

Wielki słownik języka polskiego PAN

Zasady opracowania

zestawił

Piotr Żmigrodzki

Wydanie ósme

Kraków, luty 2025 r.

Prace nad *Wielkim słownikiem języka polskiego PAN* w latach 2018-2021 były finansowane w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, nr projektu 11 H 18 0280 86

Wcześniej (w latach 2013-2018) finansowane były w ramach tego samego programu, nr projektu 11H 12 014581

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

W latach 2007-2012 były finansowane w ramach projektu rozwojowego (grant R 17 004 03) Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego i Narodowego Centrum Badań i Rozwoju

Narodowe Centrum
Badań i Rozwoju

Od stycznia 2022 r. prace są, a okresowo w l. 2006-2007 i 2013 były finansowane z funduszy pozostających w dyspozycji Instytutu Języka Polskiego PAN

PAN **IJP** Instytut Polskiej
Języka Akademii
Polskiego Nauk

Dodatkowo od czerwca 2024 r. opracowanie pewnej liczby haseł jest finansowane w ramach programu Ministra Nauki pod nazwą Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, nr projektu NPRH/DN/SP/0002/2023/1

Spis treści

1.	Uwagi wstępne	6
1.1	Ogólna charakterystyka słownika	6
1.2	Dobór i układ haseł słownika	7
1.2.1	Typy artykułów hasłowych w WSJP PAN	7
1.2.2	Kompletowanie siatki haseł	7
1.2.3	Zasady hasłowania	8
1.3	Ogólne zasady prezentacji materiału.....	9
1.3.1	Wyszukiwanie haseł	9
1.3.2	Nawigacja w artykule hasłowym	10
2.	Zakres informacji w słowniku i sposób ich przedstawienia.....	15
2.1	Forma hasłowa	15
2.2	Chronologizacja	15
2.2.1	Chronologizacja w hasłach opracowywanych obecnie	16
2.2.2	Chronologizacja w hasłach starszych (ukończonych do 2013 roku)	19
2.2.3	Aktualność wpisów w polu Chronologizacja	20
2.2.4	Odsyłacze w zakładce Chronologizacja	21
2.3	Warianty	21
2.4	Pochodzenie	22
2.5	Wymowa	25
2.6	Opis znaczenia.....	26
2.6.1	Numeracja znaczeń	26
2.6.2	Identyfikatory semantyczne	28
2.6.3	Definicje	29
2.6.3.1	Ogólne zasady definiowania	29
2.6.3.2	Źródła definicji	30
2.6.3.3	Ukształtowanie definicji.....	31
2.6.3.3.1	Stosunek do tradycyjnej typologii definicji	31
2.6.3.3.2	Powoływanie się w definicjach na inne hasła i inne znaczenia tego samego hasła	33
2.7	Kwalifikatory	33
2.7.1	Kwalifikatory chronologiczne.....	34
2.7.2	Kwalifikatory frekwencyjne.....	34
2.7.2.1	Kwalifikatory przy definicji	34
2.7.2.2	Kwalifikatory przy wariantach i formach fleksyjnych.....	34
2.7.3	Kwalifikatory stylistyczne.....	35
2.7.4	Kwalifikatory dotyczące zasięgu geograficznego	35
2.7.5	Kwalifikatory dotyczące zasięgu środowiskowego	35
2.7.6	Kwalifikatory specjalistyczne	36
2.7.6.1	Lista kwalifikatorów specjalistycznych z objaśnieniami:	36
2.7.6.2	Kwalifikatory jedno-i wielodzielnicowe	38
2.7.6.3	Kwalifikatory przy jednostkach należących do „gwar zawodowych”	39
2.7.7	Kwalifikatory ekspresywne	39
2.8	Kwalifikacja tematyczna	40
2.8.1	Wprowadzenie.....	40
2.8.2	Kategorie podziału tematycznego	41
2.8.3	Słownictwo tematyczne i aтемatyczne	46

2.8.4	Podział tematyczny a kwalifikatory specjalistyczne	47
2.8.5	Korzystanie z klasyfikacji tematycznej w słowniku	47
2.8.5.1	Interfejs słownika tematycznego	47
2.8.5.2	Klasyfikacja tematyczna w wyszukiwaniu zaawansowanym WSJP	49
2.9	Relacje znaczeniowe	51
2.10	Ilustracja materiałowa w słowniku.....	53
2.10.1	Połączenia.....	53
2.10.1.1	Uwagi ogólne	53
2.10.1.2	Zasady zamieszczania połączeń w hasłach	54
2.10.2	Cytaty	56
2.11	Odmiana	58
2.11.1	Uwagi ogólne	58
2.11.2	Miejsce informacji o odmianie w artykule hasłowym	58
2.11.3	Ogólne zasady podawania form fleksyjnych.....	58
2.11.4	Użycie kwalifikatorów przy formach fleksyjnych	59
2.11.5	Uwagi o opisie fleksyjnym poszczególnych części mowy	59
2.11.5.1	Odmiana rzeczowników	59
2.11.5.1.1	Rodzaj gramatyczny	59
2.11.5.1.2	Przypadek	60
2.11.5.1.3	Deprecjatywność	61
2.11.5.1.4	Uniformizm	61
2.11.5.1.5	Liczba	61
2.11.5.2	Odmiana przymiotników	62
2.11.5.2.1	Zakres kategorii przymiotnika	62
2.11.5.2.2	Zasób form przymiotnika	62
2.11.5.2.3	Problem stopniowania	64
2.11.5.3	Odmiana czasowników	64
2.11.5.3.1	Zasób form fleksyjnych czasownika i jego ustrukturyzowanie w hasle	64
2.11.5.3.2	Informacje o ograniczeniach lub przewadze użycia niektórych form....	67
2.11.5.4	Odmiana liczebników	68
2.11.5.4.1	Liczebniki główne	68
2.11.5.4.2	Liczebniki zbiorowe	69
2.11.5.5	Przysłowki	69
2.11.5.6	Wykaz skrótów do części gramatycznej	69
2.12	Składnia	70
2.12.1	Zakres i źródła informacji składniowej w słowniku	70
2.12.2	Stosowane konwencje i oznaczenia	71
2.13	Informacja normatywna	72
2.13.1	Zakładka „Informacja normatywna”	73
2.13.2	Informacja normatywna w innych miejscach artykułu hasłowego	73
2.14	Noty o użyciu	74
2.15	Frazeologizmy i przysłowia	74
2.16	Odesłania	76
3.	Frazeologizmy i przysłowia	77
3.1	Zasady opisu frazeologizmów	77
3.1.1	Rozumienie pojęcia frazeologizmu (związku frazeologicznego) w WSJP PAN.	77
3.1.2	Problem granicy związków frazeologicznych.....	78
3.1.3	Rola wiedzy językowej i pozajęzykowej w ustalaniu zasobu frazeologizmów kwalifikujących się do opisu w słowniku	79
3.1.4	Forma hasłowa (podstawowa) frazeologizmu i jego warianty.....	80

3.1.4.1	Postać hasłowa	80
3.1.4.2	Warianty frazeologizmu i ich opis w słowniku.....	80
3.1.4.3	Wariantywność a synonimia związków frazeologicznych.....	82
3.1.5	Zakres informacji w artykułach hasłowych opisujących frazeologizmy i struktura tych hasła.....	82
3.2	Przysłowia w <i>Wielkim słowniku języka polskiego PAN</i>	84
4.	Hasła typu SKRÓT.....	86
4.1	Co jest opisywane w hasłach typu SKRÓT	86
4.2	Zasady hasłowania i kolejność podhasła.....	86
4.3	Dalsze informacje w hasle.....	86
5.	Hasła typu SKRÓTOWIEC	88
5.1	Forma hasłowa i warianty	88
5.2	Kolejność i numeracja podhasła.....	88
5.3	Dalsze informacje w hasle.....	88
6.	Wyrazy i wyrażenia funkcyjne.....	90
6.1	Forma hasłowa i zasady hasłowania	90
6.2	Identyfikator znaczenia	90
6.3	Warianty	91
6.4	Definicja	91
6.5	Kategoria znaczeniowa	92
6.6	Relacje znaczeniowe	92
6.7	Odmiana	93
6.8	Składnia	96
6.8.1	Szyk	96
6.8.2	Ograniczenia zakresu użycia	97
6.8.3	Korelat	97
6.8.4	Aglutynacja	97
6.9	Pragmatyka.....	97
6.10	Noty o użyciu	97
6.11	Pozostałe elementy hasła.....	98
7.	Nazwy własne i wyrazy od nich pochodne	99
7.1	Zasób nazw ujętych w słowniku	99
7.2	Zakres informacji w hasłach opisujących nazwy miejscowe.....	99
7.3	Tzw. nazwy mieszkańców i przymiotniki od nazw miejscowych	100
7.4	Hasła typu <i>Poznańskie, Lubelskie, Częstochowskie</i>	100
	Literatura cytowana.....	102

1. Uwagi wstępne

Niniejszy dokument przedstawia zasady opracowania słownika według stanu na luty 2025 roku. Pierwotna wersja *Zasad* z 2012 roku została zarchiwizowana i jest dostępna [w tym miejscu](#). Wersja owa, ma już jednak charakter historyczny i nie może być traktowana jako aktualne źródło informacji o *Wielkim słowniku języka polskiego PAN*.

Wprawdzie nie są już przewidywane istotniejsze zmiany koncepcji opracowywania materiału, jednak również niniejszą wersję należy traktować jako nieostateczną; może ona być przedmiotem zmian lub uzupełnień.

1.1 Ogólna charakterystyka słownika

W zamierzeniu jego autorów *Wielki słownik języka polskiego PAN* (WSJP PAN) ma być:

- **słownikiem dokumentacyjnym**, tzn. opartym na autentycznej bazie materiałowej. Bazą źródłową słownika jest przede wszystkim [Narodowy Korpus Języka Polskiego \(NKJP\)](#). Drugim pod względem ważności źródłem – od momentu opublikowania w 2024 roku – stał się [Korpus Współczesnego Języka Polskiego \(KWJP\)](#). Źródłem trzecim jest polski Internet. W ograniczonym stopniu korzysta się również z innych zasobów leksykograficznych wytworzonych w IJP PAN. Możliwa jest własna ekscerpcja tekstów przez autorów haseł. W pierwszym okresie opracowania korzystano też z korpusu pomocniczego, stworzonego w IJP PAN specjalnie na potrzeby słownika, gromadzącego teksty, które z różnych powodów nie znalazły się w NKJP. W WSJP PAN uwzględnione będą tylko te jednostki leksykalne (wyrazy, związki frazeologiczne), które zostały w tych źródłach poświadczone;
- **słownikiem współczesnej polszczyzny** (w szerokim tego słowa znaczeniu) – przyjęto zasięg czasowy od 1945 roku, jednak ze względu na specyfikę źródeł gros materiału pochodzić będzie z ostatnich dziesięcioleci XX i początków XXI wieku;
- **słownikiem deskryptywnym**, a nie normatywnym – autorzy nie eliminują z opisu realizacji językowych uznawanych za niepoprawne, czy – z jakichkolwiek powodów – niegodne zanotowania w słowniku. Ograniczają się do informowania o nieakceptowalności normatywnej zanotowanych faktów, na podstawie *Wielkiego słownika poprawnej polszczyzny PWN* i kwalifikowania stylistycznego jednostek substandardowych;
- **słownikiem akademickim**, w tym sensie, że autorzy dążą do uwzględnienia w jak największym stopniu osiągnięć polskiego XX-wiecznego językoznawstwa, zwłaszcza w zakresie opisu semantycznego, fleksyjnego, składniowego jednostek leksykalnych, przy tym jednak opis w słowniku jest skierowany do możliwie jak najszerszej grupy użytkowników polszczyzny;
- **słownikiem elektronicznym** sensu stricto, tzn. zaplanowanym od początku jako słownik elektroniczny, nie zaś przeniesieniem do elektronicznej postaci słownika drukowanego. Dzięki temu można w nim zastosować taką strukturę hasła i taką postać jej prezentacji, która zrywa z ograniczeniami typowymi dla słowników papierowych.

1.2 Dobór i układ haseł słownika

Słownik nie jest opracowywany w kolejności alfabetycznej, ale innej, uwzględniającej najpierw frekwencję, a w dalszej kolejności powiązania semantyczne i formalne między hasłami.

1.2.1 Typy artykułów hasłowych w WSJP PAN

Przewidziano, że w słowniku znajdują się hasła opisujące niżej wymienione rodzaje faktów językowych:

- a) pojedyncze wyrazy (jednostki jednosegmentowe), reprezentujące różne części mowy;
- b) związki frazeologiczne;
- c) najczęściej używane przysłowia;
- d) skróty;
- e) skrótowce;
- f) wybrane nazwy własne (przede wszystkim geograficzne).

Biorąc pod uwagę pewne specyficzne cechy wymienionych obiektów leksykograficznych, przyjęto, że artykuł hasłowy opisujący każdy z wyróżnionych typów obiektów powinien mieć nieco inaczej zaprojektowaną mikrostrukturę, tak, aby wydobyć elementy opisu istotne dla językowego funkcjonowania obiektów każdej grupy. W ten sposób wyodrębniono następujące typy strukturalne artykułów hasłowych:

- hasła typu ZWYKŁE – opisujące większość jednostek typu a) z powyższej listy (dalsze uszczegółowienia zob. początek rozdziału 2);
- hasła typu NIECIĄGŁE – jednostki typów b) i c);
- hasła typu SKRÓT
- hasła typu SKRÓTOWIEC
- hasła typu NAZWA WŁASNA

Odrębną pod względem strukturalnym grupą haseł jest typ FUNKCYJNE. Kryteria jego wyodrębnienia są inne niż formalne i zostały przedstawione w rozdziale 6. W hasłach typu FUNKCYJNE opisane zostały leksemy należące do takich tradycyjnie wyróżnianych części mowy, jak m.in. przyimki, spójniki, zaimki względne, a także jednostki wieloczłonowe pełniące podobną rolę w strukturze semantyczno-składniowej zdań polskich. Specyfika tych faktów językowych sprawiła, że wymagały one opisu w sposób istotny różniącego się od praktykowanego w hasłach pozostałych.

Powyższe „etykiety” typów haseł mają znaczenie przede wszystkim dla opracowujących słownik; użytkownik zewnętrzny widzi tylko sam obraz hasła, informacja o tym, jaki typ ono reprezentuje, nie pojawia się. W tym miejscu informację o typach haseł w WSJP PAN podano tylko gwoźli lepszego poinformowania czytelnika, a także dlatego, że niekiedy określenia te pojawiać się będą w dalszej części tego dokumentu. Na sam proces odbioru informacji leksykograficznej świadomość istnienia takich typów haseł nie ma, naszym zdaniem, istotnego wpływu.

1.2.2 Kompletowanie siatki haseł

1. Podstawowy zasób haseł słownika utworzyły wyrazy dobrane na podstawie list frekwencyjnych korpusu komputerowego PWN i korpusu Instytutu Podstaw Informatyki PAN. W ten sposób wyłoniono 15 tys. jednostek jednosegmentowych o największej frekwencji. Opis tych jednostek, a także powiązanych z nimi jednostek wielosegmentowych (tzw. tradycyjnie

frazeologizmów, przysłów) był celem pierwszego etapu prac nad słownikiem, który zakończył się w grudniu 2012 roku.

2. Na potrzeby drugiego etapu prac, który trwał od 2013 do 2018 roku, sporządzono nową listę 35 tys. haseł do opracowania. Objęła ona mniej więcej w równych proporcjach:

- a) wyrazy, które w pierwszym etapie zostały wprowadzone do słownika jako „załączki haseł”, pozostające z opracowanymi w relacjach hiperonimii, synonimii, antonimii, sprzeczności.
- b) derywaty słowotwórcze od wyrazów już opracowanych (największą grupę stanowią tu czasowniki przedrostkowe)
- c) neologizmy ostatniego piętnastolecia, które nie były ujęte we wcześniej wydanych słownikach ogólnych polszczyzny.

3. W trzecim etapie prac, od roku 2019 zasób haseł w dalszym ciągu powiększa się przez uzupełnianie gniazd synonimicznych oraz dopełnianie rodzin słowotwórczych wyrazów opracowanych już w WSJP. Chodzi tu przede wszystkim o takie klasy derywatów, jak: augmentativa, deminutiva i hipokorystyka, feminativa, przymiotniki relacyjne, przysłówki i rzeczowniki odprzymiotnikowe, przymiotniki odprzymiotnikowe gradacyjne (detensiva, intensiva), przymiotniki i przysłówki odmiesłowowe, czasowniki zwrotne, prefiksalne derywaty czasownikowe.

4. W związku z realizacją projektu NPRH w latach 2024–2026 opracowuje się wyodrębniony zasób słownictwa rzadkiego, przestarzałego i wychodzącego z użycia, wyselekcjonowanego na podstawie listy haseł SJPDor i listy frekwencyjnej CLARIN.

5. Dodatkowo opracowuje się pewien zasób najnowszego słownictwa polszczyzny, które weszło w użycie po 2010 roku i nie znalazło się wcześniej w żadnym słowniku ogólnym języka polskiego.

1.2.3 Zasady hasłowania

W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* przyjęto zasadę, że czynnikiem warunkującym przypisanie jednostek leksykalnych do konkretnego artykułu hasłowego jest kształt graficzny formy hasłowej oraz interpretacja gramatyczna jednostki. W osobnych zatem hasłach opisuje się:

A) jednostki różniące się zapisem ortograficznym (wielka/mala litera), a więc np. *baran* (‘zwierzę; skóra; o człowieku’) – *Baran* (‘gwiazdozbiór; znak zodiaku; osoba spod tego znaku’);

B) jednostki o różnej kwalifikacji gramatycznej na poziomie tzw. części mowy, przy czym kolejne hasła o tym kształcie są opatrywane numerami rzymskimi, np.:

piec I (czasownik), **piec** II (rzeczownik);

absolutnie I (przysłówek), **absolutnie** II (funkcyjne);

pięć I (liczebnik), **pięć** II ‘ocena 5 w szkole’ (rzeczownik);

zielony I (przymiotnik), **zielony** II (rzeczownik).

Kolejność homonimów ustala się albo na podstawie kryterium prymarności syntaktyczno-gramatycznej (por. wyżej **pięć**, **zielony**), albo – gdy się nie da takiej jednoznacznie ustalić – na zasadzie konwencyjnej: rzeczownik, czasownik, przymiotnik, przysłówki, liczebnik, funkcyjne.

Nie stosuje się natomiast rozdzielania artykułów hasłowych na zasadzie etymologicznej, gdyż oznaczałoby to krzyżowanie kryteriów o charakterze synchronicznym i diachronicznym; poza

tym konsekwentne zastosowanie takiego zabiegu w połączeniu z zasadą uwzględniania w hasłach tylko bezpośredniego źródła zapożyczenia musiałoby prowadzić do znacznego zwiększenia liczby hasel „podwójnych” (dla wybranych bowiem znaczeń leksemów takich jak np. *mysz* ‘urządzenie do sterowania komputerem’, *sezon* ‘zbiór odcinków serialu telewizyjnego’), będących zapożyczeniami semantycznymi z angielskiego, należałoby postulować odrębne hasła. Dlatego informacja o pochodzeniu jest podawana odrębnie dla każdego znaczenia-podhasła.

Zgodnie z przedstawioną wcześniej ogólną zasadą w osobnych artykułach hasłowych opisuje się także: skróty zapisywane z kropką lub bez kropki, mające różne rozwiązania, np.:

g (=gram); **g.** (=godzina).

Nieco inne zasady obowiązują w wypadku hasel opisujących tzw. jednostki funkcyjne (por. niżej rozdz. 6. Ze względu na bardziej niż w innych hasłach szczegółową klasyfikację tych jednostek na klasy funkcjonalne (części mowy) rozdzielanie ich na homonimy prowadziłoby do znacznego wzrostu homonimii w słowniku, co by utrudniało orientację czytelnikowi. przyjmuje się zatem, iż wszystkie jednostki funkcyjne o danym kształcie są zgrupowane w jednym hasle i w obrębie jednego homonimu, np. :

jak I ‘zwierzę’; ‘samolot’ (rzeczownik), **jak II** (funkcyjne)

Z odrębnymi numerami pojawiają się oczywiście również hasła o tym samym kształcie formy hasłowej, mające różne typy struktury, związane ze specyfiką opisywanych obiektów, np.:

a I (funkcyjne); **a II** (wykrzyknik), **a III** (rzeczownik); **a IV** (skrót)

W stosunku do dawniej wydawanych słowników papierowych występują również inne różnice:

- czasowniki tworzące pary aspektowe zawsze są opracowywane w dwóch odrębnych hasłach (zarówno typ prefiksalny: **robić** – **zrobić**, jak i typ: **wykonać** – **wykonywać**);
- w odrębnych hasłach są także opracowywane derywaty tożsame z którąś z form fleksyjnych innego hasła, np. **drut** – **druty** (‘ogrodzenie, które otacza uwięzionych ludzi’; aparat ortodontyczny’); **mieszkać** – **mieszkanie**, **ukochać** – **ukochany** (‘taki, którego jakaś osoba kocha’);
- również w odrębnych hasłach opisywane są jednostki nieciągłe (tzw. frazeologizmy i przysłowia), w hasłach opisujących wyrazy tożsame z ich składnikami są odsyłacze umożliwiające przejście do takiego hasła;
- tzw. użycia rzeczownikowe przymiotników (np. *chory* ‘chory człowiek’) nie są opisywane w osobnych hasłach ani nawet w osobnych podhasłach, w hasle przymiotnikowym jedynie informuje się o obecności takich użyć w tekstach. Są natomiast samodzielne hasła rzeczownikowe homonimiczne z przymiotnikami, np. **zielony** (‘ekolog’; dolar amerykański’).

1.3 Ogólne zasady prezentacji materiału

1.3.1 Wyszukiwanie hasel

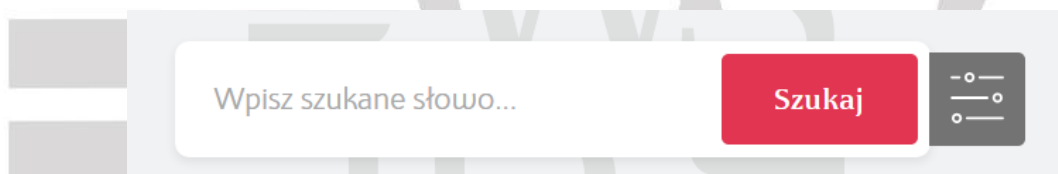
Wielki słownik języka polskiego PAN ma wyłącznie formę elektroniczną i jest dostępny bezpłatnie w Internecie pod adresem: <http://wsjp.pl>

Podstawową formą korzystania ze słownika jest wyszukiwanie hasel przy użyciu narzędzi udostępnionych czytelnikowi na stronie początkowej słownika. Uproszczona instrukcja korzystania ze słownika znajduje się [na tej stronie](#).

Wyszukiwanie alfabetyczne. Z lewej strony ekranu początkowego znajduje się lista wszystkich wyrazów ujętych w słowniku, w kolejności alfabetycznej. Listę można przewijać w

sposób taki sam jak robi się to na wszystkich stronach internetowych. Do szybszego znajdowania haseł służy okienko nad listą. Wpisywanie kolejnych liter powoduje automatyczny przeskok listy do pierwszego hasła rozpoczynającego się od danej litery czy sekwencji liter. Lista domyślnie jest uporządkowana a fronte (czyli w kolejności początkowych liter wyrazów hasłowych), może być też wyświetlana w porządku a tergo (w kolejności liter od końca). Przełączanie między jednym a drugim trybem odbywa się przez wybranie przycisku „A fronte/A tergo”.

Wyszukiwanie proste (wpisywanie wyrazów w okienko znajdujące się na środku strony początkowej słownika) pozwala na znalezienie wszystkich haseł, które zawierają segment tożsamy z wpisanym w okienko wyrazem (przy czym uwzględniana jest odmiana wyrazów).

Wyszukiwanie zaawansowane dostępne jest po kliknięciu przycisku znajdującego się po prawej stronie okienka wyszukiwarki. Umożliwia ono wyszukiwanie haseł i podhaseł według bardziej uszczegółowionych kryteriów, np. haseł:

- zawierających wskazany ciąg znaków lub dowolną formę fleksyjną wyrazu w formie hasłowej, w definicji, w cytatach, w połączeniach;
- opatrzonych konkretnym wybranym kwalifikatorem lub ich kombinacją;
- należących do określonej kategorii tematycznej;
- pochodzących ze wskazanego języka;
- mających określoną charakterystykę gramatyczną (w zakresie tzw. części mowy lub typu frazy);
- poświadczonych pierwszy raz w tekstach we wskazanym roku lub przedziale czasowym (funkcja udostępniona w marcu 2025 r.).

Po uzyskaniu listy haseł kliknięcie w napis reprezentujący któreś z haseł wyszukanych powoduje jego wyświetlenie się w przeglądarce.

Wyszukiwanie według klasyfikacji tematycznej. W 2022 roku wprowadzono możliwość przeglądania słownika według pól tematycznych słownictwa w nim uwzględnionego. Szczegółowe informacje na ten temat można znaleźć w rozdz. 2.8.5.1.

1.3.2 Nawigacja w artykule hasłowym

W słowniku są dwa sposoby prezentacji materiału hasłowego (dwa widoki hasła). Podstawowym jest widok tzw. kartotekowy, zwany również zakładkowym. Jest to domyślny widok hasła, por. np. stronę początkową hasła **dom**:

Wielki słownik
języka polskiego

[Historia projektu](#)
[Autorzy](#)
[Zasady opracowania](#)
[Bibliografia](#)

dom

Hasło ma wiele znaczeń,
wybierz to, które Cię interesuje

1. budynek	>
2. mieszkanie	>
3. rodzina	>
4. gospodarstwo	>
5. królewski	>
6.a instytucja	>
6.b siedziba	>

CHRONOLOGIZACJA

FRAZEOLIZMY

PRZYSŁOWIA

POKAŻ WSZYSTKO

Hasło **dom** ma więcej niż jedno znaczenie. W takim wypadku na stronie początkowej znajduje się u góry forma hasłowa, a następnie wyliczone są identyfikatory (zob. rozdz. 2.6.2) poszczególnych znaczeń. Jest to więc rodzaj interaktywnego spisu treści hasła. Pod listą identyfikatorów znajdują się przyciski służące do wyświetlania dodatkowych składników artykułu hasłowego, opracowanych niezależnie od znaczenia: chronologizacji (zob. rozdz. 2.2), frazeologizmów i przysłów (zob. rozdz. 3). Ich kliknięcie powoduje, że odpowiednia informacja wyświetla się pod listą identyfikatorów. Przycisk natomiast „Pokaż wszystko” powoduje przejście do alternatywnego widoku hasła, tzw. linearnego, rozwiniętego albo widoku do druku, o którym niżej.

Identyfikatory na liście są interaktywnymi odsyłaczami, których kliknięcie powoduje wyświetlenie się odpowiedniego podhasła w formie ustrukturyzowanej, przypominającej szereg zakładek lub kart w kartotece (stąd przyjęta nazwa tego widoku). Po wybraniu znaczenia 1 hasła **dom** otrzymuje się więc widok następujący:

dom

Hasło ma wiele znaczeń,
wybierz to, które Cię interesuje

1. budynek

1.

budynek przeznaczony na mieszkania lub na pomieszczenia dla zakładów pracy i instytucji

Definicja

Kwalifikacja tematyczna

Połączenia

Cytaty

Odmiana

Pochodzenie

Jako domyślna otwarta jest zakładka „Definicja”, gdyż jest to informacja najczęściej poszukiwana przez czytelników słowników. Otwarcie zakładki sygnalizuje jej kolor odmienny od koloru pozostałych. Klikając w kolejne zakładki czytelnik odsłania poszczególne elementy

opisu w danym podhaśle. Powrotu do spisu treści następuje po wybraniu przycisku z prawej strony identyfikatora.

W hasłach mających jedno znaczenie od razu na stronie początkowej wyświetla się kartoteka z zakładkami, otwarta na definicji, por. np.

Aby zobaczyć wszystkie składniki artykułu hasłowego jednocześnie, należy użyć przycisku „Pokaż wszystko”, który powoduje wyświetlenie się całości artykułu hasłowego w układzie linearnym:

dąbrowa

UKRYJ ODMIANĘ

DRUKUJ

Chronologizacja

SSStp, SPXVI, SKN, STR, SL, SWil, SJPWAr, SJPDor, SJPSz, SJPDun, ISJP, PSWP, USJP

Pochodzenie

psł. *dǫbrova

Definicja

książk. las dębowy

Kwalifikacja tematyczna

CZŁOWIEK I PRZYRODA → Świat roślin → drzewa i krzewy

Relacje znaczeniowe

synonimy: *dębina, dębniak*hiperonimy: *las*

Połączenia

→ cienista; stara *dąbrowa*; kwaśne *dąbrowy*→ szum *dąbrowy*→ usiąść w *dąbrowie*

Cytaty

W pobliżu polan i pogorzelisk odzywały się ptaki, ale w starej dąbrowie i w głębi iglastych wysokopiennych borów, mrocznych i niedostępnych promieniom słońca, trwała wciąż jeszcze zima.

źródło: KWSJP: Piotr Korda: Wadera, 1968

Z cieniejszej dąbrowy, z dostatku, od bogatego ojca wygnana go biciem, niby opornego ośła, aby tutaj usechł jak trawa...

źródło: KWSJP: Zofia Kossak: Przymierze, 1952

Centrum występowania kwaśnych dąbrów i kwaśnych buczyn znajduje się w Europie Zachodniej i Środkowo-Zachodniej.

źródło: KWSJP: Alicja Krzymowska-Kostrowicka: Geoeologia turystyki i wypoczynku, 1997

Usiadłem w dąbrowie.

źródło: NKJP: Sławomir Mrozek: Opowiadania 1974-1979, 1995

Odmiana

część mowy: *rzeczownik*rodzaj gramatyczny: *ż**liczba pojedyncza liczba mnoga*

M. <i>dąbrowa</i>	<i>dąbrowy</i>
D. <i>dąbrowy</i>	<i>dąbrów</i>
C. <i>dąbrowie</i>	<i>dąbrowom</i>
B. <i>dąbrowę</i>	<i>dąbrowy</i>
N. <i>dąbrową</i>	<i>dąbrowami</i>
Ms. <i>dąbrowie</i>	<i>dąbrowach</i>
W. <i>dąbrowo</i>	<i>dąbrowy</i>

Opcją domyślną w tym widoku jest prezentacja pełnego hasła, z wszystkimi składnikami rozwiniętymi. W wypadku haseł o większej liczbie znaczeń ich przeglądanie może być uciążliwe, dlatego każda z sekcji hasła (oznaczona tytułem na szarym pasku) może być zwinięta przez kliknięcie w ten pasek. Użycie przycisku „Ukryj odmianę” powoduje jej „schowanie” od razy we wszystkich znaczeniach hasła (przycisk zmienia wówczas postać na ‘Rozwiń odmianę’). Po ukryciu którejkolwiek z części hasła u góry pojawia się przycisk „Rozwiń wszystko”, powodujący powrót hasła do wersji maksymalnej, z widocznymi wszystkimi składnikami.

dąbrowa

ROZWIŃ ODMIANE

ROZWIŃ WSZYSTKO

DRUKUJ

Chronologizacja
SStp, SPXVI, SKN, STR, SL, SWil, SJPWAr, SJPDor, SJPSz, SJPDun, ISJP, PSWP, USJP

Pochodzenie
psł. *dąbrova

Definicja
książk. las dębowy

Kwalifikacyjna
CZŁOWIEK I PRZYRODA → Świat roślin → drzewa i krzewy

Relacje znaczeniowe
Połączenia
→ cienista; stara **dąbrowa**; kwaśne **dąbrowy**
→ szum **dąbrowy**
→ usiąść w **dąbrowie**

Cytaty
W pobliżu polan i pogorzelsk odzywały się ptaki, ale w starej **dąbrowie** i w głębi iglastych wysokopiennych borów, mrocznych i niedostępnych promieniom słońca, trwała wciąż jeszcze zima.
źródło: KWSJP: Piotr Korda: Wadera, 1968
Z cieniejszej **dąbrowy**, z dostatku, od bogatego ojca wygnana go biciem, niby opornego ośła, aby tutaj usechła jak trawa...
źródło: KWSJP: Zofia Kossak: Przymierze, 1952
Centrum występowania kwaśnych **dąbrów** i kwaśnych buczyn znajduje się w Europie Zachodniej i Środkowo-Zachodniej.
źródło: KWSJP: Alicja Krzymowska-Kostrowicka: Geoeologia turystyki i wypoczynku, 1997
Usiadłem w **dąbrowie**.
źródło: NKJP: Sławomir Mrozek: Opowiadania 1974-1979, 1995

Odmiana
Copyright© Instytut Języka Polskiego PAN

Wciśnięcie przycisku „Drukuj” spowoduje wysłanie hasła w tej postaci do bufora drukarki.

Należy pamiętać, że niezależnie od możliwości wydruku hasła słownika są pod względem graficznym optymalizowane na potrzeby prezentacji na ekranach urządzeń elektronicznych i w związku z tym wydruk zwłaszcza haseł obszerniejszych może zająć dużo czasu i wymagać zużycia znacznej ilości papieru oraz tonera lub atramentu.

Bardziej szczegółowe informacje o sposobach prezentacji materiału zostaną podane na kolejnych stronach.

2. Zakres informacji w słowniku i sposób ich przedstawienia

Tytułowe zagadnienie dobrze będzie omówić na podstawie haseł typu ZWYKŁE. Jest to podstawowy typ strukturalny haseł WSJP PAN. W hasłach tych opisuje się wyrazy reprezentujące podstawowe części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki, przysłówki, liczebniki, a także wykrzykniki, które – decyzją zespołu słownikowego – zostały wyłączone z zakresu jednostek funkcyjnych jako niespełniające podstawowych warunków definicyjnych tej klasy wyrazów (por. niżej rozdz. 6).

2.1 Forma hasłowa

Jest ona elementem rozpoczynającym artykuł hasłowy, wyświetla się w kolorze czerwonym. Stosowane są tu konwencje od dawna obecne w polskiej leksykografii, tzn.

- w wypadku rzeczowników formą hasłową jest forma równokształtna z mianownikiem liczby pojedynczej (lub mnogiej, gdy mamy do czynienia z *plurale tantum*)
- w wypadku przymiotnika – forma równokształtna z mianownikiem liczby pojedynczej rodzaju męskiego w stopniu równym
- w wypadku czasowników – forma równokształtna z formą bezokolicznika.

Odstępstwa od tej zasady występują w nielicznych wypadkach, np.

- form adresatywnych, tożsamy z wołaczami różnych rzeczowników, traktowanych jako odrębne jednostki leksykalne i opracowywanych odrębnie od „macierzystego” rzeczownika, np. **szefie** ‘forma zwrócenia się do mężczyzny, któremu mówiący chce wyświadczyć określoną przysługę lub od którego mówiący chce uzyskać określoną przysługę’
- czasowników tzw. modalnych (np. **można**, **trzeba**), niemających bezokolicznika

2.2 Chronologizacja

Chronologizacji podlegają w słowniku hasła jednowyrazowe, reprezentujące typ ZWYKŁE i typ FUNKCYJNE. Nie podlegają jej skróty i skrótowce, nazwy własne oraz wyrazy od nich pochodne, takie jak nazwy osobowe pochodne od nazw geograficznych: tzw. nazwy mieszkańców (*Czech*, *Francuzka*, *Krakowianin*), przymiotniki (np. *czeski*, *katowicki*) i rzeczowniki pochodne (*Krakowskie*). Wyjątkowo informacja datacyjna może się pojawić w hasłach wielowyrazowych (typu NIECIAĞŁE), zwłaszcza tzw. skrzydlatych słowach, w polu Pochodzenie.

Celem chronologizacji jest wskazanie, tak dokładnie, jak to jest możliwe, daty pierwszego wystąpienia danego wyrazu w tekstach języka polskiego. W istocie obiektem chronologizacji jest „napis hasłowy”, ponieważ w naszych pracach w zasadzie abstrahujemy od interpretacji znaczeniowej (z wyjątkami, o których niżej). Podanie ścisłej datacji dla poszczególnych znaczeń wyrazów hasłowych wymagałoby ogromnego nakładu pracy, na jaki na razie nie stać zespołu WSJP. Zadanie to wykracza zresztą poza zakres naszego słownika, który nie jest przecież słownikiem diachronicznym i jego celem jest opis polszczyzny z okresu po drugiej wojnie światowej. Informację w polu Chronologizacja traktujemy więc jako pewną wartość naddaną, która podnosi użyteczność WSJP PAN dla czytelników.

Sekcja Chronologizacja jest jedną z tych, których zasada opracowania zmieniła się w hasłach tworzonych od 2014 roku w stosunku do haseł wcześniejszych. Informacje w zakładce „Chronologizacja” mają zatem dwojaką postać i strukturę, zależnie od terminu opracowania hasła. Ambicją zespołu jest, aby w przyszłości opis ujednolicić, tzn. dostosować starsze hasła do obecnego standardu datacji.

2.2.1 Chronologizacja w hasłach opracowywanych obecnie

W hasłach tych informuje się o najwcześniejszych poświadczeniach dla haseł jednowyrazowych, niezależnie od znaczeń. Podaje się – w miarę możliwości – datę roczną takiego poświadczenia lub datę przybliżoną z dokładnością do półwiecza albo stulecia oraz źródło, na którego podstawie informację uzyskano.

Źródłami informacji o chronologii najstarszego słownictwa są:

- współcześnie opracowywane słowniki historyczne (np. *SStp*, *SPXVI*, *KartXVII-XVIII*), z ewentualnymi uzupełnieniami przy wykorzystaniu słowników z dawnych epok (np. *Knap*, *Mącz*, *Trotz*);
- słowniki etymologiczne (*Bańk*, *Bor*, *Brück*, *Sław* wraz z komentarzami do *Bańk* zawartymi w *WawrzKom*);
- korpus polszczyzny XVII i XVIII wieku (*KorBa*)
- opracowania leksykograficzne słownictwa dawnych pisarzy (*Koch*, *Pas*).

Informacje na temat nowszych wyrazów czerpiemy z:

- późniejszych słowników, należących już do historii leksykografii polskiej (*SL*, *SJPWil*, *SJPWar*, *SIJParct*, *SJPDor*),
- specjalistycznych opracowań chronologizacyjnych (np. *Dep*, *NSP*, *WawrzSBJP*, *NFJP*)
- Narodowego Korpusu Języka Polskiego (*NKJP*),
- dokumentów dostępnych w Internecie, zwłaszcza w bibliotekach cyfrowych (tu zwłaszcza *Polona.pl*) i na platformie Google Books.

Podstawowa struktura pola „Chronologizacja” zawiera dwa elementy: datę oraz określenie źródła, z jakiego tę informację zaczerpnięto, np.:

adamaszek XV w., *Bańk*

albatros 1861, *SJPWil*

Jeżeli znaczenie pierwotne nie pokrywa się z żadnym z odnotowanych w *WSJP PAN* lub forma wyrazu ulegała znacznym przeobrażeniom na przestrzeni wieków, dołącza się komentarz.

wśród 1564, *Mącz*
Od XV w. *weśrod*, *weśrzod*.

ćpacz 2. połowa XVI w., *SPXVI*
Inne znaczenie: 'ten, który je łączywie'

Po najechaniu kursorem na skrót źródła, wyświetla się w „dymku” jego rozwiązanie.

Zasadniczy zasób źródeł do pola Chronologizacja jest następujący:

Bańk	A. Bańkowski, <i>Etymologiczny słownik języka polskiego</i> , t. 1-2, Warszawa 2000; A. Bańkowski, <i>Etymologiczny słownik mowy polskiej</i> , t. 3 cz. 1, Częstochowa 2014.
Bor	W. Boryś, <i>Słownik etymologiczny języka polskiego</i> , Kraków 2008.
Brück	A. Brückner, <i>Słownik etymologiczny języka polskiego</i> , Warszawa 1985 (przedruk pierwszego wydania z 1927 r.).
Dep	<i>Depozytorium leksykalne języka polskiego</i> , t. I-. Warszawa 2010-. Autorzy tomów: P. Wierzchoń, J. Wawrzyńczyk.
KartXVII-XVIII	Kartoteka <i>Słownika XVII i I. połowy XVIII wieku</i> oraz <i>Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku</i> .

Knap	G. Knapski, <i>Thesaurus Polonolatinograecus seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae</i> , t. 1., Kraków 1643.
Koch	<i>Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego</i> pod red. M. Kucały, t. 1-5. Kraków 1994-2012.
KorBa	<i>Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII w. (do 1772 r.)</i> , https://korba.edu.pl/
Mącz	<i>Der polnische Wortbestand in J. Mączyńskis Lexicon Latino-Polonicum aus dem Jahre 1564</i> , oprac. i wyd. W. Kuraszkiewicz, R. Olesch, Köln-Wien-Böhlau 1985.
NFJP	<i>Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego</i> – http://nfjp.pl
NKJP	<i>Narodowy Korpus Języka Polskiego</i> – www.nkjp.pl
NSP	<i>Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy z lat 1985-1992</i> , red. T Smółkowa, cz. 1-2, Kraków 1998; <i>Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy z lat 1993-2000</i> , red. T Smółkowa, cz. 1-4, Kraków 2004-2006; <i>Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy z lat 2001-2005</i> , red. T Smółkowa, cz.1-5, Kraków 2010-2014.
Pas	<i>Słownik języka Jana Chryzostoma Paska</i> , red. H. Koneczna i W. Doroszewski, t. 1-2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965-1973.
SDBand	Jerzy Samuel Bandtkie, <i>Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego do podręcznego używania dla Polaków i Niemców</i> , Wrocław 1806.
SKBand	Jerzy, Samuel Bandtkie, <i>Nowy słownik kieszonkowy niemiecko-polsko-francuzki</i> , Wrocław 1813.
SIJPArct	M. Arct, <i>Słownik ilustrowany języka polskiego</i> , Warszawa 1916.
SJPDor	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. W. Doroszewski, t. 1-11, Warszawa 1958-1969.
SJPWar	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. J. Karłowicz, A. Kryński i W. Niedźwiecki, t. 1-7, Warszawa 1898 – 1927.
SJPWil	<i>Słownik języka polskiego</i> , oprac. A. Zdanowicz et al., cz. 1-2, Wilno 1961.
SL	S. Linde, <i>Słownik języka polskiego</i> , t. 1-6, Warszawa 1807-1814.
Sław	F. Sławski, <i>Słownik etymologiczny języka polskiego</i> , t. 1-5, Kraków 1952-1982. (Opracowany do litery Ł)
SPXVI	<i>Słownik polszczyzny XVI wieku</i> , red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, K. Mrowcewicz, t. 1–38, Wrocław – Warszawa 1966–2020.
SStp	<i>Słownik staropolski</i> , red. S. Urbańczyk, t. 1-11, Warszawa – Kraków 1952-2002.
Trotz	M. A. Trotz, <i>Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestroż gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglarskich, łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazow przez Michała Abrahama Troca, warszawianina</i> , t. 3, Lipsk 1764.
Wawrz250	J. Wawrzyńczyk, <i>250 tysięcy ciekawych słów. Leksykon przypomnień</i> , t. 1-6, Warszawa 2013-2015.
Wawrz Foto	J. Wawrzyńczyk <i>Fotocytatografia polska. Koniec XVIII – początek XXI w.</i> , t. 1-4, Warszawa 2014-2015
WawrzKom	J. Wawrzyńczyk, <i>Komentarze datacyjne do Andrzeja Bańkowskiego Etymologicznego słownika języka polskiego</i> , [w:] <i>Linguistica Copernicana</i> Nr 2(6)/2011, Toruń 2012.
WawrzSBJP	J. Wawrzyńczyk, <i>Słownik bibliograficzny języka polskiego</i> , Warszawa 2004-2009.

Bańk	A. Bańkowski, <i>Etymologiczny słownik języka polskiego</i> , t. 1-2, Warszawa 2000; A. Bańkowski, <i>Etymologiczny słownik mowy polskiej</i> , t. 3 cz. 1, Częstochowa 2014.
Bor	W. Boryś, <i>Słownik etymologiczny języka polskiego</i> , Kraków 2008.
Brück	A. Brückner, <i>Słownik etymologiczny języka polskiego</i> , Warszawa 1985 (przedruk pierwszego wydania z 1927 r.).
Dep	P. Wierzchoń, <i>Depozytorium leksykalne języka polskiego</i> , t. I-. Warszawa 2010-.
KartXVII-XVIII	Kartoteka <i>Słownika XVII i I. połowy XVIII wieku</i> oraz <i>Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku</i> .
Knap	G. Knapski, <i>Thesaurus Polonolatinograecus seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae</i> , t. 1., Kraków 1643.
Koch	<i>Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego</i> pod red. M. Kucały, t. 1-5. Kraków 1994-2012.
Mącz	<i>Der polnische Wortbestand in J. Mączyńskis Lexicon Latino-Polonicum aus dem Jahre 1564</i> , oprac. i wyd. W. Kuraszkiewicz, R. Olesch, Köln-Wien-Böhlau 1985.
NFJP	<i>Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego</i> – www.nfjp.pl
NKJP	<i>Narodowy Korpus Języka Polskiego</i> – www.nkjp.pl
NSP	<i>Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy z lat 1985-1992</i> , red. T Smółkowa, cz. 1-2, Kraków 1998; <i>Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy z lat 1993-2000</i> , red. T Smółkowa, cz. 1-4, Kraków 2004-2006; <i>Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy z lat 2001-2005</i> , red. T Smółkowa, cz.1-5, Kraków 2010-2014.
Pas	<i>Słownik języka Jana Chryzostoma Paska</i> , red. H. Koneczna i W. Doroszewski, t. 1-2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965-1973.
SIJPArct	M. Arct, <i>Słownik ilustrowany języka polskiego</i> , Warszawa 1916.
SJPDor	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. W. Doroszewski, t. 1-11, Warszawa 1958-1969.
SJPWar	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. J. Karłowicz, A. Kryński i W. Niedźwiecki, t. 1-7, Warszawa 1898 – 1927.
SJPWil	<i>Słownik języka polskiego</i> , oprac. A. Zdanowicz et al., cz. 1-2, Wilno 1961.
SL	S. Linde, <i>Słownik języka polskiego</i> , t. 1-6, Warszawa 1807-1814.
Sław	F. Sławski, <i>Słownik etymologiczny języka polskiego</i> , t. 1-5, Kraków 1952-1982. (Opracowany do litery Ł)
SPXVI	<i>Słownik polszczyzny XVI wieku</i> , red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski, K. Mrowcewicz, t. 1–38, Wrocław – Warszawa 1966-2020 (również edycja elektroniczna tegoż słownika).
SStp	<i>Słownik staropolski</i> , red. S. Urbańczyk, t. 1-11, Warszawa – Kraków 1952-2002.
Trotz	M. A. Trotz, <i>Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestroż gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglarskich, łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazow przez Michała Abrahama Troca, warszawianina</i> , t. 3, Lipsk 1764.
Wawrz250	J. Wawrzyńczyk, <i>250 tysięcy ciekawych słów. Leksykon przypomnień</i> , t. 1-6, Warszawa 2013-2015.
Wawrz Foto	J. Wawrzyńczyk <i>Fotocytatografia polska. Koniec XVIII – początek XXI w.</i> , t. 1-4, Warszawa 2014-2015

WawrzKom	J. Wawrzyńczyk, <i>Komentarze datacyjne do Andrzeja Bańkowskiego Etymologicznego słownika języka polskiego</i> , [w:] <i>Linguistica Copernicana</i> Nr 2(6)/2011, Toruń 2012.
WawrzSBJP	J. Wawrzyńczyk, <i>Słownik bibliograficzny języka polskiego</i> , Warszawa 2004-2009.

Jeśli datacja przeprowadzona została na podstawie źródeł spoza listy, przy dacie umieszcza się nie skrót, ale pełniejszy opis bibliograficzny, umożliwiający identyfikację źródła, a po nim – adres danej biblioteki cyfrowej lub innego internetowego zbioru dokumentów.

Przykłady:

alkoholiczka 1893, Gabriela Zapolska, *We krwi*. Powieść współczesna, polona.pl
oblenieć 1862, Przegląd Lekarski, t. 1, books.google.pl

Sporadycznie, zależnie od potrzeb, mogą się pojawić innego rodzaju komentarze, jak np. w hasle **dopuszczający** ‘ocenia w szkole’:

1999,

Nazwa wprowadzona urzędowo od roku szkolnego 1999/2000

Wpisów w sekcji „Chronologizacja” jednego hasła może być kilka, obrazuje to różnice w datacjach między różnymi źródłami o charakterze leksykograficznym.

2.2.2 Chronologizacja w hasłach starszych (ukończonych do 2013 roku)

Początkowo w zakładce Chronologizacja umieszczano informacje o obecności danego „napisu hasłowego” w dawniej wydanych słownikach. Jest to praktyka powszechna w polskich słownikach dwudziestowiecznych, w tym w słownikach naukowych, jej przyjęcie w pierwszym etapie prac nad WSJP PAN wynikało przede wszystkim z ograniczeń technicznych, organizacyjnych i finansowych. Redakcja słownika od początku zadawała sobie sprawę z niedoskonałości takiego rozwiązania. Hasła tak schronologizowane stanowią w tej chwili mniejszość w słowniku (około 9 tysięcy według stanu na koniec 2024 roku), w miarę możliwości informacja w nich zawarta jest wymieniana na tę sformatowaną sposób opisany w poprzednim paragrafie. Seryjną aktualizację tych wpisów przewiduje się w przyszłości, w miarę posiadanych zasobów i możliwości technicznych.

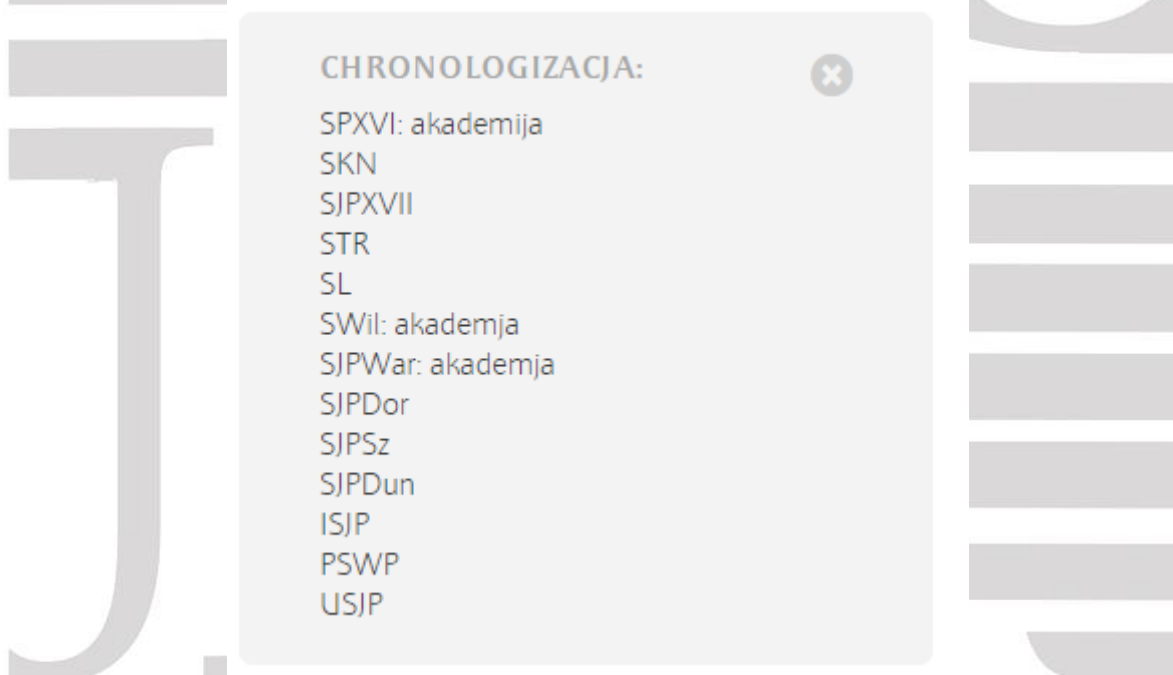
W hasłach tych zakładce „Chronologizacja” podawano skróty nazw słowników, w których dany „napis hasłowy” się pojawia jako samodzielne hasło. Są to następujące słowniki:

SStp	<i>Słownik staropolski</i> , t. 1–11, red. S. Urbańczyk, Wrocław – Kraków 1953–2002.
SPXVI	<i>Słownik polszczyzny XVI wieku</i> , red. M.R. Mayenowa, F. Peplowski, K. Mrowcewicz, t. 1–35, Wrocław – Warszawa 1956–2011.
SKN	G. Knapski, <i>Thesaurus Polonolatinograecus seu Promptuarium linguae Latinae et Graecae</i> , t. 1., Kraków 1643.
SJPXVII	<i>Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku.</i> , http://sxvii.pl
STR	M. A. Trotz, <i>Nowy dykcjonarz to jest Mownik polsko-francusko-niemiecki</i> , Lipsk 1764.
SL	S. B. Linde, 1807–1814, <i>Słownik języka polskiego</i> , t. 1–6, Warszawa.
SWil	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. A. Zdanowicz i inni, t. 1–2, Wilno, 1861

SJPWar	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
SJPDor	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. W. Doroszewski, t. 1–11, PWN, Warszawa 1958–1969.
SJPSz	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. M. Szymczak, t. 1–3, PWN, Warszawa 1994.
SJPDun	<i>Słownik współczesnego języka polskiego</i> , red. B. Dunaj, Wilga, Warszawa 1996.
ISJP	<i>Inny słownik języka polskiego</i> , red. M. Bańko, t. 1–2, PWN, Warszawa 2000.
PSWP	<i>Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny</i> , red. H. Zgólkowa, t. 1–50, Poznań 1994–2005.
USJP	<i>Uniwersalny słownik języka polskiego</i> , red. S. Dubisz, t. 1–5, PWN, Warszawa 2003.

Przycisk otwierający zakładkę „Chronologizacja” znajduje się na głównej podstronie hasła, po jego naciśnięciu wyświetlają się skróty nazw tylko tych słowników, w których dane hasło odnotowano. Jeśli skrót się nie pojawia, oznacza to, że w danym słowniku hasła nie uwzględniono.

Jeśli w którymś słowniku (zwłaszcza dawniejszym) hasło występuje w innej postaci ortograficznej, jest to również zaznaczone, tak jak w wypadku hasła *akademia*:

Po wskazaniu kursorem danego skrótu nazwy słownika wyświetla się w „dymku” jego pełna nazwa i skrócony opis bibliograficzny.

2.2.3 Aktualność wpisów w polu Chronologizacja

Wpisy w polu Chronologizacja są dokonywane podczas opracowywania danego hasła i reprezentują stan wiedzy aktualny w tym właśnie okresie. Ze względów oczywistych nie jest możliwe stałe monitorowanie poświadczeń wyrazów już opracowanych w poszukiwaniu datacji wcześniejszych, które mogą się pojawić na przykład w wyniku przyrostu dawnych

dokumentów, digitalizowanych i umieszczanych w Internecie albo w źródłach leksykograficznych.

2.2.4 Odsyłacze w zakładce Chronologizacja

Przyjęte w WSJP PAN zasady wyodrębniania jednostek leksykalnych powodują, że w słowniku pojawiają się hasła o postaci takiej samej jak formy fleksyjne innych haseł. Mamy zatem:

- homonimy rzeczownikowe przymiotników, np. **czerwony II**, **wagowy II**, **zielony II**;
- hasła wołaczowe, np. **kolego**, **kierowniku**;
- rzeczowniki odgerundialne, np. **opracowanie**, **podanie**;
- przymiotniki odimiesłowowe, np. **odpicowany**, **palący**.

Wiarygodne chronologizowanie tego rodzaju haseł jest poważnie utrudnione, choćby ze względu na różne sposoby hasłowania przyjęte w poszczególnych źródłach. W związku z tym w takich wypadkach najczęstsza praktyką jest podawanie jedynie odesłań do haseł podstawowych np. w hasle **czerwony II** – do hasła **czerwony I**, w hasle **kolego** – do hasła **kolega**, w hasle **opracowanie** – do hasła **opracować**, w hasle **palący** – do hasła **palić** itd.

2.3 Warianty

Za warianty haseł jednowyrazowych typu ZWYKŁE uważa się ich postaci inne niż hasłowa, ale nieróżniące się od nich znaczeniem. Z czysto formalnego punktu widzenia rozróżniamy warianty:

- ortograficzne, w których różnica dotyczy tylko zapisu np. **jazz** – **dżez**, **lunch** – **lancz**, **popart** – **pop-art**;
- fonetyczno-ortograficzne, w których różnica dotyczy wymowy i związanej z nią różnicy zapisu, np. **pośpieszny** – **pospieszny**;
- fleksyjne, w których różnica dotyczy formy hasłowej i układu form fleksyjnych (np. **rodzynek** – **rodzynka**, **rósć** – **rosnąć**, **arkany** – **arkana**).

Warianty dwóch pierwszych grup są ujęte we wspólnym hasle, wyszukiwarka zaś umożliwia odszukanie hasła bez względu na to, który wariant czytelnik wpisze w okienko wyszukiwania. W wypadku wariantów fleksyjnych każdy z nich ma osobne hasło, w którym będzie podany odsyłacz do drugiego wariantu. Umożliwia to ekspozycję różniących się paradygmatów fleksyjnych w obu hasłach.

Nie traktuje się natomiast jako warianty derywatów słowotwórczych tworzonych od jednej podstawy za pomocą różnych formatów o podobnej funkcji, (np. *śnieżny* – *śniegowy* ze względu na duże nieregularności ich struktury semantycznej).

Jeżeli dla wariantów konstruowane jest wspólne hasło, na formę hasłową wybiera się ciąg reprezentujący ten z wariantów, który:

- ma największą frekwencję w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (wersji pełnej);
- nie jest w źródłach normatywnych napiętnowany jako niepoprawny (o tym, jakie źródła normatywne uznajemy, zob. rozdz. 2.13)

W polu Wariant stosuje się kwalifikator frekwencyjny (*rzadziej* – *częściej*), jeżeli różnica frekwencji między danym wariantem a wariantem podstawowym (hasłowym) wynosi co najmniej 5:1. W innych wypadkach kwalifikatora frekwencyjnego nie stosuje się. Stosować też można inne kwalifikatory, w szczególności stylistyczne, zgodnie z zasadami podanymi w rozdz. 2.7.

2.4 Pochodzenie

Informacja etymologiczna podawana jest we wszystkich powstających hasłach o jednowyrazowej formie hasłowej, jak również w niektórych hasłach frazeologicznych (o czym niżej, rozdz. 3.1.5). Jest ona podawana odrębnie dla każdego znaczenia wyrazu.

W wypadku wyrazów rodzimych informacja etymologiczna sprowadza się zwykle do przytoczenia zrekonstruowanej formy późnoprąsłowiańskiej na podstawie danych ze słowników etymologicznych języka polskiego oraz prac etymologicznych.

Pochodzenie wyrazów obcych (zapożyczeń, kalk z innych języków) ustala się na podstawie danych ze słowników wyrazów obcych, słowników etymologicznych, słowników jednojęzycznych, dwujęzycznych oraz prac leksykologicznych. W takim wypadku informacja o pochodzeniu zawiera następujące składniki:

- język (języki), z którego (z których) wyraz przeszedł do polszczyzny;
- postać graficzną w języku źródłowym, jeśli jest inna niż polska:
 - oryginalną, gdy dany język jest zapisywany przy pomocy alfabetu łacińskiego, np.:
maltretować: fr. *maltraiter*;
 - w transliteracji, gdy dany język zapisywany jest przy pomocy alfabetu innego niż łaciński, np.:
borykać się: ukr. *borykátysja*;
- znaczenie w języku źródłowym, jeśli jest inne niż wyrazu polskiego, np.:
filia: łac. ‘córka’.

Jeśli jakiś język pośredniczy w procesie zapożyczania, to w pierwszej kolejności podawany jest ten język, z którego wyraz bezpośrednio został zapożyczony do polskiego, a następnie podawane są także dalsze źródła (jeśli są one ewidentne, powszechnie znane bądź w inny sposób ważne). Podaje się wtedy skróty nazw języków, poprzedzając nazwę języka źródłowego przyimkiem „z” np.:

polityk: niem. *Politiker*, z łac. *politicus*.

Jeżeli wyraz będący podstawą zapożyczenia występuje w więcej niż jednym języku i nie ma pewności, z którego został zapożyczony, podaje się kwalifikator *internac.* (czyli *internacjonalizm*) oraz skróty tych języków wraz z odpowiadającymi formami wyrazów w tych językach obcych, np.:

falsyfikator: *internac.* ang. *falsificator*, fr. *falsificateur*, niem. *Falsifikator*.

Maksymalnie podaje się trzy języki.

Nie objaśnia się szczegółowo pochodzenia wyrazów pochodnych; odsyła się jedynie do wyrazu podstawowego, przy którym źródłosłów (rodzimy bądź obcy) jest objaśniony. Na przykład w hasłach **brodaty** i **absurdalny** czytelnik nie znajdzie objaśnienia pochodzenia, lecz odnośnik: „zob. *broda*” (wyraz rodzimy) / „Od: *absurd*” (wyraz obcy), co oznacza, że dalsze informacje etymologiczne znajdują się właśnie w hasłach **broda** i **absurd**.

W hasłach opracowywanych od 2019 roku odsyłacze te mają charakter linków, które przekierowują czytelnika od obserwowanego hasła bezpośrednio do hasła stanowiącego jego podstawę etymologiczną. W hasłach starszych odsyłacze będą zamieniane na automatyczne sukcesywnie w miarę możliwości.

Przy wyrazach złożonych odsyła się do obu podstaw, np. **seksafera**: „Od: seks”, „Od: afera”; jeśli któraś z podstaw wyrazu złożonego nie jest pełnym wyrazem lub może budzić

wątpliwości, dodatkowe objaśnienia znajdują się w rubryce „Inne uwagi”, np. **koronazakupy** „Od: koronawirus:”, „Od: kupić; Człon korona- od koronawirus i pol. zakupy od kupić.

Dodatkowe objaśnienia w formie pisemnych komentarzy zawierają wszelkie pozostałe informacje uznane za niezbędne dla precyzyjnego określenia pochodzenia danego wyrazu, np.: **beforek**: od *before party* (dosł. 'przed-impreza'), określenia rzadkiego w angielszczyźnie, a rozpowszechnionego na gruncie polskim przez analogię do zapożyczonego z ang. *afterparty* (zob.). W j. ang. spotkanie towarzyskie poprzedzające właściwą imprezę określa się częściej mianem *pregaming*.

chciejstwo Zob. *chcieć*. Neologizm przypisywany Melchiorowi Wańkowiczowi.

kuroniówka Od nazwiska: Jacek Kuroń (1934-2004), działacz społeczny i polityczny, minister pracy i polityki społecznej w l. 1989-90 i 1992-93.

Objaśnienie skrótów używanych w zakładce „Pochodzenie”:

afr.	afrykański
alb.	albański
ang.	angielski (w odmianie brytyjskiej)
ang. amer.	angielski (w odmianie amerykańskiej)
ang. austral.	angielski (w odmianie australijskiej)
ar.	arabski
aram.	aramejski
austral.	australijski
bret.	bretoński
brus.	białoruski
bułg.	bułgarski
celt.	celtycki
chiń.	chiński
chorw.	chorwacki
czes.	czeski
d.-niem.	dolnoniemiecki
duń.	duński
egip.	egipski
est.	estoński
fiń.	fiński
fr.	francuski
fr. szwajc.	francuski (w odmianie szwajcarskiej)
germ.	germański
gr.	grecki
gruz.	gruziński
hebr.	hebrajski
hind.	hinduski
hiszp.	hiszpański
hol.	holenderski
indiań.	indiański
internac.	internacjonalizm (wyraz o podobnej postaci i znaczeniu w różnych językach)
irl.	irlandzki

island.	islandzki
jap.	japoński
jidysz	jidysz
karaib.	karaibski
kat.	kataloński
litew.	litewski
łac.	łaciński
łac. kośc.	łacina kościelna
łac. śred.	łacina średniowieczna
łot.	łotewski
mac.	macedoński
mal.	malezyjski
mong.	mongolski
n.-gr.	nowogrecki
n.-hebr.	nowohebrajski
n.-łac.	nowołaciński
niem.	niemiecki
niem. austr.	niemiecki (w odmianie austriackiej)
niem. szwajc.	niemiecki (w odmianie szwajcarskiej)
nord.	nordycki
norw.	norweski
ogsł.	ogólnosłowiański
oksyt.	oksytański
osm.	osmański
osm.-tur.	osmańsko-turecki
paszt.	paszto
pers.	perski
p.-gr.	późnogrecki
p.-hebr.	późnohebrajski
p.-łac.	późnołaciński
płd. psł.	południowoprasłowiański
płn. psł.	północnoprasłowiański
pol.	polski
port.	portugalski (w odmianie europejskiej)
port. braz.	portugalski (w odmianie brazylijskiej)
prabałt.-słow.	prabałtosłowiański
psł.	prasłowiański
retorom.	retoromański
ros.	rosyjski
rum.	rumuński
sanskr.	sanskryt
scs.	staro-cerkiewno-słowiański
sem.	semicki
serb.	serbski
serb.-chorw.	serbskochorwacki
słowac.	słowacki
słoweń.	słoweński
st.czes.	staroczeski

st.fr.	starofrancuski
st.pol.	staropolski
st.prowans.	staroprowansalski
st.ros.	starorosyjski
st.rus.	staroruski
st.-w.-niem.	staro-wysoko-niemiecki
szwedz.	szwedzki
śr.-d.-niem.	średnio-dolno-niemiecki
śr.hol.	średnio-holenderski
śr.-w.-niem.	średnio-wysoko-niemiecki
tat.	tatarski
tur.	turecki
ukr.	ukraiński
węg.	węgierski
wietn.	wietnamski
wł.	włoski
wł. szwajc.	włoski (w odmianie szwajcarskiej)
wsch. psł.	wschodnioprasłowiański
zach. psł.	zachodnioprasłowiański

2.5 Wymowa

Informację o wymowie podaje się tylko wtedy, gdy może ona budzić wątpliwości polskiego *native speaker*, jako niezgodna z powszechnymi w języku polskim zasadami realizacji dźwiękowej liter i połączeń literowych. Podawana jest ona w nawiasach kwadratowych, za pomocą znaków alfabetu łacińskiego, nieznacznie tylko poszerzonego o następujące:

ã, ĩ, ũ, ŷ – tylda nad odpowiednią samogłoską oznacza jej nosowość, np. w wyrazach:

awans: [awãs] lub [awans],

inspirować: [inspirować] lub [ĩspirować],

kunszt: [kunszt] lub [kũszt],

symfonia: [symfõnja] lub [sỹfõnja];

ŋ – *n* tylnojęzykowe, np.

doping [dopĩnk] lub [dopink],

ü – umlaut *u* wymawiany jak [i] przy zaokrąglonych wargach, np. **jury** [žürĩ]

' po spółgłosce na końcu wyrazu – oznacza jej miękkość np. w wyrazie **głasnost** [głãsnost']).

Znaku: [-] (dywizu) używa się w następujących sytuacjach:

- aby zaznaczyć, że spółgłoska, która go poprzedza, jest zmiękczone, nie zaś miękka, jak by mogło wynikać z ogólnych zasad opisujących stosunek wymowy do pisowni w języku polskim np.

sinus [s-ĩnus],

cito [c-ĩto],

zirytowany [z-ĩrytowany];

- gdy w wyrazie hasłowym występują takie połączenia dwóch samogłosek jak *ai*, *au*, *eu*, *oa*, *oi*, *ua*, *ui* itp., które tworzą dwie różne sylaby np.:

neutralny [ne-u-tralny];

- jeżeli dany wyraz hasłowy zawiera takie połączenia dwóch samogłosek jak *ai, au, eu, oa, oi, ua, ui* itp., np.
 rozmaity [rozma-ity] lub [rozmajity],
 boisko [bo-isko] lub [bojisko];
- do rozdzielenia dwóch spółgłosek w wyrazach, w których występują połączenia literowe *ch, cz, dz, rz* wymawiane jako dwie głoski, np:
 tysiąchhektarowy [tysiąc-hektarowy];
 Alzheimer [alc-hajmer],
 tysiączłotowy [tysiąc-złotowy],
 podziemny [pod-ziemny],
 podzamcze [pod-zamcze],
 zmarznąć [zmar-znać];
- oraz w wyrazach obcych, np: *budżet* [bud-żet] lub [budż-żet].

Podaje się także informację o akcencie, gdy może on budzić wątpliwości rodzimego użytkownika polszczyzny. Akcentowana samogłoska jest oznaczona jako wyłuszczone i podkreślona, np.:

osiemset [osiemset],
 czterysta [czteryستا],
 siedemset [siedemset].

Zarówno informacja o wymowie, jak i o akcencie w polu „Wymowa”, dotyczy tylko form hasłowych, pomija się informacje o akcentowaniu form fleksyjnych, a informacja o wymowie tych form, gdy zachodzi potrzeba, może być umieszczona w polu „Noty o użyciu”.

2.6 Opis znaczenia

2.6.1 Numeracja znaczeń

W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* stosuje się zasadniczo jednostopniową numerację podhasła (znaczeń) w hasłach; używa się kolejnych liczb arabskich. Numerację dwustopniową stosuje się w następujących wypadkach:

- 1) przy wyróżnianiu szczegółowych znaczeń relacyjnych przymiotnika relacyjnego;
- 2) przy wyróżnianiu znaczeń pozostających w relacji polisemii regularnej;
- 3) przy wyróżnianiu znaczeń rzeczowników zdrobniałych lub ekspresywnych, motywowanych różnymi znaczeniami tego samego rzeczownika podstawowego.

Stosuje się wtedy obok liczb arabskich kolejne litery alfabetu, a więc np. 1a, 1b, 1c...

Ad. 1 **Przymiotnikiem relacyjnym** nazywamy przymiotnik pochodny słowotwórczo od rzeczownika lub czasownika wyrażający relację między swoją podstawą słowotwórczą a rzeczownikiem, który w danym połączeniu tworzy z nim związek składniowy. Tak więc np. przymiotnik **styczniowy** zawiera w WSJP PAN następujące podhasła:

1. związany ze styczniem:

- 1.a dzień,
- 1.b mróz,
- 1.c turniej,
- 1.d deficyt,
- 1.e numer gazety,
- 1.f solenizant.

Określenie występujące pod numerem 1. wskazuje na powiązanie wszystkich znaczeń, wyspecyfikowanych z kolejnymi literami, z rzeczownikiem *styczeń*; w podhasłach zaś 1a–1f zostają zamieszczone opisy konkretnych znaczeń relacyjnych.

Dany przymiotnik pochodny słowotwórczo może wykazywać znaczenia relacyjne (opisywane w podhasłach numerowanych dwustopniowo) i nierelacyjne (opisywane w hasłach numerowanych jednostopniowo), a także znaczenia relacyjne powiązane z różnymi znaczeniami wyrazu podstawowego, np.:

bombowy

1. związany z bombą – pociskiem:
 - 1.a uzbrojenie,
 - 1.b dywizjon,
 - 1.c nalot;
2. związany z bombą – ładunkiem wybuchowym;
3. oceniany pozytywnie.

UWAGA: Szczegółowe znaczenia relacyjne (z numeracją literową) wyróżniane były tylko dla niektórych przymiotników, o większej frekwencji tekstowej. W toku prac nad kolejnymi partiami hasel z ich wyszczególniania zrezygnowano pozostając tylko przy znaczeniach ogólnorelacyjnych.

Ad 2. Polisemia regularna jest zjawiskiem występującym wtedy, gdy dane zróżnicowanie znaczeniowe dotyczy nie jednej pary wyrazów, ale większej ich liczby. Przykładowo, wyrazy takie jak *wiśnia*, *morela*, *śliwka*, *gruszka* mogą oznaczać zarówno roślinę (drzewo), jak i jadalny owoc tej rośliny; wyrazy *kryształ*, *fajans* zarówno materiał, jak i wyrób z tego materiału. Niektóre typy polisemii regularnej mogą obejmować bardzo wiele leksemów, praktycznie wszystkie należące do określonej kategorii znaczeniowej, dotyczy to np. wyrazów będących nazwami naczyń i różnego rodzaju pojemników, które mogą jednocześnie oznaczać ilość substancji, jaka się mieści w tym naczyniu – pojemniku (*wypić butelkę wina*, *szkłankę herbaty*, *wlać do czegoś wiadro wody*, ale też *przywieźć dwie ciężarówki piasku*). Na temat polisemii regularnej od lat trwają spory wśród semantyków i leksykografów. Niektórzy językoznawcy formułują postulat, aby faktów polisemii regularnej nie odnotowywać w części hasłowej słowników, ponieważ mają one dla poszczególnych grup wyrazów charakter bezwyjątkowy, przynajmniej teoretycznie, ale żeby odnotowywać je zbiorczo w postulowanej części ogólnej słownika. Postulat ten mieści się w ramach szerszego ich spojrzenia na słownik jako na jedną z dwóch części opisu języka naturalnego, zawierającą tylko „fakty jednostkowe, niepowtarzalne”, gdy fakty powtarzalne, przede wszystkim gramatyczne, ale, jak widać również o innym charakterze, miałyby być opisane w tym drugim, syntetycznym komponencie. Nikt jednak, jak dotąd, nie pokusił się nawet o próbę opracowania takiego opisu w praktyce.

W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* przyjęto koncepcję przeciwną, mianowicie dąży się do jak najszerzego ujęcia zjawisk polisemii regularnej w poszczególnych hasłach, co ma pokazać, dla których leksemów poszczególne znaczenia regularnie polisemiczne są poświadczone autentycznym materiałem językowym.

Także w tym wypadku można się spotkać ze współlistnieniem w jednym hasle zjawisk polisemii regularnej i zwykłej, co oddaje zróżnicowanie numeracji, np.:

akademia

- 1.a placówka nauczania,
- 1.b budynek,
- 1.c ludzie,
- 1.d studia,

2. kurs;
3. uczonych;
4. uroczystość.

Ad 3. Inaczej niż we wcześniej publikowanych słownikach języka polskiego, w opisie rzeczowników typu *ząbek*, *koszulka* staramy się w WSJP PAN odróżniać ich znaczenia zdrobniałe (te, w których strukturze słowotwórczo-semantycznej zawiera się element ‘mały’) od tych, których sufiks wnosi tylko ogólne nacechowanie ekspresywne. Jeśli wyraz ma kilka znaczeń zdrobniałych lub ekspresywnych, powiązanych z różnymi znaczeniami wyrazu podstawowego, opisujemy je osobno, w podhasłach numerowanych dwustopniowo, np. w hasle **paluszek** podhasła 1a i 1b opisują znaczenia zdrobniałe, 2a i 2b – ekspresywne; 3, 4 i 5 odnoszą się do znaczeń, które nie są bezpośrednio powiązane słowotwórczo z wyrazem *palec*.

paluszek

1. mały:
 - 1.a palec u dłoni,
 - 1.b palec u stopy;
2. ekspresywnie:
 - 2.a o palcu u dłoni,
 - 2.b o palcu u stopy;
3. bateria;
4. wypiek;
5. mięsny.

2.6.2 Identyfikatory semantyczne

Identyfikatory semantyczne (we wcześniejszych publikacjach dotyczących koncepcji WSJP PAN nazywane także znacznikami) występują w hasłach mających więcej niż jedno podhasło, a ich celem jest wstępne wskazanie, o które ze znaczeń wyrazu w konkretnym podhasle chodzi. Jest to szczególnie ważne w hasłach o bardzo rozbudowanej strukturze znaczeniowej, gdyż pozwala czytelnikowi na przejście od razu do interesującego go znaczenia, bez konieczności przeglądania całego hasła.

Identyfikatory są dobierane tak, aby jak najlepiej rozróżniały znaczenia w obrębie jednego hasła, a przy tym były jak najkrótsze (z reguły są jedno-, dwuwyrzowe); nie można więc ich utożsamiać z definicjami, nie można też oczekiwać spójności identyfikatorów w obrębie większych grup hasel lub tym bardziej – całego słownika. Przybierają one najczęściej postać:

- synonimu,
- typowej kolokacji wyrazu hasłowego w danym znaczeniu,
- opisu „zakresowego”, typu „o X-ie”.

Przykłady:

dziekan	likwidować	naprężyć się	przegryźć się
1. wydziału	1. szkołę	1. człowiek	1. wgryźć się
2. duchowny	2. przedsiębiorstwo	2. ciało	2. przedostać się
3. adwokat	3. świadka	3. lina	3. o składnikach jedzenia
4. dyplomata			4. zapoznać się

Po otwarciu hasła wieloznacznego w widoku podstawowym pojawiają się jedynie identyfikatory, a wybranie któregoś z nich prowadzi do otwarcia się opisu konkretnego znaczenia.

2.6.3 Definicje

Problem definiowania znaczenia w słownikach (także definiowania w ogóle) był jednym z najgoręcej dyskutowanych w lingwistyce polskiej w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Jest to niewątpliwie problem doniosły, nie tylko z powodów teoretycznych i metodologicznych, ale może przede wszystkim dlatego, że właśnie definicja znaczenia jest tą informacją, której użytkownik słownika (zwłaszcza niebędący językoznawcą) szuka w nim najczęściej. Oczywiście, w tym miejscu nie będziemy referować wszystkich sporów z tym związanych ani też bogatej literatury tych zagadnień dotyczącej. Ograniczymy się jedynie do wskazania kilku najważniejszych przesłanek przyjętej koncepcji i strategii definiowania, zdając sobie sprawę, że ta szkicowość opisu może nie zadowolić bardziej wymagających odbiorców naszego słownika.

2.6.3.1 Ogólne zasady definiowania

Przystępując do pracy nad słownikiem, zakładaliśmy, że definicje w nim pomieszczone powinny w jak najwyższym stopniu uwzględniać postulaty, jakie w stosunku do opisu znaczeniowego formułowali leksykolodzy i semantycy w ostatnim trzydziestolecu XX wieku. Są to – w uproszczeniu – supozycje następujące:

Podstawialność i przekładalność.

Podstawialność oznacza możliwość (przynajmniej teoretyczną) zastąpienia w tekście definiowanego wyrażenia ciągiem definicyjnym, co oznacza, że powinien on mieć odpowiednio ukształtowaną formę gramatyczną i postać składniową. Przykładowo, definicja czasownika powinna mieć postać frazy czasownikowej (dokładnie: bezokolicznikowej), rzeczownika – rzeczownikowej, przymiotnika – przymiotnikowej itd.

Przekładalność z kolei oznacza, że definiens jest równoznaczny z definiendum; częstym błędem spotykanym w słownikach jest formułowanie definicji za szerokich (tzn. opisujących znaczenie zbyt ogólnie) lub zbyt wąskich (tzn. opisujących znaczenie w taki sposób, że nie odnosi się ono do wszystkich wypadków, w jakich używamy definiowanej jednostki).

Charakter językowy, a nie encyklopedyczny.

Przedmiotem opisu w definicjach powinny być właściwości wyrażen językowych, a nie cechy ich desygnatów, zwłaszcza te będące wynikiem opisu z punktu widzenia różnych dyscyplin specjalistycznych. Stąd też unika się w definicjach specjalistycznej terminologii, określeń systematycznych z zakresu biologii, fizyki, chemii itp. Uczynić należy tu jednak dwa zastrzeżenia:

- 1) Naszym zdaniem nie jest możliwe ograniczenie się do tzw. naiwnego obrazu świata w opisie znaczeniowym, gdyż w postaci czystej on nie istnieje – przynajmniej ze względu na powszechność edukacji szkolnej obraz świata u współczesnego człowieka zawiera zarówno elementy wiedzy potocznej, jak i specjalistycznej.
- 2) w słowniku znajdują się jednostki, których znaczenia nie da się objaśnić inaczej niż tylko odwołując się do wiedzy z jakiejś dziedziny i metajęzyka tej dziedziny. Przykładem mogą tu być rozmaite terminy specjalistyczne, które w stopniu ograniczonym w porównaniu z innymi słownikami ogólnymi, ale jednak notujemy.

Rozczłonkowanie.

Rozczłonkowanie oznacza, że definicje powinny być prostsze semantycznie niż definiendum, a więc składać się z elementów (przynajmniej intuicyjnie) bardziej zrozumiałych dla przeciętnego odbiorcy niż jednostka objaśniana.

Unikanie błędnych kół bezpośrednich i pośrednich;

Błędne koło to powtórzenie w definiensie jednostki definiowanej. Rozróżniamy błędne koło bezpośrednie (w obrębie jednej definicji), np.:

słodki ‘mający słodki smak’

i błędne koło pośrednie (w obrębie kilku definicji), np. (za [USJP](#)):

dziecko «człowiek od urodzenia do wieku młodzieńczego; także: każdy, niezależnie od wieku, potomek w stosunku do rodziców, syn albo córka»;

potomek *książk.* «dziecko w stosunku do rodziców; także: każdy dalszy następca, np. wnuk, prawnuk, w prostej linii, w stosunku do swojego przodka (czasem również o zwierzętach)».

W praktyce unikanie błędnych kół pośrednich okazuje się dość trudne, zwłaszcza jeśli chcemy równocześnie przestrzegać zasady mniejszej złożoności semantycznej składników definiensa od definiendum. Nie udało się zresztą tego bezwyjątkowo osiągnąć w żadnym realnie istniejącym słowniku.

Precyzyjne różnicowanie znaczeń jednostek bliskoznacznych.

Definicje powinny być sformułowane w taki sposób, aby umożliwiały skonstruowanie właściwości semantycznych (nie stylistycznych i pragmatycznych – te pokazujemy w polach – odpowiednio: „Kwalifikatory” i „Noty o użyciu”) jednostek bliskoznacznych. Przykładowo, w definicjach czasowników **dobudować** i **przybudować** musi być zawarta informacja, że w tym drugim wypadku budowla dodana do czegoś już zbudowanego musi się z tym stykać jedną ścianą, a w definicjach czasowników **pomordować** i **wymordować** – że **pomordować** zawiera element ‘wszystkich po kolei’, a **wymordować** tylko ‘wszystkich’.

2.6.3.2 Źródła definicji

Jednym z zarzutów, jakie się stale zgłasza do autorów kolejnych słowników języka polskiego, jest niezgodność umieszczanych w nich definicji z konkretnymi propozycjami opisów semantycznych poszczególnych jednostek języka, dostępnych w publikacjach naukowych z zakresu semantyki leksykalnej. Przystępując do opracowywania WSJP PAN chcieliśmy ten stan rzeczy zmienić i skorzystać z dorobku współczesnej semantyki w większym niż dotychczas stopniu, niezupełnie się to jednak – przyznać trzeba – udało. Podstawowe przyczyny są dwie: po pierwsze dość hermetyczny metajęzyk tych definicji, który sprawia, że o ich prostym przeniesieniu do WSJP PAN nie może być mowy (słownik jest przeznaczony dla szerokiego kręgu odbiorców), po drugie – stosunkowo wąski – w porównaniu z planowaną liczbą haseł w WSJP PAN – zasób i zakres jednostek, które takich opisów się doczekały (przede wszystkim słownictwo abstrakcyjne i tzw. wyrażenia funkcyjne). W związku z tym ostatnim nawet gdyby się udało zaadaptować eksplikacje naukowe do wymagań słownika, dla znacznej części haseł trzeba by było je dotwarzać lub stosować inne metody definiowania. Występuje jednak i inna przeszkoda. Zanim udostępniono większe elektroniczne korpusy tekstów polskich, a też i po ich udostępnieniu, analiza semantyczna opierała się na niewielkiej liczbie kontekstów dostępnych badaczom lub na ich własnej kompetencji językowej (wzmocnionej ewentualnie kompetencją ich współpracowników, recenzentów wydawniczych i innych osób, z którymi konsultowali oni swoje eksplikacje). Zasadą naszego słownika jest natomiast, aby na każdym etapie opisu wyrazu, poczynając od wyodrębnienia znaczeń, opierać się na analizie dostępnych kontekstów, materiałów korpusowych, które dają bogatszy obraz użycia poszczególnych jednostek, niżby ktokolwiek mógł sobie wyobrażać. Można odnieść wrażenie, że działalność autorów eksplikacji semantycznych w pewnym stopniu jest modelowaniem kompetencji językowej pewnego wzorcowego użytkownika polszczyzny, naszym zadaniem jest zaś

odzwierciedlanie tego, co znajdujemy w tekstach. Podsumowując, w definicjach staraliśmy się przede wszystkim uwzględnić postulaty metodologiczne współczesnej semantyki i w większym stopniu oddać ducha eksplikacji naukowych, niż je *in extenso* bądź w formie parafrazy do haseł wprowadzać.

Wreszcie też trzeba kilka słów powiedzieć o stosunku naszych definicji do tych, które można znaleźć w innych słownikach. Nie od dziś wiadomo, że odbiorca słowników jest skłonny akceptować raczej sytuację, kiedy dane dzieło leksykograficzne pod względem struktury i zakresu informacji jest bardziej standardowe, tym samym podobne do wcześniej mu znanych, niż sytuację przeciwną. Jeśli założyć, że w słownikach wcześniejszych dane znaczenie zdefiniowano poprawnie, trudno oczekiwać, że w słowniku późniejszym jego objaśnienie przyjmie jakąś diametralnie inną formę, zwłaszcza jeśli w grę wchodzi tzw. definicje synonimiczne lub strukturalno-znaczeniowe. Trudno też oczekiwać, choć może by to było korzystne nie tylko dla oryginalności opisu, aby leksykograf nie sięgał do wcześniejszych słowników choćby w celach pomocniczych.

2.6.3.3 Ukształtowanie definicji

2.6.3.3.1 Stosunek do tradycyjnej typologii definicji

W tradycji badań nad słownikami przyjęło się wyróżnianie sześciu podstawowych typów definicji, ze względu na ich budowę i ukształtowanie strukturalne (cyt. za: [Żmigrodzki 2009: 79–81](#)):

1. **Definicja realnoznaczeniowa** – „polega na wyjaśnieniu treści znaczeniowej hasła bez odwoływania się do jego budowy słowotwórczej” ([SJPDor: XXX](#)). Jest to podstawowy typ definicji stosowany do objaśniania leksemów niepo pochodnych słowotwórczo. Polega ona na przedstawianiu lub opisywaniu desygnatu wyrazu, np.:

stół «mebel, najczęściej drewniany, składający się z blatu opartego na nogach, służący do spożywania na nim posiłków, pisania, stawiania różnych przedmiotów»;

2. **Definicja strukturalno-znaczeniowa** – zawiera odwołanie do podstawy słowotwórczej opisywanego wyrazu, np.:

dusiciel «ten, kto dusi, dławii»;

3. **Definicja strukturalna** – zawiera tylko określenie relacji leksemu do jego podstawy słowotwórczej. W słownikach są nią opatrzone najczęściej zdrobnienia, zgrubienia, rzeczowniki na *-anie*, *-enie*, *-cie*, przymiotniki odrzeczownikowe, przysłówki pochodne od przymiotników, np.:

kapustka zdr. od kapusta ; **dusznawo** przysł. od: dusznawy;

4. **Definicja zakresowa** – wskazuje na zakres desygnatów, do których można odnieść dane hasło. Jest używana w stosunku do leksemów i wyrażeń ekspresywnych i niektórych znaczeń przenośnych, a także do jednostek o ograniczonej łączliwości składniowej. W definicjach zakresowych często bywa zawarta również informacja pragmatyczna, którą przy innych typach definicji wnoszą kwalifikatory, np.:

dzieweczka: «pieszczotliwie, dziś rzadko i z odcieniem podniosłości albo żartobliwości o dziewczynce, dziewczynie»;

krowa [...] *wulg.* «o kobiecie niezgrabnej, ociężałej, leniwej»; *pot.* «o czymkolwiek niezgrabnym, ciężkim»;

kwiczeć «o świni: wydawać głos; o koniu, gdy wydaje głos z bólu albo strachu»;

5. **Definicja synonimiczna** – polega wyłącznie na wyliczeniu wyrazów bliskoznacznych do definiowanego znaczenia (synonimy bywają również umieszczane jako dodatkowy składnik

definicji realnoznaczeniowych). Definicje takie stosunkowo często dotyczą nazw uczuć, stanów psychicznych i innych wyrazów, których zdefiniowanie za pomocą definicji realnoznaczeniowej może się wydawać trudne, np.:

kochać 1. «być do kogo lub czego głęboko przywiązany, darzyć sympatią, bardzo lubić; otaczać uwielbieniem, przepadać za kim lub za czym»,

lękać się «obawiać się, bać się czego lub kogo; trwożyć się, niepokoić o kogo, o co»,

miło «przyjemnie, dobrze, rozkosznie, błogo; z przyjemnością, zadowoleniem»;

6. Definicja gramatyczna – opisuje hasło jako kategorię gramatyczną określonego leksemu (dotyczy to np. nieregularnych form stopnia wyższego przymiotników) lub wskazuje na funkcję składniową wyrazu hasłowego (tak jest w wypadku spójników, przyimków, zaimków, partykuł itp. nieodmiennych części mowy), np.:

bo «spójnik przyłączający zdania lub ich części wyrażające przyczynę, rację, wyjaśnienie [...]»,

gorszy [...] «stopień wyższy od zły».

W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* wymienione typy definicji są reprezentowane niejednolicie.

Definicja realnoznaczeniowa występuje dość powszechnie w hasłach opisujących różne części mowy.

Zakres stosowania **definicji strukturalno-znaczeniowej** jest nieco ograniczony, m.in. nie zaleca się jej stosować w odniesieniu do czasowników prefiksalnych, chyba że inne sposoby definiowania prowadziłyby do powstania definicji bardziej skomplikowanej, jest stosowana jednak stosunkowo często, np. w opisie zdrobnień i derywatów ekspresywnych.

Definicje strukturalne pojawiają się tylko wyjątkowo, jeśli nie da się sformułować lepszej definicji o postaci rozczłonkowanej. Częściej stosuje się definicje strukturalno-znaczeniowe, np.:

architektonicznie ‘biorąc pod uwagę architekturę budowli’,

sklepić ‘mały sklep’,

lub nawet takie, które uznać by należało za realnoznaczeniowe, np.:

barokowo 1. ‘bogato i obficie’; [...] 3. ‘szczegółowo, w rozbudowany sposób, z wieloma ozdobnikami, unikając skrótów’.

Definicje zakresowe, raczej krytykowane w literaturze semantycznej, stosuje się wyjątkowo, tylko w hasłach opisujących wyrazy o łączliwości idiomatycznej, tzn. łączące się z jednym leksemem lub kilkoma leksemami, np.

blond ‘o włosach: jasny w różnych odcieniach’.

Definicje synonimiczne, również zgodnie z zaleceniami semantyków, stosowane są wyłącznie wtedy, gdy opisują nacechowany (tzn. mający jakiś kwalifikator) synonim leksemu należącego do języka ogólnego i nienacechowanego, np.:

facet ‘pot. mężczyzna’.

Definicje gramatyczne w hasłach omawianej grupy nie występują. Nie używa się ich też w innych typach haseł słownika, zgodnie z założeniem, że celem definicji jest charakterystyka znaczeniowa wyrazu, a jego charakterystyka gramatyczna dokonuje się w innym miejscu hasła, tzn. w polu-zakładce „Odmiana”.

Są jednak w WSJP PAN i inne definicje, które można by zaliczyć do typu definicji pragmatycznych (por. [Bednarek, Grochowski 1993](#)), czyli takich, które opisują sytuacje, warunki i cele, w jakich definiowana jednostka jest używana. Stosuje się je w hasłach opisujących niektóre przysłowia, np. **I wilk jest syty, i owca cała** ‘używane jako komentarz do kompromisowego rozwiązania, które satysfakcjonuje obydwie strony sporu’, a także w innych hasłach, w których nie da się skutecznie zastosować definicji przekładalnej.

W hasłach opisujących jednostki funkcyjne stosowane są definicje jeszcze innego typu, które można by nazwać metajęzykowymi lub metatekstowymi (zob. rozdz. 6.4).

2.6.3.3.2 Powoływanie się w definicjach na inne hasła i inne znaczenia tego samego hasła

W definicjach jest niekiedy konieczne użycie tego samego wyrazu w innym znaczeniu, wcześniej zdefiniowanym (w jednym z poprzednich podhaseł tego samego hasła). Nie ma wtedy oczywiście mowy o błędnym kole, gdyż mamy do czynienia z użyciem definicji nie jednostki definiowanej, ale innej, choć o tym samym kształcie graficznym. Aby zaznaczyć, że odwołujemy się w definicji do odmiennego znaczenia wyrazu, po jego wystąpieniu – po myślniku – krótko wskazuje się, o które znaczenie chodzi, np.:

dzwon 1a ‘metalowy, pusty w środku przedmiot przypominający odwrócony kielich, mający zawieszony w środku drążek, który po wprawieniu w ruch uderza o ściany, wywołując dźwięk’; 1b ‘dźwięk dzwonu – przedmiotu’.

Ta sama metoda jest wykorzystywana w celu rozróżnienia znaczeń hasła, do którego się odwołujemy w definicji lub identyfikatorze, zob. np. identyfikatory w hasle **wiejski**:

wiejski 1. związany z wsią – miejscowością; 2. związany z wsią – jednostką prawno-administracyjną; 3. związany z wsią – jej mieszkańcami; 4. brzydki.

Rozróżnianie w ten sposób znaczeń wyrazów używanych w definicji jest stosowane w zasadzie tylko przy odesłaniu do znaczeń tego samego hasła lub do haseł powiązanych słotwórczo. W innych wypadkach z niego zrezygnowaliśmy, gdyż czyniłoby to definicje nieczytelnymi, poza tym zaś zakładamy, że czytelnik intuicyjnie rozpoznaje znaczenie, o które w danej sytuacji chodzi.

2.7 Kwalifikatory

Kwalifikator to informacja o tym, że dana jednostka leksykalna należy do słownictwa nacechowanego, charakterystycznego dla pewnych odmian języka, używanego w określonych sytuacjach komunikacyjnych, na konkretnym terytorium. W WSJP PAN występuje ona, podobnie jak w większości słowników języka polskiego, w postaci skrótowych oznaczeń kursywą przed definicją znaczenia, do którego się odnosi.

W porównaniu z wcześniejszymi słownikami ogólnymi zasób stosowanych kwalifikatorów jest mniejszy i zasady ich wprowadzania bardziej rygorystyczne. W WSJP PAN wyróżnić można następujące typy kwalifikatorów:

- chronologiczne,
- frekwencyjne,
- stylistyczne,
- dotyczące zasięgu geograficznego,
- dotyczące zasięgu środowiskowego,
- specjalistyczne:
 - odsyłające do konkretnej dziedziny,
 - odsyłające do grupy dziedzin,
- ekspresywne.

W słowniku pojawia się jeszcze kwalifikator normatywny *kwestion*. (=kwestionowane) informujący o niezgodności pewnych jednostek leksykalnych, form wyrazowych i użyciu z normą językową. Zasady jego stosowania omówione zostały w rozdziale poświęconym [informacji normatywnej](#).

2.7.1 Kwalifikatory chronologiczne

Stosowane są dwa takie kwalifikatory:

daw. – dawne.

Opatrujemy nim wyrazy, które całkowicie wyszły z użycia, mogą jednak być stosowane w tekstach literackich dla osiągnięcia odpowiednich efektów stylistycznych. Przykłady: **patrzeć 8** ‘uważać na coś i starać się, żeby było takie jak trzeba’,

posługiwać 3 ‘pracować u kogoś, wykonując proste czynności w domu lub gospodarstwie

pleć 3 ‘cera’.

Wyrazy te mogą być używane we współczesnych tekstach, ale pełnią w nich określoną funkcję stylistyczną, np. służą „oddaniu ducha epoki” w tekstach dotyczących przeszłości lub odgrywają rolę erudycyjną albo estetyczną, jak np. **miesiąc 3** ‘księżyc’, **niecić 1** ‘rozpalać ogień’

przest. – przestarzałe

Opatrujemy nimi jednostki języka, które pozostają zrozumiałe dla większości osób, ale są używane jedynie przez nielicznych (zwykle najstarszych) użytkowników języka, np.:

sierociniec ‘dom dziecka; **rachować 1** ‘wykonywać działania arytmetyczne

Nie używa się natomiast kwalifikatora chronologicznego w wypadku tzw. archaizmów rzeczowych, tzn. nazw przedmiotów dziś nieużywanych lub czynności współcześnie niewykonywanych, np. **giermek** ‘młodzieniec pełniący służbę przy rycerzu’. We wcześniejszych słownikach często opatrywano je skrótem *hist.* lub *histor.*; uznaliśmy to jednak za nietrafne, gdyż taka informacja jest w istocie informacją o desygnacie wyrazu, nie zaś o jego właściwościach językowych. Słowo **giermek** jest dziś jedynym i nienacechowanym środkiem językowym, jakiego można w polszczyźnie na określenie takiego młodzieńca użyć, dlatego zgodnie z zasadami opisu w WSJP PAN nie wymaga ono kwalifikatora.

2.7.2 Kwalifikatory frekwencyjne

2.7.2.1 Kwalifikatory przy definicji

Od 2024 roku wprowadzono do użycia w słowniku dwa kwalifikatory frekwencyjne, które są (będą) umieszczane przy definicji hasła:

rzadk. – **rzadkie**, stosowany wówczas, gdy definiowana jednostka (znaczenie) występuje bardzo rzadko (kilka poświadczeń w bazie źródłowej), a nie ma podstaw do zastosowania kwalifikatorów innych, szczególnie chronologicznych.

indyw. – **indywidualne**, którym będzie się opatrywać jednostki występujące wyłącznie w tekstach literackich jednego autora.

2.7.2.2 Kwalifikatory przy wariantach i formach fleksyjnych

Kwalifikator taki pojawia się nie przy definicji, ale tylko przy wariantach jednostki hasłowej lub też przy formach fleksyjnych w paradygmatach odmiany.

Wprowadzono dwa kwalifikatory:

rzadziej – stosowany wtedy, gdy na podstawie korpusu (wersji pełnej) można stwierdzić, że jeden z dwóch (lub więcej) wariantów ma przynajmniej 5 razy mniej poświadczeń niż wariant najczęstszy.

częściej – stosowany w hasłach opisujących wariant, który uznany został za rzadszy na podstawie procedury przedstawionej w poprzednim akapicie, i odsyłający do wariantu częstszego.

2.7.3 Kwalifikatory stylistyczne

Są tu stosowane trzy kwalifikatory:

pot. – **potoczne**. Określamy nim jednostki używane w sytuacjach nieoficjalnych, niemożliwe do użycia w sytuacji oficjalnej (jeśli jednak kwalifikator ten jest poprzedzony kwalifikatorem specjalistycznym, funkcja jego jest inna, por. [niżej](#)).

książk. – **książkowe**. Opatruje się nim jednostki używane jedynie w sytuacji oficjalnej, często jedynie w języku pisanym, głównie w celu podniesienia rejestru stylistycznego wypowiedzi, popisania się erudycją itp.

urzęd. – **urzędowe**. Używany jest w odniesieniu do jednostek typowych dla kontaktów językowych oficjalnych, szczególnie dotyczących komunikacji między instytucjami a obywatelami, np. **lokal** ‘pomieszczenie mieszkalne’, **nabywać** ‘uzyskiwać własność czegoś’.

2.7.4 Kwalifikatory dotyczące zasięgu geograficznego

Opatruje się nimi tzw. regionalizmy, tzn. jednostki, które rzeczywiście funkcjonują wyłącznie w języku danego obszaru (również języku inteligencji) i mają zazwyczaj swoje nienacechowane odpowiedniki w innych regionach lub w języku ogólnym. Jako kryterium kwalifikowania wyrazu jako regionalizmu uznajemy utrwaloną (choć od dość dawna nieweryfikowaną) wiedzę językoznawczą, własną kompetencję językową redaktorów, a także informacje płynące z tekstów, zwłaszcza występujące w cytatach wstawki metajęzykowe typu „Jak to w Warszawie/Krakowie/Poznaniu, na Śląsku mówią”; w mniejszym stopniu lokalizację źródeł cytatów (przykładowo, jeśli wszystkie poświadczenia pewnego wyrazu lub jego znaczenia pochodzą z prasy wydawanej w określonym regionie, może to świadczyć, że mamy do czynienia z regionalizmem. Potwierdzenie takiej hipotezy wymaga jednak odwołania się do innych źródeł weryfikacyjnych).

Stosowane kwalifikatory:

<i>warsz.</i>	warszawskie
<i>krak.</i>	krakowskie
<i>pozn.</i>	poznańskie
<i>śl.</i>	śląskie
<i>lw.</i>	lwowskie
<i>wil.</i>	wileńskie

Skrócenia te należy rozumieć szeroko, jako odnoszące się nie tylko do danego miasta, ale i całego regionu (obszaru językowego), którego dane miasto jest albo było stolicą.

2.7.5 Kwalifikatory dotyczące zasięgu środowiskowego

Są trzy takie kwalifikatory:

<i>młodz</i>	młodzieżowe
--------------	-------------

<i>przestęp.</i>	przestępcze
<i>środ.</i>	środowiskowe

Znajdują one zastosowanie w wypadku jednostek typowych dla języka określonej grupy społecznej. Do cech charakterystycznych takich jednostek należą nacechowanie emocjonalne i/lub wartościujące, odzwierciedlające hierarchię wartości danej grupy lub jej postrzeganie świata. Jednostki te opisują również realia rzeczowe charakteryzujące styl życia danej grupy.

Kwalifikator *młodz.* obejmuje też jednostki, które w dawniejszych słownikach były notowane z oznaczeniami: *szkol.*, *uczn.*, *stud.*, z których w *Wielkim słowniku języka polskiego* PAN zrezygnowano ze względu na krzyżowanie się ich zakresów. Kwalifikator *środ.* ma charakter ogólniejszy i stosowany jest dla oznaczenia, że leksem należy do zasobu leksykalnego konkretnej grupy osób; bliższe zaś wskazanie tej grupy znajduje się zwykle w definicji, por. np. hasło **kominiek** 3 ‘kameralne spotkanie harcerskie, połączone z gawędami, śpiewem lub występami’, w którym przymiotnik *harcerski* zastosowany w definicji pełni właśnie funkcję wskazania grupy społecznej używającej jednostki w omawianym znaczeniu. Czasem wskazanie może znajdować się także w identyfikatorze, np. **bajzel** 3 [dla *narkomanów*]: *środ.* ‘miejsce nielegalnej sprzedaży narkotyków’.

Zaznaczyć też trzeba, że kwalifikator *środ.* stosuje się tylko w odniesieniu do jednostek współcześnie używanych w danym środowisku, nie zaś takich, które wywodzą się z pewnej odmiany środowiskowej, ale upowszechniły się np. w odmianie potocznej czy nawet w języku ogólnym.

2.7.6 Kwalifikatory specjalistyczne

Opatruje się nimi m.in. terminy naukowe, zawodowe i stosowane w innych dziedzinach działalności ludzkiej, bez względu na fakt, czy jednostki te mają bardziej charakter teoretyczny i służą jedynie opisywaniu rzeczywistości będącej przedmiotem zainteresowania nauki, czy opisują czynności, narzędzia i inne realia rzeczowe charakteryzujące jakąś praktyczną dziedzinę aktywności człowieka, czy też opisują coś, co może najłatwiej byłoby określić mianem działalności hobbistycznej. Celem zastosowania kwalifikatora z tej grupy jest podkreślenie, że dana jednostka leksykalna albo ma charakter terminu z określonej dziedziny nauki lub sztuki, albo przynajmniej jest używana głównie przez specjalistów z tych dziedzin bądź też w gronie osób zajmujących się konkretnym typem działalności, a innym może być nieznana lub dla nich niezrozumiała. Należy więc ściśle odróżnić kwalifikację specjalistyczną od klasyfikacji tematycznej słownictwa w WSJP PAN (o której piszemy [osobno](#)). Nie każdy więc wyraz związany z danym polem tematycznym ma odpowiedni kwalifikator. Przykładowo, nie użyto kwalifikatora przy wyrazie **sos** ‘gęsty płyn o różnych smakach, przyrządzany jako dodatek do potraw’, zawiera go natomiast wyraz **glazura** 3. ‘warstwa lukru na wyrobach cukierniczych’, ponieważ znaczenie pierwszego dla tzw. zwykłego człowieka wydaje się oczywiste, drugiego – już nie.

2.7.6.1 Lista kwalifikatorów specjalistycznych z objaśnieniami:

<i>agr.</i>	agronomia
<i>anat.</i>	anatomia
<i>antr.</i>	antropologia
<i>archeol.</i>	archeologia
<i>archit.</i>	architektura
<i>astr.</i>	astronomia

<i>astronaut.</i>	astronautyka
<i>bank.</i>	bankowość
<i>bibliot.</i>	bibliotekoznawstwo
<i>biochem.</i>	biochemia
<i>biol.</i>	biologia
<i>biznes</i>	biznes
<i>bot.</i>	botanika
<i>bud.</i>	budownictwo
<i>chem.</i>	chemia
<i>choreog.</i>	choreografia
<i>cyrk.</i>	sztuka cyrkowa
<i>edytor.</i>	edytorstwo
<i>ekon.</i>	ekonomia
<i>elektr.</i>	elektryka, elektromechanika
<i>elektron.</i>	elektronika
<i>etn.</i>	etnografia
<i>ezoter.</i>	ezoteryka (astrologia, okultyzm itp.)
<i>farm.</i>	farmacja
<i>filat.</i>	filatelistyka
<i>film.</i>	filmoznawstwo, film
<i>filoz.</i>	filozofia
<i>fiz.</i>	fizyka
<i>fizjol.</i>	fizjologia
<i>fot.</i>	fotografia
<i>genet.</i>	genetyka
<i>geod.</i>	geodezja
<i>geogr.</i>	geografia
<i>geol.</i>	geologia
<i>górn.</i>	górnictwo
<i>hand.</i>	handel
<i>hist.</i>	historia
<i>hutn.</i>	hutnictwo
<i>inform.</i>	informatyka
<i>jeźdź.</i>	jeździectwo
<i>jęz.</i>	językoznawstwo
<i>karc.</i>	słownictwo karciane
<i>kolej.</i>	kolejnictwo
<i>kosmet.</i>	kosmetyka, kosmetologia
<i>księg.</i>	księgowość
<i>kulin.</i>	kulinaria
<i>leśn.</i>	leśnictwo
<i>lit.</i>	nauka o literaturze
<i>log.</i>	logika
<i>lotn.</i>	lotnictwo
<i>łow.</i>	łowiectwo
<i>mason.</i>	masoneria
<i>mat.</i>	matematyka
<i>med.</i>	medycyna

<i>meteor.</i>	meteorologia
<i>metrol.</i>	metrologia: jednostki miary, wagi
<i>miner.</i>	mineralogia
<i>mot.</i>	motoryzacja
<i>muz.</i>	muzyka
<i>num.</i>	numizmatyka
<i>ogrod.</i>	ogrodnictwo
<i>paleont.</i>	paleontologia
<i>pedag.</i>	pedagogika
<i>plast.</i>	plastyka
<i>polit.</i>	polityka
<i>pras.</i>	prasoznawstwo
<i>praw.</i>	prawo
<i>psych.</i>	psychologia
<i>pszcz.</i>	pszczelarstwo
<i>rad.</i>	radio
<i>rekl.</i>	reklama
<i>rel.</i>	religioznawstwo
<i>roln.</i>	rolnictwo
<i>ryb.</i>	rybołówstwo
<i>rzem.</i>	rzemiosło
<i>socjol.</i>	socjologia
<i>sport.</i>	sport
<i>spoż.</i>	przemysł i przetwórstwo spożywcze
<i>stom.</i>	stomatologia
<i>szt.</i>	sztuka (sztuki plastyczne)
<i>teatr.</i>	teatr
<i>techn.</i>	technika
<i>tel.</i>	telewizja
<i>urb.</i>	urbanistyka
<i>wet.</i>	weterynaria
<i>włók.</i>	włókiennictwo
<i>wojsk.</i>	wojskowość
<i>zool.</i>	zoologia
<i>zootechn.</i>	zootechnika
<i>żegl.</i>	żeglarstwo

Warto zwrócić uwagę, że kwalifikatora *hist.* używa się dla oznaczania jednostek przynależnych do słownictwa specjalistycznego z zakresu historii, np.. *wyprawa krzyżowa*, *barbarzyńca* ‘człowiek spoza grecko-rzymskiej, a później chrześcijańskiej cywilizacji’. Nie używa się do natomiast jako sygnalizatora tzw. archaizmów rzeczowych, por. rozdz.2.7.1.

2.7.6.2 Kwalifikatory jedno-i wielodzinowe

W pewnych wypadkach nie można jednoznacznie wskazać dziedziny nauki/wiedzy, do jakiej odnosi się znaczenie wyrazu. Wówczas redaktor może wybrać jeden z trzech kwalifikatorów wielodzinowych (interdyscyplinarnych):

<i>kultur.</i>	wiedza o kulturze, kulturoznawstwo
----------------	------------------------------------

<i>nauk.</i>	naukoznawstwo, nauka
<i>techn.</i>	technologia, technika

Przykłady:

klasycazm 2 kultur. ‘zespół cech typowych dla literatury i sztuki starożytnej Grecji i Rzymu’;

algorytm nauk. ‘ograniczony ciąg precyzyjnie określonych czynności, których wykonanie prowadzi do rozwiązania zadania’;

osprzęt techn. ‘pomocnicze elementy maszyn i urządzeń, konieczne do ich sprawnego działania lub zwiększające ich możliwości’.

Oprócz tego możliwe jest łączenie kwalifikatorów jednodziedzinowych dla wskazania, że leksem należy do słownictwa specjalistycznego kilku konkretnie wskazanych dziedzin nauki/wiedzy.

2.7.6.3 Kwalifikatory przy jednostkach należących do „gwar zawodowych”

Odrębne miejsce w stratyfikacji słownictwa w WSJP PAN zajmują leksemy należące do słownictwa charakterystycznego dla danej dziedziny nauki lub wiedzy, ale używane raczej w bezpośredniej komunikacji między osobami zajmującymi się określoną dziedziną niż do ustalonej terminologii w tej dziedzinie. Jako egzemplifikację tej warstwy leksykalnej wymienia się ostatnio najczęściej słownictwo informatyczne, np.

kość ‘układ scalony, montowany w komputerze’;

gładzik ‘płyta dotykowa znajdująca się w komputerach przenośnych przy klawiaturze i zastępująca mysz’.

W WSJP PAN przyjęto zasadę, że opis stylistyczny takich jednostek składa się z właściwego kwalifikatora dziedziny, uzupełnionego dodatkowym kwalifikatorem *pot.* Podane więc powyżej przykłady zostały odnotowane z kwalifikatorami: *inform. pot.*

2.7.7 Kwalifikatory ekspresywne

Do tej grupy można zaliczyć cztery stosowane w WSJP PAN kwalifikatory:

<i>pejorat.</i>	pejoratywne
<i>pogard.</i>	pogardliwe
<i>wulg.</i>	wulgarne
<i>żart.</i>	żartobliwe

Kwalifikator **pejorat.** informuje o tym, że dana jednostka wyraża negatywną ocenę obiektu lub zjawiska, do którego się odnosi, przede wszystkim wtedy, gdy element negatywny nie jest zawarty w samej definicji (tym samym nie należy do znaczenia) jednostki leksykalnej, ale wynika z innych uwarunkowań, przede wszystkim z oceny mówiącego, umotywowanej z kolei np. przyjętymi w naszej kulturze kryteriami oceniania rzeczywistości i postaw ludzkich. Są więc nim opatrzone np. jednostki:

szprycha ‘młoda kobieta o atrakcyjnym i wyzywającym wyglądzie’,

dogmat ‘twierdzenie przyjmowane bezkrytycznie za prawdę’,

wiejski ‘taki, który jest uważany przez kogoś za nieładny lub niemodny’.

Kwalifikator **pogard.** z kolei ma informować, że użycie danego leksemu (przeważnie rzeczownika będącego nazwą osoby) ma funkcję poniżającą osobę, wobec której jest on użyty.

Chodzi tu o przykłady takie jak *asfalt* czy *bambus* odnoszące się do osoby o ciemnym kolorze skóry.

Stosowanie kwalifikatora **wulg.** napotyka różne trudności i kontrowersje. Uznanie bowiem niektórych wyrazów czy połączeń wyrazów za wulgarne jest uzależnione od czynników, takich jak np. wiek, pochodzenie, wykształcenie, a nawet od indywidualnego poczucia konkretnej osoby. Przyjęliśmy więc w WSJP PAN zasadę, że kwalifikator **wulg.** stosujemy przy wszystkich wyrazach, które takim kwalifikatorem były opatrywane we wcześniejszych słownikach ogólnych, a także występowały z taką kwalifikacją w [Słowniku polskich przekleństw i wulgaryzmów](#) (Grochowski 1994). W wypadku jednostek w tych źródłach nienotowanych redaktorzy kierują się intuicją i własnym wyczuciem. Tendencja jest jednak taka, aby w wypadkach wątpliwych kwalifikator **wulg.** raczej zastosować niż go nie stosować. Notowanie wulgaryzmów w słownikach wielokrotnie było przedmiotem dyskusji społecznej, także medialnej. Ze względu na swój dokumentacyjny charakter WSJP PAN wulgaryzmów nie może pomijać, skoro są udokumentowane. Kwalifikator **wulg.** ma właśnie informować użytkownika słownika o takim nacechowaniu jednostki (jeśli założyć, że nie jest on tego świadomy). Opatrywane są więc nim nie tylko „standardowe” słowa wulgarne, ale również frazeologizmy zawierające w swoim składzie taki element (np. **dupa wołowa, z palcem w dupie**), jak też odnoszące się do czynności seksualnych lub fizjologicznych, choć składników wulgarnych pozbawione, jednak powszechnie uznane za niestosowne ze względu na łamanie tabu językowego albo obyczajowego, np. **ktoś robi komuś loda**.

Kwalifikator **żart.** (= żartobliwe) jest intuicyjnie jasny – stosuje się go do wyrazów i frazeologizmów, w których występuje (występować może) pewien efekt komiczny ze względu na elementy jego budowy słotwórczej, grę znaczeniową, archaizację itd. Są to więc przykłady takie jak:

mina ‘odchody zwierzęce leżące na ziemi’,
paszcza ‘usta’,
tynk ‘gruba warstwa makijażu’,
kawaler z odzysku ‘mężczyzna rozwiedziony’.

2.8 Kwalifikacja tematyczna

Nowością w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN*, w porównaniu z innymi słownikami ogólnymi polszczyzny, jest poddanie ujętego w nim słownictwa klasyfikacji tematycznej. Do odpowiedniego pola tematycznego zakwalifikowane jest każde znaczenie hasła.

2.8.1 Wprowadzenie

Koncepcja podziału tematycznego słownictwa w WSJP PAN wraz z zastosowanym schematem klasyfikacji jest autorskim dziełem Barbary Batko-Tokarz. Szczegółowego jej uzasadnienia metodologicznego i objaśnienia zasad pracy należy szukać w jej artykule (Batko-Tokarz 2018), a także w monografii (Batko-Tokarz 2019).

Zasadniczym celem praktycznym klasyfikacji jest umożliwienie wyszukiwania słownictwa według kryteriów tematycznych.

Jest to możliwe po uruchomieniu funkcji wyszukiwania zaawansowanego. Po wybraniu odpowiedniej kombinacji kryteriów można uzyskać zbiór haseł słownika, które to kryterium spełniają, tzn. przynależą do odpowiedniego pola tematycznego. Dzięki temu WSJP PAN staje się największym słownikiem tematycznym polszczyzny, obejmującym (według stanu na sierpień 2021 r.) ponad sto czterdzieści tysięcy jednostek (znaczeń). Przypisanie danego znaczenia do pola tematycznego jest również widoczne po otwarciu zakładki Klasyfikacja tematyczna w pojedynczym hasle lub podhasle. Informacja taka dla czytelnika pojedynczego hasła ma jednak ograniczoną przydatność.

Kwalifikacji tematycznej poddane zostały wszystkie hasła w słowniku, oprócz opisujących wyrazy i wyrażenia funkcyjne, gdyż nie odnoszą się one do rzeczywistości pozajęzykowej, ale informują o zależnościach między składnikami tekstu. Klasyfikacja tematyczna zaś odnosi daną jednostkę leksykalną języka do konkretnego wycinka rzeczywistości pozajęzykowej.

2.8.2 Kategorie podziału tematycznego

Wprowadzony podział ma trzy poziomy, które można nazwać sferami, polami i podpolami. Ostatecznie przyjęta struktura podziału przedstawia się następująco:

CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA

Budowa i funkcjonowanie ciała ludzkiego

części ciała, elementy i substancje składowe
czynności i stany fizjologiczne
seksualność
zmysły

Bieg życia

narodziny i dzieciństwo
dorastanie i dojrzałość
starzenie się
śmierć

Pielęgnacja ciała

czynności związane z pielęgnacją ciała i ich efekty
przedmioty związane z pielęgnacją ciała
osoby związane z pielęgnacją ciała
miejsca z związane z pielęgnacją ciała

Choroby i ich leczenie

rodzaje chorób
przyczyny, objawy i skutki chorób
uzależnienia
leki i sposoby leczenia, zabiegi, sprzęty medyczne
osoby związane z leczeniem
miejsca i instytucje związane z leczeniem

Określenia fizyczności człowieka

wygląd
płeć
sprawność i wydolność organizmu

CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA

Stany psychiczne człowieka

emocje i uczucia
zachowania emocjonalne

Uspособienie człowieka

cechy charakteru, temperamentu, zdolności i umiejętności
określenia człowieka ze względu na jego usposobienie

Ocena i wartościowanie

prawdy i wartości życiowe
wola, postawy, nastawienie człowieka wobec świata i życia
słownictwo oceniające

Działalność intelektualna człowieka

nazwy działań intelektualnych człowieka

wytwory działań intelektualnych człowieka
określenia człowieka ze względu na jego działalność intelektualną
działalność naukowa
filozofia

Działalność artystyczna człowieka

literatura
sztuki plastyczne
muzyka
teatr
film
fotografia
prądy, kierunki i kategorie artystyczne

Relacje międzyludzkie

określenia relacji międzyludzkich
określenia osób wchodzących w relacje międzyludzkie

CODZIENNE ŻYCIE CZŁOWIEKA**Rodzina**

członkowie rodziny
relacje rodzinne

Najbliższe środowisko życia człowieka

dom/inne miejsca zamieszkania i ich otoczenie
czynności związane z codziennym życiem w domu
meble i wystrój wnętrz
sprzęty domowe i przedmioty codziennego użytku
miasto
wieś

Ubranie

rodzaje i części ubrań
ozdoby i dodatki
cechy ubrań
czynności, przedmioty i osoby związane z robieniem i noszeniem ubrań

Jedzenie i jego przygotowanie

rodzaje pokarmu/potraw i ich cechy
miejsca, osoby, przedmioty, sytuacje związane z jedzeniem
czynności związane z przyrządzaniem jedzenia
czynności związane z jedzeniem
używki
przyprawy, smaki

Czas wolny

turystyka
urlop i wypoczynek
hobby i zainteresowania
rozrywka
gry i zabawy

Sport

discypliny, imprezy i rozgrywki sportowe
przedmioty związane ze sportem
czynności związane ze sportem

osoby i organizacje związane ze sportem
miejsca związane ze sportem

Praca

rodzaje pracy
miejsca pracy
materiały i narzędzia pracy
wynagrodzenie za pracę
zawody
organizacja i hierarchia w pracy, stosunki służbowe

CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE**Funkcjonowanie państwa**

władza państwowa
stosunki międzynarodowe
urzędy i ich funkcjonowanie
działalność polityczna
doktryny i poglądy polityczne

Przynależność i podział terytorialny

typy terytoriów, podział administracyjny
państwa, miasta, obszary geograficzne
nazwy osób ze względu na ich pochodzenie i przynależność terytorialną

Wojsko i wojna

armia
broń
czynności, przedmioty, miejsca związane z wojskiem i wojną
osoby związane z wojskiem i wojną

Prawo i łamanie prawa

regulacje prawne
policja i inne służby mundurowe
sąd
przestępstwa
więzienie i kara

Zasady współżycia społecznego

zwroty grzecznościowe i zachowania akceptowane społecznie
zachowania i wyrażenia nieakceptowane społecznie
stosunki, grupy i organizacje społeczne

Język

mówienie
pisanie
języki świata

Tradycja

zwyczaje i obyczaje
uroczystości i święta
wierzenia i przesady
świat dawnych epok i wydarzenia historyczne

Religia – kościół

wyznania: zasady i prawdy wiary
sakramenty i obrzędy religijne
osoby związane z religią i kościołem
miejsca i instytucje związane z religią i kościołem

Edukacja i oświata

organizacje/placówki opiekuńcze i kulturalne
pozaszkolne formy nauczania
szkoła
studia

Środki masowego przekazu

radio
telewizja
prasa
wydawnictwa

Biznes

reklama i marketing
funkcjonowanie firm i przedsiębiorstw
handel i usługi

Finanse

czynności, przedmioty związane z pieniędzmi
waluta
podatki, opłaty, świadczenia pieniężne
bankowość
ubezpieczenia
papiery wartościowe i akcje/udziały
własność

CZŁOWIEK I TECHNIKA**Budownictwo**

rodzaje budowli i ich cechy
części budowli
materiały, narzędzia i maszyny budowlane
czynności związane z budową
osoby związane z budową

Komunikacja na odległość

pocztą
telefon/telegraf
Internet

Urządzenia i maszyny

rodzaje urządzeń i maszyn
budowa urządzeń i maszyn
funkcjonowanie urządzeń i maszyn
komputery/informatyka

Przemysł

rodzaje przemysłu
miejsca i czynności związane z przemysłem
osoby związane z przemysłem
produkcja
rzemiosło
materiały używane w przemyśle

Energia

elektryczność
źródła energii

Transport

transport lądowy
transport powietrzny
transport wodny

CZŁOWIEK I PRZYRODA

Niebo i wszechświat

badanie i podbój kosmosu
gwiazdy i planety
słońce i księżyc, pory dnia

Pogoda

klimat
zjawiska atmosferyczne
warunki atmosferyczne

Ziemia

budowa Ziemi
ukształtowanie terenu
zbiorniki wodne
minerały i pierwiastki
gleba
ochrona i zanieczyszczenie środowiska
rolnictwo

Świat roślin

budowa i funkcjonowanie roślin
rośliny leśne i łąkowe
rośliny ogrodowe i doniczkowe
rośliny wodne
rośliny uprawne
owoce i warzywa
rośliny egzotyczne
rośliny ozdobne
ogrodnictwo i dbałość o rośliny
drzewa i krzewy

Świat zwierząt

budowa i funkcjonowanie organizmów zwierzęcych
zwyczaje i zachowania zwierząt
zwierzęta domowe i hodowlane
zwierzęta leśne i polne
zwierzęta drapieżne
inne zwierzęta lądowe
zwierzęta wodne
ptaki
owady
mikroorganizmy
hodowla i opieka nad zwierzętami; człowiek wobec zwierząt

KATEGORIE FIZYCZNE

Cechy i właściwości materii

kolory i światło
kształty i figury

wzory
zapachy
dźwięki
ciężar
temperatura i ogień
cechy dotykowe
stan skupienia, trwałość materii
wielkość
ruch i spoczynek
jakość i intensywność

Cechy i właściwości przestrzeni

miejsce i jego usytuowanie w przestrzeni
kierunek
odległość
ułożenie względem siebie
miary przestrzeni

Cechy i właściwości czasu

upływ czasu
częstotliwość
kalendarz i miary czasu

Ilość, liczby i liczenie

ogólne określenia ilości
szczegółowe określenia ilości
kolejność

Wyróżnienie trzech poziomów klasyfikacji nie oznacza, że każda jednostka musi być sklasyfikowana przy użyciu kategorii ze wszystkich poziomów. Słownictwo różni się stopniem ogólności i zdarza się, że dane znaczenie jest scharakteryzowane tematycznie jedynie za pomocą określeń z dwóch pierwszych poziomów, a nawet tylko w ramach kategorii najogólniejszych (poziomu pierwszego). Wypadki są jednak w dotychczas sklasyfikowanym materiale stosunkowo rzadkie.

Spotyka się też sytuację, kiedy danemu znaczeniu wyrazu przypisana jest więcej niż jedna kwalifikacja tematyczna, wynika to z tego, że podziały tematyczne nie są rozłączne; analizując znaczenie z różnych punktów widzenia, zwraca się uwagę na jego odmienne aspekty, co znajduje odzwierciedlenie w klasyfikacji.

2.8.3 Słownictwo tematyczne i atematyczne

Zadaniem osób dokonujących klasyfikacji tematycznej jest przypisanie każdego znaczenia jednostki hasłowej określonego miejsca w schemacie kategorii tematycznych słownictwa. Czyni się to przede wszystkim na podstawie analizy znaczenia, opisanego w definicji, za kryteria pomocnicze uznaje się niekiedy także udokumentowane w hasłach typowe użycia danej jednostki.

Zdarzają się jednak również jednostki o znaczeniu na tyle ogólnym, że trudno jest dla niego znaleźć jedną lub nawet kilka „dominant semantycznych”, które by je pozwoliły precyzyjnie zaklasyfikować. W praktyce jednostka taka mogłaby zostać zakwalifikowana do większości grup tematycznych, lecz do żadnej z nich pierwszoplanowo. Niektóre leksemy nie mieszczą się natomiast w żadnej z kategorii. Dotyczy to na przykład takich czasowników jak: *być, stać się, postępować, odbyć się*.

Uznajemy takie leksemy za przynależne do słownictwa atematycznego, które nie zostanie objęte podziałem na określone pola leksykalno-semantyczne. Ściślej – w zakładce

„Klasyfikacja tematyczna” hasła opisującego takie wyrazy znajdzie się adnotacja: **ATEMATYCZNY**.

2.8.4 Podział tematyczny a kwalifikatory specjalistyczne

Podziałem na pola tematyczne objęto zarówno słownictwo nienacechowane, jak i nacechowane, opatrzone różnymi kwalifikatorami, w tym kwalifikatorami specjalistycznymi (por. rozdz. 2.7.6). W WSJP PAN, jest zachowane wyraźne rozgraniczenie między obiema klasyfikacjami. Klasyfikacja tematyczna mówi o przynależności dalej jednostki do wskazanego pola tematycznego (lub kilku pól), kwalifikator specjalistyczny w przede wszystkim informuje o zawężeniu zakresu użycia jednostki do warstwy terminologicznej lub przynajmniej do leksyki typowej dla komunikacji w gronie specjalistów danej dziedziny nauki lub wiedzy. Przy opracowywaniu schematu klasyfikacji tematycznej kierowano się zaś antropocentrycznym podejściem do słownictwa, a więc spoglądano na materiał z punktu widzenia człowieka, które percypuje rzeczywistość w inny sposób niż przez pryzmat ustalonych taksonomii i kategorii naukowych.

Aby lepiej uzmysłowić różnicę między obiema klasyfikacjami, posłużymy się przykładem. W podpolu „rodzaje chorób” (zob. niżej) znalazły się między innymi następujące pary jednostek leksykalnych:

- **alzheimer** – *pot.* ‘choroba Alzheimera’ i
- **choroba Alzheimera** *med.* ‘nieuleczalna i przewlekła zwyrodnieniowa choroba układu nerwowego...’

oraz:

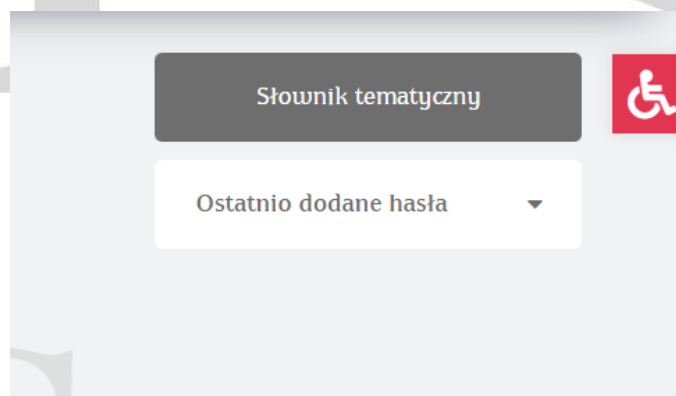
- **dalekowzroczność** ‘wada wzroku polegająca na tym, że...’
- **nadwzroczność** *med.* ‘dalekowzroczność – wada wzroku’

W obu parach jednak tylko druga jednostka ma kwalifikator *med.*, co oznacza, że jest to termin z dziedziny medycyny. Pierwszy człon takiego kwalifikatora nie ma. Bez kwalifikatora występują w WSJP PAN również między innymi takie jednostki z podpola „rodzaje chorób”: **gościec, grypa, głuchota, inwalidztwo**. Są to bowiem wyrazy powszechnie używane w języku ogólnym i ich znaczenie jest ogólnie wiadome. Nie jest przy tym istotne, że niektóre z nich (np. *grypa*) funkcjonują również jako jednostki terminologiczne.

2.8.5 Korzystanie z klasyfikacji tematycznej w słowniku

2.8.5.1 Interfejs słownika tematycznego

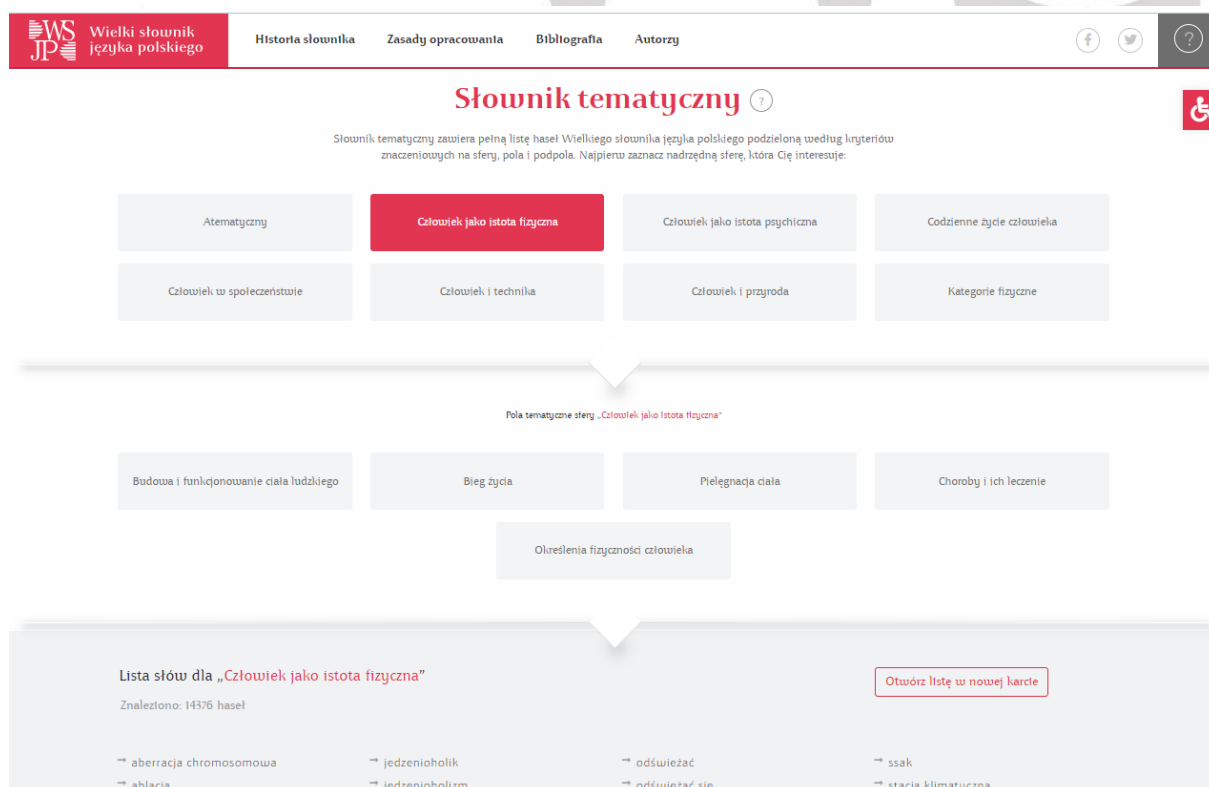
Od 2022 roku dostępny (jest z poziomu strony początkowej) interfejs tematyczny słownika (ciemny przycisk w prawym górnym rogu

Po kliknięciu w niego otwiera się w nowej karcie początkowa strona słownika tematycznego, na której wyświetla się mapa kategorii klasyfikacji tematycznej najwyższego poziomu, zwanych sferami.

Kliknięcie przycisku reprezentującego daną sferę powoduje wyświetlenie zasobu podkategorii tej sfery, a także, w dolnej części strony, listę wszystkich haseł przypisanych w klasyfikacji tematycznej do danej sfery.

Wyszukiwanie można uszczegóławiać, wybierając jedną z kategorii drugiego poziomu klasyfikacji (rezultat tej czynności powinien być podobny do opisanego wyżej), a w dalszej kolejności – trzeciego. Listę wyników na każdym poziomie wyszukiwania można otworzyć w nowej karcie, wybierając odpowiedni przycisk.

Wyrazy i frazy widoczne na każdej z list są hiperłączami, dzięki którym możemy łatwo przechodzić do odpowiednich artykułów hasłowych WSJP PAN. Jeśli hasło ma więcej niż jedno znaczenie, podświetlenie kolorem czerwonym wskazuje nam to (lub te) spełniające zadane kryterium wyszukiwania. Dalsze przeglądanie odbywa się zgodnie z ogólnymi zasadami korzystania z WSJP PAN.

2.8.5.2 Klasyfikacja tematyczna w wyszukiwaniu zaawansowanym WSJP

Udostępnienie słownika tematycznego nie zamknęło możliwości korzystania z wyszukiwania zaawansowanego WSJP PAN, dostępnego po wybraniu szarego przycisku na prawo od głównego okienka wyszukiwania na stronie głównej. Wówczas otwiera się panel wyszukiwania zaawansowanego, w którym należy przejść do pozycji 3: „Wyszukiwanie według przynależności do kategorii tematycznej”. Znajdują się tam okienka z trzema listami rozwijalnymi, odpowiadającymi trzem poziomom kategorii podziału tematycznego. Należy najpierw wybrać jedną z kategorii widocznych na poziomie najwyższym, np. CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA, co z kolei umożliwi wybór kategorii z listy niższego poziomu, a w kolejnym kroku – z poziomu najniższego. Po dokonaniu wyboru należy nacisnąć czerwony przycisk „Szukaj” ponad panelem wyszukiwania zaawansowanego. Por ilustracje niżej:

Ustawienia
zaawansowanego wyszukiwania

Wpisz szukane słowo... **Szukaj**

Wyszukaj hasła (znaczenia) zawierające podany ciąg znaków:

☐ w formie hasłowej ☐ w definicji ☐ w cytacie ☐ w połączeniach

1a ?

Przy porównaniu:

☐ nie uwzględniaj znaków przestankowych i nawiasów ☐ uwzględniaj znaki przestankowe i nawiasy

Wyszukaj hasła (znaczenia) zawierające dowolne formy fleksyjne podanych wyrazów (zwrotów):

1b ?

☐ w formie hasłowej ☐ w definicji ☐ w cytacie ☐ w połączeniach

2 ?

[dowolna kategoria]

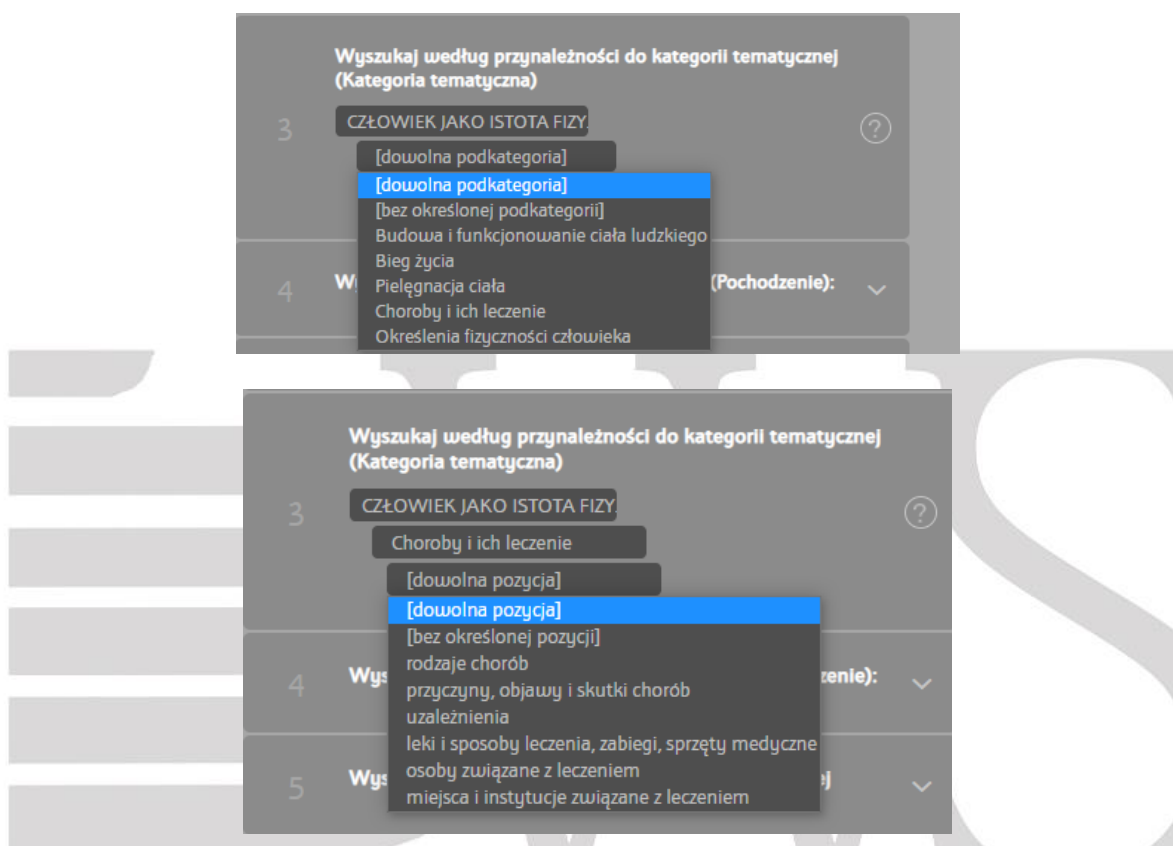
- ATEMATYCZNY
- CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA
- CZŁOWIEK JAKO ISTOTA PSYCHICZNA (kwalifikatory):
- CODZIENNE ŻYCIĘ CZŁOWIEKA
- CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE
- CZŁOWIEK I TECHNIKA
- CZŁOWIEK I PRZYRODA
- KATEGORIE FIZYCZNE

3 ?

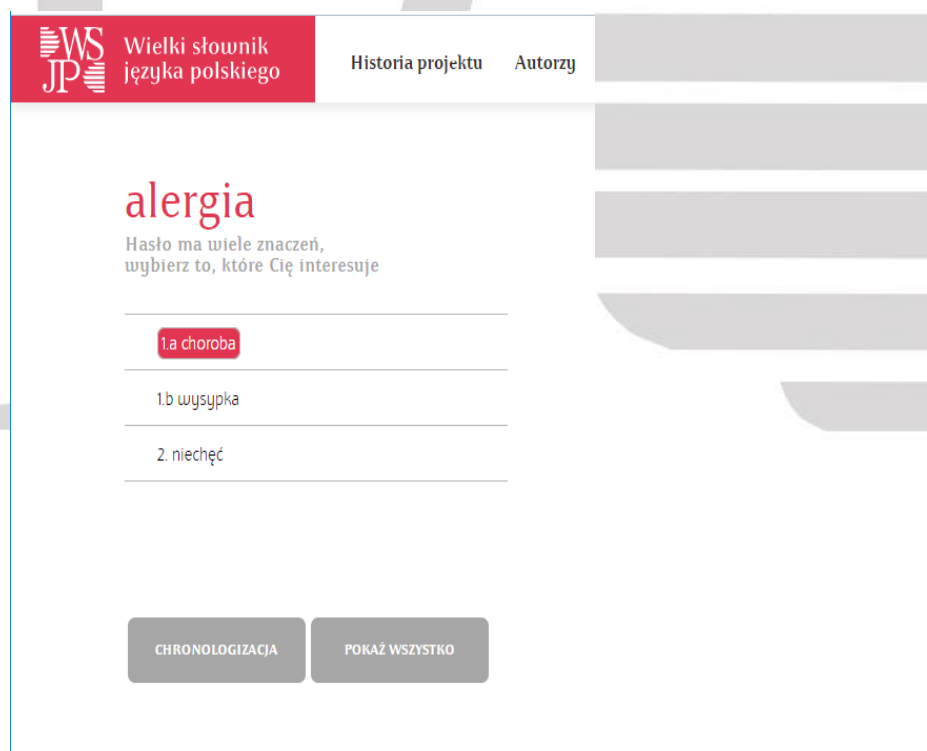
[dowolna kategoria]

[dowolna podkategoria]

[dowolna pozycja]

W odpowiedzi zostanie wyświetlona alfabetyczna lista wyników, przy czym każda pozycja na liście będzie hipertekstowym odsyłaczem umożliwiającym bezpośrednie wejście do danego hasła. W wypadku, gdy będzie to hasło o więcej niż jednym znaczeniu, identyfikator znaczenia odpowiadającego wyszukiwanej kategorii tematycznej będzie podświetlony kolorem żółtym. Następnie będzie można otworzyć dane podhasło i przeglądać je zgodnie z ogólnymi zasadami, por. ilustracje:

Wielki słownik
języka polskiego

Historia projektu Autorzy

Uwaga! Słownik jest w trakcie opracowania, dlatego m

szukano haseł/znaczeń:

→ tylko wśród haseł typu: zwykłe, skrótowiec, skrót, nieciągłe, nazwa własna, funkcyjne (tylko: komentarz metatekstowy, modyfikator deklaratywności, operator metapredykatywny, partykuła, przyimek, relator, spójnik, łącznik, zaimek pytajny);

→ tylko wśród haseł należących do kategorii tematycznej:

CZŁOWIEK JAKO ISTOTA FIZYCZNA->Choroby i ich leczenie->rodzaje chorób;

wyniki wyszukiwania

→ acydemia

→ adidas

→ aeroembolizm

→ afatyczny

→ afatyk

→ afazja

→ agorafobia

→ AIDS

→ aids

→ aidsowiec

→ aidsowy

→ akrofobia

→ alergia

Powrót do listy wyszukanych haseł jest możliwy po naciśnięciu przycisku „Wstecz” (strzałka w lewo) w przeglądarce.

Aby stwierdzić, czy odnalezione hasło lub znaczenie przypisane jest do jednej, czy do większej liczby kategorii tematycznych, należy otworzyć zakładkę „Klasyfikacja tematyczna” w widoku znaczenia hasła.

Przy użyciu tej funkcji można konstruować bardziej złożone zapytania, łącząc kryterium sfery podziału tematycznego z innymi dostępnymi, np. części mowy, kwalifikatora, języka pochodzenia.

2.9 Relacje znaczeniowe

W hasłach podajemy wyrazy, które w stosunku do jednostki leksykalnej opisywanej w konkretnym podhasle pozostają w jednej z czterech relacji znaczeniowych: synonimii, antonimii, sprzeczności, hiperonimii. Staraliśmy się w WSJP PAN zaimplementować pewną strukturalistyczną teorię relacji znaczeniowych, przedstawioną w pracach takich, jak np. Grochowski 1982; Bednarek, Grochowski 1993.

W ujęciu tym definicje poszczególnych relacji można przedstawić następująco:

Synonimia

Jeżeli jednostkę opisywaną oznaczmy jako A, to hipotetyczna jednostka B będzie jej synonimem, jeżeli zostanie spełniona formuła:

$$A \rightarrow B \text{ i } B \rightarrow A$$

Z tego, że ktoś/coś jest A, wynika, że ktoś/coś jest B.

i *Z tego, że ktoś/coś jest B, wynika, że ktoś/coś jest A.*

Na przykład dla jednostek: a – kawaler, B – nieżonaty, otrzymujemy:

Z tego, że Jan jest kawalerem, wynika, że Jan jest nieżonaty.

i *Z tego że Jan jest nieżonaty, wynika, że Jan jest kawalerem.*

Antonimia

To relacja semantyczna polegająca na obecności elementu negacji w strukturze semantycznej jednego z wyrazów tworzących daną parę (jest on więc bardziej złożony znaczeniowo). Oddaje to następująca formuła:

$$\begin{aligned} A &\rightarrow \sim B \\ \sim [\sim B &\rightarrow A] \end{aligned}$$

Jeśli na przykład za a i B podstawimy przymiotniki *wysoki* i *niski*, otrzymamy następujące zdania kontrolne:

Z tego, że Jan jest wysoki, wynika, że Jan nie jest niski.

Z tego, że Jan nie jest niski, NIE wynika, że Jan jest wysoki.

W wypadku więc antonimii z zanegowania członu B nie wynika prawdziwość członu A, z czym nie mamy do czynienia w wypadku sprzeczności, por. niżej.

Sprzeczność

Jest relacją symetryczną i zachodzi między jednostkami o jednakowym stopniu złożoności semantycznej:

$$\begin{aligned} A &\rightarrow \sim B \\ \sim B &\rightarrow A \end{aligned}$$

Na przykład:

Z tego, że X jest martwy, wynika, że X nie jest żywy.

Z tego, że X nie jest żywy, wynika, że X jest martwy.

Hiperonimia

Istotą hiperonimii jest jednostronna implikacja, tzn. znaczenie członu A (objaśnianego) implikuje znaczenie hiperonimu, ale nie odwrotnie, por.:

$$A \rightarrow B \text{ i } \sim [B \rightarrow A]$$

czyli: *z tego, że ktoś/coś jest A, wynika, że ktoś/coś jest B.*

i *nieprawda że z tego, że ktoś/coś jest B, wynika, że ktoś/coś jest A.*

Np. dla leksemu *matka* hiperonimem jest *kobieta*, bo:

Z tego, że Maria jest matką (czyjąś), wynika, że Maria jest kobietą.

i *nieprawda, że z tego, że Maria jest kobietą, wynika, że Maria jest matką (czyjąś).*

Nie może więc WSJP PAN funkcjonować jako słownik wyrazów bliskoznacznych, gdyż słowniki takie mają charakter czysto praktyczny i służą raczej podpowiadaniu wyrazów, którymi można zastępować w tekstach inne wyrazy. W naszym opisie chodzi przede wszystkim o wychwycenie konkretnie zdefiniowanych stosunków między znaczeniami jednostek leksykalnych. W zakładce „Relacje znaczeniowe” można znaleźć leksemy o różnej kwalifikacji stylistycznej, niczym szczególnym nie jest więc sytuacja, kiedy w hasle znajdują się odwołania do synonimów potocznych, będących regionalizmami czy zasługujących na kwalifikator *pejoratywny* czy *zartobliwy*. Jedyny wyjątek stanowią wulgaryzmy, których nie odnotowuje się jako pozostających w relacjach semantycznych z wyrazami nienacechowanymi.

Jeżeli leksem wskazany w zakładce „Relacje semantyczne” został już opracowany w formie artykułu hasłowego, dostępny jest odsyłacz, umożliwiający szybkie przeniesienie się do tego hasła i zapoznanie się z opisem tejże jednostki.

2.10 Ilustracja materiałowa w słowniku

Ilustracja materiałowa w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* ma postać dwojaką i mieści się w dwóch polach-zakładkach: „Połączenia” i „Cytaty”.

2.10.1 Połączenia

2.10.1.1 Uwagi ogólne

Najbogatsza informacja o tekstowych użyciach jednostki opisywanej w haśle lub podhasle zamieszczona jest w polu-zakładce „Połączenia”. Występuje ono w hasłach reprezentujących cztery części mowy: rzeczownik, czasownik, przymiotnik i przysłówek, a także w hasłach opisujących frazeologizmy, którym można przypisać zbliżoną charakterystykę gramatyczną (frazę rzeczownikową, frazę czasownikową, frazę przymiotnikową, frazę przysłówkową). Odnotowano tu obiekty nazywane przez językoznawców kolokacjami, pod którym to pojęciem należy rozumieć połączenia opisywanej jednostki z innymi wyrazami, spotykane w tekstach statystycznie częściej niż z innymi (tzw. kolokantami). Podstawą wyłonienia kolokacji umieszczonych w hasłach WSJP PAN jest analiza użycia wyrazu w Narodowym Korpusie Języka Polskiego, a w wypadku słów najnowszych, nienotowanych w NKJP, analiza użycia w innych dostępnych źródłach. Analiza ta tylko w pewnym stopniu jest wynikiem odwołania się do zautomatyzowanych metod pozyskiwania kolokacji (przede wszystkim narzędzia Kolokator, udostępnionego dla NKJP w wyszukiwarce PELCRA), znaczną część pracy redaktor hasła musiał wykonać sam, przede wszystkim z następujących powodów:

- automatyczne kolokatory odnotowują jedynie współwystępowanie określonych ciągów, abstrahując od ich znaczenia; w wypadku więc wyrazów wieloznacznych w wyniku działania takich narzędzi otrzymuje się wymieszane kolokacje reprezentujące różne znaczenia wyrazu hasłowego;
- nie wszystkie istotne frekwencyjnie i statystycznie współwystąpienia wyrazów z innymi są równie doniosłe z punktu widzenia lingwistycznego i poznawczego, o jaki głównie chodzi w słowniku. Przykładowo, wśród połączeń rzeczownika **dom** z innymi rzeczownikami kolokator PELCRA na pierwszym miejscu podaje *dom muz* (co okazuje się nazwą własną budynku w Poznaniu, na ósmym miejscu *dom Zofii*, na piętnastym – *jedenasty dom*. Zamieszczenie tych połączeń w naszym słowniku nie miałoby oczywiście sensu, bo nie one nie mówią o istotnych właściwościach językowych związanych z leksemem **dom**, są efektem albo niedostatecznego zrównoważenia korpusu, albo specyfiki algorytmu wyliczania istotności statystycznej kolokacji w wyszukiwarce PELCRA.

W bazie WSJP PAN kolokacje są ułożone ściśle według struktur składniowych, których są realizacją (a więc np. czasownik łączący się z rzeczownikiem w konkretnym przypadku gramatycznym); takie ich posortowanie wymaga oczywiście również świadomego udziału leksykografa ze względu na pewną zawodność mechanizmów automatycznego rozpoznawania form fleksyjnych w tekście polskim.

Warto podkreślić, że zakładka „Połączenia” nie jest pozycją w haśle obowiązkową, występuje tylko w tych hasłach (i w tych podhasłach – znaczeniach), dla których można wyłonić połączenia statystycznie częste – a więc w hasłach o dość bogatej w ogóle reprezentacji materiałowej. W wypadku jednostek rzadziej używanych, przy liczbie poświadczeń rzędu

kilkunastu, kilkudziesięciu cytatów, próba wyłaniania kolokacji zwykle nie ma sensu, byłaby to po prostu rejestracja leksemów, z którymi jednostka hasłowa współwystępuje w tekstach.

2.10.1.2 Zasady zamieszczania połączeń w hasłach

Połączenia jednostki leksykalnej w WSJP PAN są zestawiane w grupy według kryterium struktury składniowej, której są realizacją. Kolejność zaś tych struktur i ich układ wynika z tego, jaką część mowy reprezentuje jednostka leksykalna. Na etapie opracowywania zasad opisu dla każdej z czterech wymienionych poprzednio części mowy wskazano te struktury i kolejność, w jakiej kolokacje będą do bazy słownika wprowadzane. Za oczywiste uznano przy tym, że nie wszystkie pola w danym hasle będą wypełnione kolokacjami; w bazie pozostają one puste, w widoku słownika dostępnym użytkownikom dla przejrzystości są one pomijane.

RZECZOWNIKI

Rzeczownik hasłowy jako nadrzędnik:

- z podrzędnikiem przymiotnikowym,
- z liczebnikiem,
- z podrzędnikiem rzeczownikowym,
 - połączenia bezprzymikowe – w kolejności przypadków podrzędnika,
 - połączenia z przymkami – w kolejności przypadków podrzędnika,
- z podrzędną frazą zdaniową.

Szeregi (wyraz hasłowy jako człon szeregu utworzonego z innym rzeczownikiem).

Rzeczownik hasłowy jako podrzędnik w grupach nominalnych:

- połączenia bezprzymikowe – w kolejności przypadków podrzędnika,
- połączenia z przymkami – w kolejności przypadków podrzędnika.

Rzeczownik hasłowy jako podrzędnik czasownika:

- jako podmiot,
- jako dopełnienie lub okolicznik,
 - połączenia bezprzymikowe – w kolejności przypadków podrzędnika,
 - połączenia z przymkami – w kolejności przypadków podrzędnika.

Wyrażenia porównawcze:

- rzeczownik hasłowy jako pierwszy człon porównania (N jak X).
- rzeczownik hasłowy jako drugi człon porównania (X jak N).

Inne (niż wcześniej wymienione).

CZASOWNIKI

Z podrzędnikami rzeczownikowymi:

- z mianownikiem-podmiotem,
- z dopełnieniem/okolicznikiem,
 - bezprzymikowe (w kolejności przypadków),
 - przymkowe (w kolejności przypadków).

Z podrzędnikami przysłówkowymi.

Z podrzędnikami czasownikowymi.

Wyrażenia porównawcze.

Z nadrzędnym czasownikiem.

Szeregi.

Inne.

PRZYMOTNIKI

Połączenia z rzeczownikiem jako nadrzędnikiem (w kolejności według rodzaju przymiotnika: męski (m1, m2, m3), żeński, nijaki, męskoosobowy, niemęskoosobowy.

Z podrzędnym rzeczownikiem.

Z frazą przymiową.

Z bezokolicznikiem.

Wyrażenia porównawcze (typu *czerwony jak burak*).

Połączenia z przysłówkiem.

Szeregi.

Z nadrzędnym czasownikiem.

Inne.

PRZYSŁÓWKI

Jako nadrzędnik:

- z frazą bezokolicznikową,
- z podrzędnym przysłówkiem,
- z podrzędną frazą przymiową.

Jako składnik szeregu.

Jako podrzędnik:

- z czasownikiem,
- z rzeczownikiem,
- z przymiotnikiem,
- z nadrzędnym przysłówkiem.

Inne.

Układem kolokacji w poszczególnych grupach rządzi kilka ogólnych reguł:

- wszystkie wystąpienia wyrazu hasłowego (w dowolnej formie) w kolokacjach oznaczone są czerwonym kolorem (odbywa się to dzięki działaniu mechanizmu gramatycznego wbudowanego w bazę słownika);
- zasadą jest, że wyraz hasłowy występuje w swojej podstawowej (hasłowej) formie, z wyjątkiem sytuacji, kiedy w połączeniu z danym leksemem zwykle pojawia się on w jednej ze swoich form fleksyjnych, np. w hasle czasownikowym jako ośrodek kolokacji może wystąpić forma imiesłowu (por. *ręcznie malowany* w hasle **malować**);
- kolokacje w obrębie poszczególnych zestawów są pogrupowane według podobieństwa znaczeniowego, tzn. tworzy się ciągi kolokantów powiązanych semantycznie ze sobą, a ściślej – w podobny sposób modyfikujących znaczenie i „językowy obraz” wyrazu hasłowego. Mamy więc np. w hasle **suknia** następujące połączenia z przymiotnikami:

kobieca; aksamitna, atłasowa, bawelniana, jedwabna; biała, błękitna, czarna, kolorowa, kremowa, niebieska, zielona; długa, lejąca, powłóczysta; błyszcząca, ciemna, lśniąca; drapowana, haftowana, marszczona, wydekoltowana; balowa, ślubna, wieczorowa, żałobna; elegancka, modna, strojna **suknia**

Można tu zaobserwować, oddzielone średnikami, łańcuchy połączeń, wyrażających określone cechy desygnatu opisywanego wyrazu:

Połączenia	Funkcja
kobieca	ogólny kolokant, wskazujący na to, że suknia jest rodzajem ubrania, przeznaczonym dla kobiet
atłasowa, bawełniana, jedwabna	materiał, z jakiego została uszyta
biała, błękitna, czarna, kolorowa, kremowa, niebieska, zielona	kolor
długa, lejąca, powłóczysta	zewnątrzne cechy
błyszcząca, ciemna, lśniąca	wrażenia wzrokowe
drapowana, haftowana, marszczona, wydekoltowana	dodatkowe cechy wykończenia
balowa, ślubna, wieczorowa, żałobna	okazje, na jakie jest przeznaczona
elegancka, modna, strojna	ogólne określenia oceniające

- gdy ciąg kolokantów realizujących daną funkcję okazałby się za długi, a trudno by było przy tym wskazać leksemy występujące istotnie częściej od innych, otwartość pewnych klas kolokantów sygnalizuje się wielokropkiem, wymienia się zaś tylko kilka elementów klasy, zwykle najczęściej notowanych w korpusie, por.:

suknia od Armaniego, od Diora, od Valentino...; suknia z jedwabiu, z koronki, z szyfonu, z tafty...

- zasadniczo umieszcza się w ciągach kolokacyjnych tylko elementy najbliższego kontekstu, tzn. wyrazy bezpośrednio sąsiadujące z wyrazem hasłowym, niekiedy jednak ograniczenie się do nich prowadzić by musiało do niepełności strukturalnej lub niejasności znaczeniowej – wówczas rozszerza się kontekst o elementy podrzędne wobec kolokanta. Są one albo wymieniane wprost w nawiasie (czasem z zastosowaniem opisanego wyżej wyliczania z wielokropkiem), por.:

suknia w kolorze (białym, ecru, szarego błękitu...), w stylu (empire, rokoko...)

albo ich pozycja składniowa jest tylko markowana odpowiednim zaimkiem . Na przykład w hasło **palić** 2 ‘niszczyć ogniem’ mamy podane w polu „Połączenia”:

demonstranci, mężczyźni **palą** coś

2.10.2 Cytaty

Autentyczne cytaty z tekstów są podawane w ograniczonej liczbie, przeważnie najwyżej pięciu w każdym podhasle (wyjątkiem są hasła opisujące frazeologizmy, o czym [niżej](#)). Przy ich doborze kierowano się następującymi głównymi zasadami:

1. Minimalnym kontekstem przytaczanym jest zdanie (traktowane jako ciąg znaków od wielkiej litery do kropki lub innego znaku równoważnego), choć dopuszcza się rozszerzanie kontekstu przez wzgląd na jasność cytatu (skądinąd jednak tego typu cytatów, wymagających do interpretacji szerszego otoczenia, starano się unikać). Sporadycznie zdarzają się dodawane przez redakcję (w nawiasach kwadratowych) uzupełnienia kontekstu.
2. Dopuszcza się skracanie cytatów i pomijanie mniej istotnych fragmentów, co jest każdorazowo oznaczane znakiem [...].

3. Zasadniczo zachowuje się oryginalną postać cytowanych zdań (choć nie wprowadza się cytatów zawierających ewidentne i rażące błędy językowe), w przykładach ze źródeł internetowych (zarówno zaczerpniętych z NKJP, jak i bezpośrednio z sieci) uzupełnia się polskie znaki diakrytyczne.
4. Nie ma chronologicznej kolejności zamieszczania cytatów; pierwszy przykład ma pokazać jak najbardziej typowe, naturalne (zdaniem redaktora hasła) użycie jednostki opisywanej, dalsze – użycia w różnych typowych kontekstach składniowych, w mniejszym stopniu leksykalnych (gdyż to zadanie wypełniają kolokacje).
5. Wystąpienie wyrazu (wyrażenia) hasłowego w cytacie oznaczone jest kolorem czerwonym.

Każdy cytat zawiera informację o lokalizacji. Jej budowa i struktura zależy od źródła pochodzenia cytatu.

Cytaty zaczerpnięte z korpusów tekstowych mają na początku metryczki skrót nazwy korpusu:

NKJP	–	Narodowy Korpus Języka Polskiego (http://nkjp.pl)
KWJP	–	Korpus Współczesnego Języka Polskiego (http://kwjp.ipipan.waw.pl),
KWSJP	–	Korpus Wielkiego Słownika Języka Polskiego PAN,
KJ PWN	–	Korpus Języka Polskiego PWN (https://sjp.pwn.pl/korpus).

Dalej następuje informacja szczegółowa:

- cytaty z publikacji zwartych (książek): autor (imię i nazwisko), tytuł, rok wydania,
- cytaty z prasy: autor (imię i nazwisko, ewentualnie pseudonim), tytuł tekstu, tytuł gazety/czasopisma, data (jeśli możliwe) dzienna wydania,
- cytaty ze źródeł internetowych – tylko oznaczenie: *Internet*,
- cytaty ze sprawozdań sejmowych – oznaczenie: *Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP z dnia...* i wskazanie odpowiedniej daty,
- cytaty z ustaw i innych aktów prawnych – nazwa aktu prawnego i numer pozycji dziennika ustaw,
- cytaty ze zbiorów języka mówionego – adnotacja: Korpus języka mówionego PELCRA.

Informacje o źródłach zaczerpnięto z metadanych odpowiednich korpusów i tylko starano się je ujednolicić pod względem szyku i ustrukturyzowania. Redaktorzy haseł nie prowadzili systematycznej weryfikacji zgodności tych danych z rzeczywistością, gdyż przekraczałoby to możliwości techniczne i organizacyjne, jakimi słownik dysponuje. Odpowiedzialny za wspomniane dane, a także związane z nimi ewentualne kwestie problematyczne czy też błędy i nieścisłości jest więc zespół opracowujący dany korpus.

Cytaty podawane za innymi źródłami leksykograficznymi mają lokalizację według informacji zawartej w tych źródłach (ewentualnie uzupełnioną tak, aby odpowiadała strukturalnie informacji przy cytatach z korpusów), a w nawiasie podaje się skrót słownika (w wypadku słowników lepiej znanych i przywoływanych w polu Chronologizacja, np. SJPDor) lub jego skrócony opis bibliograficzny.

Cytaty pobierane bezpośrednio z Internetu – informacja uwzględnia jak najwięcej elementów standardowego opisu stosowanego dla cytatów z korpusów (autor, tytuł książki/artykułu prasowego, rok, data wydania) oraz adres serwisu internetowego (witryny, biblioteki cyfrowej), z którego cytat zaczerpnięto. W wypadku cytatów ze źródeł internetowych takich jak fora, blogi, listy dyskusyjne podaje się tylko adres internetowy, poprzedzony słowem: *Internet*:. Nie zamieszcza się dokładnych adresów stron internetowych, ale skrócone, nawet tylko do adresu strony głównej danego serwisu, np. rp.pl, mbc.malopolska.pl, wpolityce.pl, pomija się także techniczne składniki adresu, takie jak „http://” czy „www”.

2.11 Odmiana

2.11.1 Uwagi ogólne

W zakładce *Odmiana* przedstawiono informacje dotyczące cech gramatycznych (ściślej: fleksyjnych) opisywanej jednostki. Należą do nich:

- część mowy;
- dalsza charakterystyka, zależnie od części mowy: dla rzeczowników – rodzaj gramatyczny; dla czasowników: aspekt;
- pełny paradygmat odmiany, tzn. wyszczególnienie – w tabelach – wszystkich form gramatycznych danego wyrazu;
- dodatkowe informacje, zależnie od części mowy i specyfiki konkretnego hasła.

Opis fleksji w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* opiera się na danych przygotowanych przez twórców *Słownika gramatycznego języka polskiego* (SGJP): Zygmunta Saloniego, Włodzimierza Gruszczyńskiego, Marcina Wolińskiego i Roberta Wołosza oraz Witolda Kierasia. Ściślej rzecz ujmując, układ kategorii fleksyjnych w WSJP PAN jest zgodny z tym zaproponowanym dla I wydania SGJP z 2007 roku. Szczegółowych zasad tego opisu należy zatem szukać w tej publikacji, także na [stronie internetowej SGJP](#). W niniejszym dokumencie znajdują się tylko informacje najpotrzebniejsze dla czytelnika naszego słownika.

2.11.2 Miejsce informacji o odmianie w artykule hasłowym

Informacja ta znajduje się w osobnej zakładce w każdym z podhaseł opracowanych dla poszczególnych znaczeń wyrazu hasłowego. W widoku zbiorczym (dostępnym po wybraniu opcji „Pokaż wszystko” możliwe są następujące usytuowania odmiany:

- jeśli hasło ma jedno znaczenie – na końcu artykułu hasłowego;
- jeśli hasło ma więcej znaczeń i dla każdego ze znaczeń informacja fleksyjna ma postać identyczną – w części wspólnej przed identyfikatorem pierwszego podhasła;
- jeśli hasło ma więcej znaczeń i przynajmniej w jednym znaczeniu cechy fleksyjne są różne od pozostałych – po cytatach w podhasle opisującym każde znaczenie.

2.11.3 Ogólne zasady podawania form fleksyjnych

W WSJP PAN zawsze podawane są pełne paradygmaty (zbiory form), zgodnie z tym, na co wskazuje układ kategorii gramatycznych właściwy dla danego wyrazu ze względu na jego przynależność do określonej części mowy. Formy te ustalone zostały częściowo na podstawie analizy tekstów, częściowo wygenerowane elektronicznie w wyniku analogii z innymi wyrazami o podobnej postaci i cechach gramatycznych co dane hasło. Nie można więc stwierdzić z całą pewnością, że wszystkie te formy fleksyjne są w tekstach poświadczone; szukanie bowiem takich poświadczeń przy ogromnej liczbie haseł słownika byłoby czynnością całkowicie nieefektywną. Podawane więc są również formy uznawane przez językoznawców za potencjalne, a więc takie, których możliwość użycia w jakimś tekście wydaje się mało prawdopodobna, jednak niewykluczona. Należą do tej grupy m.in.:

- formy wołacza rzeczowników nieżywotnych, np. *samochodzie, skóro, filizanko*;
 - formy 1 i 2 os. lp r. nijakiego czasowników, np. *pisałom, pisałoś*;
 - formy męskoosobowe niektórych przymiotników w określonych znaczeniach, np. *żelaźni*.
- Ze względu na to, że zjawiska te mają charakter kategoryalny, tzn. dotyczą całych klas wyrazów, w artykułach hasłowych nie opatruje się tych form kwalifikatorami.

2.11.4 Użycie kwalifikatorów przy formach fleksyjnych

Kwalifikatory stosuje się tylko wtedy, gdy dla danej wartości kategorii fleksyjnej (np. M. lm) występuje więcej niż jedna forma. Stosowane są następujące kwalifikatory:

Kwalifikator	Uwagi	Przykłady
<i>rzadziej</i>	używany wtedy, gdy jedna z form ma w korpusie frekwencję przynajmniej 5 razy mniejszą od formy nienacechowanej	profesorowie <i>rzadziej</i> profesorzy
<i>przestarz.</i>		grunty <i>przestarz.</i> grunta
<i>książk.</i>		oddziałuje <i>książk.</i> oddziaływa
<i>kwestion.</i>	oznacza się nim formy uznawane za niepoprawne w źródłach normatywnych (przede wszystkim w <i>Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny</i> PWN, por. rozdz. 2.13)	
<i>pot.</i>		sobie <i>pot.</i> se

2.11.5 Uwagi o opisie fleksyjnym poszczególnych części mowy

2.11.5.1 Odmiana rzeczowników

2.11.5.1.1 Rodzaj gramatyczny

Pierwszą informacją w polu „Odmiana” w haśle rzeczownikowym jest przyporządkowanie wyrazu do jednego z rodzajów gramatycznych. Zgodnie z konwencją przyjętą w polskim językoznawstwie XX-wiecznym (począwszy od ukazania się w 1956 roku artykułu Witolda Mańczaka *Ile rodzajów jest w polskim*) rodzaj gramatyczny uznaje się za niezmienną cechę rzeczownika, mającą tę samą wartość dla wszystkich jego form fleksyjnych, podstawą zaś jej wyznaczenia jest zdolność danego rzeczownika do łączenia się w bierniku z odpowiednimi formami podrzędnika przymiotnikowego i czasownikowego. Rodzaj gramatyczny rzeczownika w tym ujęciu jest kategorią o charakterze formalnym, która zdaje sprawę ze sposobu łączliwości danego rzeczownika z określonymi formami przymiotników (zaimków przymiotnych). przypadkiem gramatycznym, w którym rozróżnienie pod tym względem występuje najpełniej, jest biernik. Analiza wystąpień tzw. kontekstów diagnostycznych w bierniku pozwala na wskazanie pięciu klas podstawowych rodzajowych dla polskiego rzeczownika. Dla ich nazywania używa się oznaczeń literowo-cyfrowych, aby podkreślić formalnogramatyczny charakter poszczególnych klas:

Rodzaj	B. lp	B. lm
m1	Widzę tego dobrego CHŁOPCA	Widzę tych dobrych CHŁOPCÓW
m2	Widzę tego dobrego PSA	Widzę te dobre PSY
m3	Widzę ten dobry SAMOCHÓD	Widzę te dobre SAMOCHODY
ż	Widzę tę dobrą KOBIECĘ	Widzę te dobre KOBIECY
n	Widzę to dobre DZIECKO	Widzę te dobre DZIECI

W obrębie rodzaju **n** (=nijakiego) przeprowadzono dodatkowe rozróżnienie, którego podstawą jest łączliwość z liczebnikami zbiorowymi (typu *dwoje*, *troje*, *pięcioro*):

Rodzaj	Kryterium wyróżnienia	Przykłady
n1	łączące się z liczebnikami zbiorowymi	Widzę PIĘCIORO dzieci
n2	łączące się z liczebnikami głównymi	Widzę PIĘĆ koryt

Istnieją wreszcie rzeczowniki niemające form liczby pojedynczej, jak np. *wujostwo*, *skrzypce*, *pomyje*. W gramatykach określa się je terminem *pluralia tantum*; w tym słowniku (a także w SGJP) reprezentują one trzy wartości tzw. rodzaju przymnogiego (bo wymagają podrzędników w liczbie mnogiej):

Rodzaj	Kryterium wyróżnienia	Przykłady
p1	łączące się z formami męskoosobowymi przymiotników i czasowników	Ci dobrzy PAŃSTWO Kowalscy przyszli
p2	łączące się z formami niemęskoosobowymi przymiotników i czasowników, łączące się bezpośrednio z formami liczebników	SKRZYPCE (dwoje, troje skrzypiec), SANIE (dwoje, troje sań)
p3	łączące się z formami niemęskoosobowymi przymiotników i czasowników, niełączące się bezpośrednio z formami liczebników	spodnie (dwie <i>pary</i> spodni), pomyje, zwłoki

2.11.5.1.2 Przypadek

Funkcją przypadku jako kategorii gramatycznej jest wyrażenie zróżnicowania narzucanego formie rzeczownikowej przez kontekst, najczęściej: formę czasownika lub przyminka. Przyjmuje się następujące „diagnostyczne konteksty” poszczególnych przypadków:

M	mianownik	To pies
D	dopełniacz	Nie ma..... psa
C	celownik	Przyglądam się..... psu
B	biernik	Widzę..... psa
N	narzędnik	Interesuję się..... psem
Ms	miejscownik	Myślę o psie
W	wołacz	Zmień się, psie

Forma danego leksemu, pasująca do określonego kontekstu, uznawana jest za formę danego przypadku.

Konsekwencją takiego rozumienia kategorii przypadku jest podawanie pełnego paradygmatu również dla rzeczowników typu *alibi*, które zwłaszcza w szkolnej nauce gramatyki bywają nazywane nieodmiennymi. Owa „nieodmienność” polega bowiem na tym, że we wszystkich kontekstach składniowych pojawia się ta sama forma wyrazu; wartość przypadku można wszak zawsze określić na podstawie kontekstu czasownikowego.

2.11.5.1.3 Deprecjatywność

Deprecjatywność jest kategorią rozróżniającą formy M. lm rzeczowników rodzaju m1 na dwie grupy:

Wartość	Nazwa	Kryterium wyodrębnienia	Przykłady
ndepr	forma niedeprecjatywna	wymaganie czasownika i przymiotnika w rodzaju męskoosobowym	ci zacni profesorowie ci dobrzy nauczyciele
depr	forma deprecjatywna	wymaganie czasownika i przymiotnika w rodzaju niemęskoosobowym	te cholerne profesory te cholerne nauczyciele

Podstawową funkcją form deprecjatywnych jest wyrażanie negatywnego stosunku do obiektu nazywanego rzeczownikiem, ale formy deprecjatywne mogą pełnić różne inne funkcje, dlatego opozycję form deprecjatywnych i niedeprecjatywnych traktuje się w sposób konwencjonalny. Z reguły forma deprecjatywna różni się od formy deprecjatywnej zakończeniem, ale w wypadku rzeczowników miękkotematowych, jak np. *nauczyciel*, opozycji nie ma i o użyciu formy deprecjatywnej można się przekonać jedynie na podstawie analizy kontekstu. Zgodnie z przyjętymi zasadami formy deprecjatywne umieszcza się przy każdym rzeczowniku rodzaju m1, nawet jeśli ich wystąpienie w autentycznych tekstach może się wydawać mało prawdopodobne lub nawet niemożliwe (np. *te prezydenty*, *te laureaty*). Podaje się także formy niedeprecjatywne takich rzeczowników, w których opozycja deprecjatywności jest zneutralizowana, jak *przedszkolakowie*, *krasnodudkowie*. Przy formach deprecjatywnych powstrzymujemy się od stosowania kwalifikatorów.

2.11.5.1.4 Uniformizm

Uniformizm jest opozycją, która pozwala rozróżnić dwie formy D. lm rzeczowników rodzaju żeńskiego zakończonych w M. lp na *-ia*, *-ja* po literze oznaczającej spółgłoskę, np. **armia**, **kolonia**, **akcja**. Możliwe są tutaj dwie form D. lm:

Wartość	Nazwa	Kryterium wyodrębnienia	Przykłady
neut	forma neutralna	tożsama z D. lp	pojedynek kilku ARMII utrata wszystkich KOLONII w Afryce wyprowadź AKCJI na giełdzie
char	forma charakterystyczna	inna niż D. lp	pojedynek kilku ARMIJ utrata wszystkich KOLONIJ w Afryce wyprowadź AKCYJ na giełdzie

Forma charakterystyczna ma charakter wybitnie archaiczny i jej użycie w tekstach współczesnych jest bardzo rzadkie (poza nielicznymi wyjątkami, jak np. D. lm *kopalń*), głównie w celach stylistycznych.

2.11.5.1.5 Liczba

Kategoria gramatyczna liczby rzeczownika informuje, czy dana jego forma odnosi się do jednoelementowego, czy do wieloelementowego zbioru obiektów, a także wskazuje na łączliwość tej formy z odpowiednimi formami czasowników i przymiotników. Dla większości rzeczowników podaje się odmianę w obu liczbach: pojedynczej (lp) i mnogiej (lm). Nie

dotyczy to klasy wyrazów zdefiniowanych wyżej jako *pluralia tantum*, które mają jedynie formy fleksyjne o wartości liczby mnogiej.

Odmianę w obu liczbach podaje się także dla rzeczowników uznawanych niekiedy za tzw. *singularia tantum*, jak np. *młodzież*, *benzyna*, *herbata*, *listowie*, gdyż są możliwe ich użycia w liczbie mnogiej, jak np. (*podwyżka ceny benzyn silnikowych*, *Wypił naraz dwie herbaty*, czy *Niech diabli wezmą te wszystkie młodzieże, listowia i kosmosy*). W hasłach tych rzeczowników podaje się więc pełny paradygmat, ale pod paradygmatem zamieszcza się notę: Zwykle lp.

2.11.5.2 Odmiana przymiotników

2.11.5.2.1 Zakres kategorii przymiotnika

Tak jak w *Słowniku gramatycznym języka polskiego*, w WSJP PAN do przymiotników zalicza się wszystkie leksemy odmienne przez przypadek, liczbę i rodzaj. Oprócz więc wyrazów tradycyjnie zaliczanych do przymiotników w gramatykach szkolnych jako przymiotniki są traktowane wyrazy typu *pierwszy*, *drugi*, *trzeci* (zwane tradycyjnie liczebnikami porządkowymi) oraz takie jak *mój*, *twój*, *nasz*, *ten*, *taki* (tradycyjnie nazywane zaimkami przymiotnymi). Są również do tej grupy zaliczane wyrazy będące genetycznie imiesłowami przymiotnikowymi, ale takie, które w toku rozwoju historycznego uzyskały znaczenie niezależne od czasownika, takie jak np. *palący* ‘bardzo pilny’, *zorientowany* ‘mający wiedzę na określony temat lub w związku z określoną dziedziną albo sytuacją’.

2.11.5.2.2 Zasób form przymiotnika

Zróżnicowanie form przymiotnika opiera się na czterech kategoriach fleksyjnych, które w konkretnym zdaniu są przymiotnikowi narzucane przez współwystępujący nadrzędny wobec niego rzeczownik. Są to: przypadek, liczba (pojedyncza i mnoga), rodzaj (w liczbie pojedynczej wyróżnia się formy rodzajów przymiotnika stosownie do możliwych rodzajów rzeczownika; w liczbie mnogiej dodatkowo wyodrębnia się rodzaj p1, dla form łączących się z rzeczownikami rodzaju p1). Kategoria deprecjatywności, o której pisano wyżej, różnicuje formy przymiotnika w obrębie rodzaju m1 tylko w mianowniku i wołaczu. Zbiór form odmiany przymiotnika – na przykładzie wyrazu **polski** – obrazuje poniższa tabelka.

część mowy: *przymiotnik*

stopień równy

liczba pojedyncza

	m1	m2	m3	n1, n2	ż
M:	polski	polski	polski	polskie	polska
D:	polskiego	polskiego	polskiego	polskiego	polskiej
C:	polskiemu	polskiemu	polskiemu	polskiemu	polskiej
B:	polskiego	polskiego	polski	polskie	polską
N:	polskim	polskim	polskim	polskim	polską
Ms:	polskim	polskim	polskim	polskim	polskiej
W:	polski	polski	polski	polskie	polska

liczba mnoga

	p1	m1 ndepr	m1 depr	pozostałe
M:	polscy	polscy	polskie	polskie
D:	polских	polских	polских	polских
C:	polskim	polskim	polskim	polskim
B:	polских	polских	polских	polskie
N:	polskimi	polskimi	polskimi	polskimi
Ms:	polских	polских	polских	polских
W:	polscy	polscy	polskie	polskie

W nielicznych hasłach przymiotnikowych odnajdujemy w paradygmacie dodatkową formę, oznaczoną „M. Spół.”. Należą do nich np. przymiotnik *ciekaw*:

Stopień równy*liczba pojedyncza*

	m1	m2	m3	n1, n2	ż
M.	ciekaw	ciekaw	ciekaw	ciekawe	ciekawa
M. spół.	ciekaw	ciekaw	ciekaw		
D.	ciekawego	ciekawego	ciekawego	ciekawego	ciekawej
C.	ciekawemu	ciekawemu	ciekawemu	ciekawemu	ciekawej
B.	ciekawego	ciekawego	ciekaw	ciekawe	ciekawą
N.	ciekawym	ciekawym	ciekawym	ciekawym	ciekawą
Ms.	ciekawym	ciekawym	ciekawym	ciekawym	ciekawej
W.	ciekaw	ciekaw	ciekaw	ciekawe	ciekawa

Forma ta, zakończona na spółgłoskę (stąd jej określenie) bywa nazywana predykatywną lub orzecznikową, ponieważ współcześnie używana jest najczęściej w funkcji składniowej

orzecznika w zdaniach z czasownikiem *być*, rzadziej *stać się*, *wydawać się*, *zostać*. Jest to pozostałość tzw. krótkiej formy przymiotnika, która występowała w odmianie rzeczownikowej tej części mowy w okresie prasłowiańskim, w polszczyźnie ulegała zanikowi już od średniowiecza. Obecnie używane są tylko formy mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego (m1. m2, m3) i to jedynie kilkunastu wyrazów (np. *ciekaw*, *pewien*, *godzien*). Część z nich jest silnie nacechowana (np. *miłościw*).

2.11.5.2.3 Problem stopniowania

Jeżeli przymiotnik podlega stopniowaniu prostemu (przez dołączenie przyrostka *-(ej)szy* w stopniu wyższym), zamieszczamy w słowniku pełny wzór odmiany w stopniu wyższym, pod względem układu podobny do tego w stopniu równym. Utworzenie formy stopnia najwyższego wymaga dodania do formy stopnia wyższego przedrostka *naj-*. Ze względu na bezwyjątkowy charakter tej operacji nie odnotowuje się w hasłach form stopnia najwyższego.

Brak zestawu form stopnia wyższego oznacza, że dany przymiotnik nie stopniuje się w sposób prosty, może się natomiast stopniować opisowo, tzn. formę stopnia wyższego uzyskać można przez dodanie do formy stopnia równego słowa posiłkowego *bardziej*, stopnia najwyższego – *najbardziej*. Informacji o możliwości stopniowania opisowego w hasłach nie podajemy.

2.11.5.3 Odmiana czasowników

Informacja o odmianie – szerzej: właściwościach fleksyjnych czasownika jest bardzo rozbudowana. Składa się na nią:

- określenie aspektu czasownika w danym znaczeniu;
- zbiór form fleksyjnych uporządkowany według kategorii fleksyjnych;
- wskazanie odpowiednika aspektowego, tzn. czasownika, który z danym czasownikiem o znaczeniu opisywanym w konkretnym podhaśle tworzy parę różniącą się jedynie opozycją „dokonany – niedokonany”.

Nie informuje się wprost o przechodniości czasownika, informacja ta możliwa jest do odczytania w zakładce „Składnia”, przez analizę umieszczonego tam schematu składniowego.

2.11.5.3.1 Zasób form fleksyjnych czasownika i jego ustrukturyzowanie w haśle

Zasób form czasownika jest bardzo liczny, gdyż, jak wiadomo z opracowań gramatycznych, są one zróżnicowane pod względem wartości kategorii czasu (przeszły – teraźniejszy – przyszły), osoby, liczby, rodzaju. Ponadto występują zbiory form trybu rozkazującego i przypuszczającego oraz – zależnie od właściwości aspektowych i składniowych czasownika – imiesłowu (w tym dwa z nich, tzw. przymiotnikowe, mają własną odmianę przez przypadki, liczby i rodzaje). Osobną formą czasownika, zarówno w WSJP PAN, jak i w SGJP włączoną do jego zbioru form, jest gerundium (formy zakończone na *-anie*, *-enie*, *-cie*), które również ma własną odmianę przez przypadki i liczby. Zbiór form uzupełnia ponadto tzw. bezosobnik (forma zakończona na *-no* lub *-to*). Nie można też zapominać, że status formy fleksyjnej czasownika ma bezokolicznik, zwykle tożsamy z etykietą leksemu, a więc formą hasłową hasła czasownikowego. Przynależność niektórych wymienionych form do zbioru form fleksyjnych czasownika bywała i nadal jest przedmiotem sporów między językoznawcami. W tym miejscu będziemy jednak od nich abstrahować; przyjmujemy rozwiązania zastosowane w SGJP i do tego źródła odsyłamy czytelników, którzy chcieliby poznać teoretyczne uzasadnienia rozwiązań wprowadzonych przez Z. Saloniego i jego współpracowników.

To bogactwo form czasownika spowodowało, że nie można by ich było umieścić w hasłach WSJP PAN po prostu w postaci linearnej – ogromnie by to wydłużyło artykuły hasłowe i uczyniło je trudniejszymi w lekturze. Przyjęto więc rozwiązanie takie, że po otwarciu

zakładki „Odmiana” czytelnikowi ukazują się w postaci rozwiniętej kolejno tabeli form czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego, następnie w podobnym układzie formy trybu rozkazującego i warunkowego, następnie bezosobnik i bezokolicznik oraz imiesłowy przysłówkowe (zależnie od aspektu czasownika – współczesny lub uprzedni). W dalszej kolejności występują gerundium oraz imiesłowy przymiotnikowe: czynny (dla czasowników niedokonanych) i bierny (zależnie od cech składniowych) – te jednak są reprezentowane tylko przez formę podstawową. Ilustruje to poniższy obraz:

część mowy: *czasownik*aspekt: *niedokonany***Tryb oznajmujący**

Czas teraźniejszy

liczba pojedyncza *liczba mnoga*

1 os.	<i>gram</i>	<i>gramy</i>
2 os.	<i>grasz</i>	<i>gracie</i>
3 os.	<i>gra</i>	<i>grają</i>

Czas przeszły

*liczba pojedyncza**liczba mnoga*

	m	ż	n	mo	-mo
1 os.	<i>grałem</i> <i>+(e)m grał</i>	<i>grałam</i> <i>+(e)m grała</i>	<i>grałom</i> <i>+(e)m grało</i>	<i>graliśmy</i> <i>+(e)śmy grali</i>	<i>grałyśmy</i> <i>+(e)śmy grały</i>
2 os.	<i>grałeś</i> <i>+(e)ś grał</i>	<i>grałaś</i> <i>+(e)ś grała</i>	<i>grałoś</i> <i>+(e)ś grało</i>	<i>graliście</i> <i>+(e)ście grali</i>	<i>grałyście</i> <i>+(e)ście grały</i>
3 os.	<i>grał</i>	<i>grała</i>	<i>grało</i>	<i>grali</i>	<i>grały</i>

bezosobnik: *grano*

Czas przyszły

*liczba pojedyncza**liczba mnoga*

	m	ż	n	mo	-mo
1 os.	<i>będę grał</i> <i>będę grać</i>	<i>będę grała</i> <i>będę grać</i>	<i>będę grało</i> <i>będę grać</i>	<i>będziemy grali</i> <i>będziemy grać</i>	<i>będziemy grały</i> <i>będziemy grać</i>
2 os.	<i>będziesz grał</i> <i>będziesz grać</i>	<i>będziesz grała</i> <i>będziesz grać</i>	<i>będziesz grało</i> <i>będziesz grać</i>	<i>będziecie grali</i> <i>będziecie grać</i>	<i>będziecie grały</i> <i>będziecie grać</i>
3 os.	<i>będzie grał</i> <i>będzie grać</i>	<i>będzie grała</i> <i>będzie grać</i>	<i>będzie grało</i> <i>będzie grać</i>	<i>będą grali</i> <i>będą grać</i>	<i>będą grały</i> <i>będą grać</i>

Tryb rozkazujący*liczba pojedyncza* *liczba mnoga*

1 os.	<i>grajmy</i>
2 os.	<i>graj</i> <i>grajcie</i>

Tryb warunkowy*liczba pojedyncza**liczba mnoga*

	m	ż	n	mo	-mo
1 os.	<i>grałbym</i> <i>bym grał</i>	<i>grałabym</i> <i>bym grała</i>	<i>grałobym</i> <i>bym grało</i>	<i>gralibyśmy</i> <i>byśmy grali</i>	<i>grałybyśmy</i> <i>byśmy grały</i>
2 os.	<i>grałbyś</i> <i>byś grał</i>	<i>grałabyś</i> <i>byś grała</i>	<i>grałobyś</i> <i>byś grało</i>	<i>gralibyście</i> <i>byście grali</i>	<i>grałybyście</i> <i>byście grały</i>
3 os.	<i>grałby</i> <i>by grał</i>	<i>grałaby</i> <i>by grała</i>	<i>grałoby</i> <i>by grało</i>	<i>graliby</i> <i>by grali</i>	<i>grałyby</i> <i>by grały</i>

bezosobnik: *grano by*bezokolicznik: *grać*imiesłów przysłówkowy współczesny: *grając*gerundium: *granie* ▼imiesłów przymiotnikowy czynny: *grający* ▼imiesłów przymiotnikowy bierny: *grany* ▼odpowiednik aspektowy: *zagrać*

Pełny zaś wzór ich odmiany rozwija się po kliknięciu w znak ^ umieszczony po prawej stronie formy podstawowej. Po rozwinięciu paradygmatu zmienia on swoją postać na ∨. Ponowne kliknięcie powoduje powrót do wyświetlania jedynie formy podstawowej. Por. niżej:

	bezokolicznik: grać	
	imiesłów przysłówkowy współczesny: grając	
	gerundium: granie ^	
	<i>liczba pojedyncza</i> <i>liczba mnoga</i>	
	M. granie	grania
	D. grania	grań
	C. graniu	graniom
	B. granie	grania
	N. graniem	graniami
	Ms. graniu	graniach
	W. granie	grania
	imiesłów przymiotnikowy czynny: grający ∨	
	imiesłów przymiotnikowy bierny: grany ∨	
	odpowiednik aspektowy: zagrać	

Te same zasady dotyczą widoku zbiorczego (po wybraniu przycisku „Pokaż wszystko”), z tym że można tutaj, po naciśnięciu przycisku u góry ekranu, ukryć odmianę we wszystkich podhasłach, zgodnie z instrukcją podaną wyżej w rozdziale 1.3.

2.11.5.3.2 Informacje o ograniczeniach lub przewadze użycia niektórych form

Jak wcześniej stwierdzono, w WSJP PAN podaje się pełne zbiory form poszczególnych leksemów, możliwych do utworzenia wedle danego wzorca odmiany. Frekwencja tekstowa poszczególnych form może być jednak różna, użycie niektórych z nich (np. 1 i 2 os. lp rodzaju nijakiego) może być w ogóle bardzo rzadkie. O tego typu ograniczeniach, obejmujących całe kategorie gramatyczne lub całe grupy czasowników, nie informujemy w hasłach.

Informujemy natomiast o ograniczeniach ekstensji tekstowej form konkretnych czasowników. Są bowiem takie leksemy czasownikowe, dla których znaczną większość użyć stanowią użycia tylko niektórych ich form, zwłaszcza nieosobowych. Przykładem może być **wyekspluatować** ‘użytkując przez dłuższy czas, doprowadzić do całkowitego zużycia’. W tekstach najczęściej pojawiają się formy imiesłowu przymiotnikowego biernego, co zaznaczone jest w postaci: „Zwykle imb” pod paradygmatem. Z kolei czasownik **odnowić** 4 ‘uzupełnić nowymi elementami braki w jakimś zbiorze’ został opatrzony notą „Zwykle ger”, co oznacza, że formą

przeważnie występującą w użyciu jest forma gerundium. Notacje tego typu występują, gdy wskazywana forma obejmuje ponad 50% użyc leksemu, odnotowanych w NKJP.

2.11.5.4 Odmiana liczebników

Kategoria liczebników ma w naszym słowniku węższy zakres niż w tradycji nauczania gramatyki, podobnie bowiem jak w SGJP nie włącza się do niej tzw. liczebników porządkowych (*pierwszy, drugi, trzeci...*), które mają cechy odmiany właściwe przymiotnikom. Zasadnicze więc dwie grupy wyrazów, jakie zostały w tej kategorii ujęte w WSJP PAN, to tzw. tradycyjnie liczebniki główne (*jeden, dwa, trzy, ... dziesięć*) oraz tzw. liczebniki zbiorowe. Ich wspólną cechą gramatyczną jest to, że się nie odmieniają przez liczbę, wszystkie zaś, oprócz leksemu *jeden*, wymagają od swoich podrzędników w zdaniu wystąpienia w liczbie mnogiej. Odrębną interpretację mają także leksemy *tysiąc, milion, miliard*, które ze względu na cechy odmiany uznane zostały za rzeczowniki.

2.11.5.4.1 Liczebniki główne

Odmiana najbardziej typowych fleksyjnie liczebników (od *pięć* wzwyż) nie jest zbyt skomplikowana, zróżnicowanie form obejmuje bowiem tylko opozycję rodzaju m1 i pozostałych i dotyczy tylko mianownika i biernika. W narzędniku mamy wariantywność dwóch form, z końcówką *-u* albo *-oma*. W paradygmatach liczebników uwzględniono również informację składniową, dotyczącą wymagania przez formę liczebnika od rzeczownika wartości przypadku (dopełniacza) niezgodnej z własną wartością przypadku liczebnika. Gdy tego nie oznaczono, przyłączana jest forma rzeczownika w przypadku zgodnym z przypadkiem liczebnika (por. np. *widzę pięć* (B.) *kobiet* (D.) vs. *przyglądam się pięciu* (C.) *kobietom* (C.)). Forma oznaczona *Złoż* jest – uwzględnianą w paradygmatach SGJP – formą pierwszego członu złożenia liczebnika z rzeczownikami lub przymiotnikami (por. np. *pięciokąt, pięcioczęściowy*).

część mowy: *liczebnik*

	m1	m2, m3, n1, n2, ż
M.	pięciu z D.	pięć z D.
D.	pięciu	pięciu
C.	pięciu	pięciu
B.	pięciu	pięć z D.
N.	pięciu pięcioma	pięciu pięcioma
Ms.	pięciu	pięciu
Złoż.	pięcio+	pięcio+

Znacznie bardziej skomplikowana jest odmiana liczebników *dwa, trzy, cztery*, gdyż pojawiają się tam dodatkowe opozycje ze względu na rodzaj gramatyczny. Ogólnego opisu tych zależności szukać należy we wstępie do SGJP.

2.11.5.4.2 Liczebniki zbiorowe

Pod względem statusu liczebników zbiorowych ujęcie zastosowane w WSJP PAN zdecydowanie różni się od tego, które przedstawili twórcy SGJP. Uznają oni bowiem wyrazy typu *pięcioro*, *sześcioro* nie za odrębne leksemy, ale za formy liczebników głównych (*pięć*, *sześć*...) ze specyficzną charakterystyką rodzajową. W naszym słowniku, tak jak i w innych wcześniej wydanych publikacjach leksykograficznych, są to osobne hasła. W zakładce „Fleksja” mają one podany swój paradygmat, wyodrębniony z odpowiedniej sekcji paradygmatów liczebnikowych w SGJP.

2.11.5.5 Przysłówki

Przysłówek, jak wiadomo, zalicza się do nieodmiennych części mowy, jednak także w hasłach przysłówkowych jest zakładka „Odmiana”. Oprócz informacji o części mowy podane są w niej formy stopnia równego i stopnia wyższego, jeśli dany przysłówek stopniuje się w sposób syntetyczny, jak np. w hasle **długo**:

część mowy: *przysłówek*

stopień równy *długo*

stopień wyższy *dłużej*

Jeżeli częściej niż syntetycznie spotyka się stopniowanie opisowe (z użyciem słów *bardziej*, *najbardziej*), umieszcza się w hasle odpowiednią adnotację. Jeżeli występuje tylko stopniowanie opisowe, informacji takiej nie podaje się, a w zakładce „Odmiana” występuje tylko wskazanie części mowy.

2.11.5.6 Wykaz skrótów do części gramatycznej

PRZYPADKI:

M.	mianownik
D.	dopełniacz
C.	celownik
B.	biernik
N.	narzędnik
Msc.	miejscownik
W.	wołacz

LICZBA:

lp	liczba pojedyncza
lm	liczba mnoga

RODZAJ:

m1	rodzaj męski osobowy
m2	rodzaj męski zwierzęcy
m3	rodzaj męski rzeczowy
ż	rodzaj żeński
n1	rodzaj nijaki pierwszy
n2	rodzaj nijaki drugi

p1	rodzaj przymnogi osobowy
p2	rodzaj przymnogi drugi
p3	rodzaj przymnogi trzeci

IMIESŁOWY:

imb	imiesłów przymiotnikowy bierny
imcz	imiesłów przymiotnikowy czynny
imuprz	imiesłów przysłówkowy uprzedni
imwsp	imiesłów przysłówkowy współczesny

CZAS:

cz. ter.	czas teraźniejszy
cz. przysz.	czas przyszły
cz. przesz.	czas przeszły

ASPEKT:

dk	dokonany
ndk	niedokonany

TRYB

tr. ozn.	tryb oznajmujący
tr. przyp.	tryb przypuszczający
tr. rozk.	tryb rozkazujący

INNE:

bezok.	bezokolicznik
bezoseb	bezosobnik
char	forma charakterystyczna D. lm
depr	forma deprecjatywna
ger	gerundium
ndepr	forma niedeprecjatywna
neut	forma neutralna D. lm
npch	nieprzechodni
os	osoba
pch	przechodni
st.	stopień

2.12 Składnia

2.12.1 Zakres i źródła informacji składniowej w słowniku

W polu-zakładce „Składnia” są umieszczone informacje o wymaganiach składniowych opisywanej jednostki leksykalnej, dokładniej – dotyczące tego, jakich innych jednostek ona wymaga, aby konstrukcja, w której skład wchodzi, mogłaby być uznana za pełną. Chodzi tu więc o zjawiska, które w lingwistyce XX-wiecznej nazywane były terminami takimi, jak *rekcja*, *konotacja*, czy *walencja*. Można tę zakładkę znaleźć przede wszystkim w hasłach opisujących czasowniki, bo czasownikom przypisuje się zdolność wyznaczania określonego schematu strukturalnego całego zdania, w którym występują. Własnymi wymaganiami składniowymi odznaczają się również niektóre rzeczowniki, przymiotniki czy przysłówki, również i w hasłach opisujących te jednostki znajdzie się więc informacja składniowa.

W hasłach słownika nie ujmujemy cech składniowych przynależnych całym grupom leksemów, jak np. takiej, że typowy przysówek wymaga czasownika lub przymiotnika w roli nadrzędnika

(np. *szybko* → *biegać*, *intensywnie* → *zielony*), każdy rzeczownik dopuszcza w roli podrzędnika inny rzeczownik w dopełniaczu (np. *dom ojca*, *samochód Janka*, *film Andrzeja Wajdy*), typowy czasownik zaś – formy mianownikowej rzeczownika, która w nienacechowanym szyku zdania go poprzedza.

Informacja składniowa jest oczywiście podawana odrębnie dla każdego podhasła, gdyż między znaczeniem jednostki a jej cechami syntaktycznymi występuje nierozzerwalny związek. W schematach składniowych umieszcza się te podrzędniki jednostki opisywanej, które można uznać za wymagane (konotowane) obligatoryjnie, a także i te uznawane za konotowane fakultatywnie, czyli takie, które mogą być w strukturze zdania z danym wyrazem w pewnych okolicznościach pominięte, ale ich obecność ściśle wynika z cech semantycznych opisywanej jednostki.

Oprócz tego uwzględnia się niektóre inne cechy składniowe opisywanych jednostek:

- w hasłach przymiotnikowych:
 - obligatoryjny szyk prepozycyjny lub postpozycyjny wobec nadrzędnego rzeczownika;
 - występowanie wyłącznie w funkcji atrybutywnej lub wyłącznie predykatywnej;
- w hasłach przysłówkowych: wskazanie przysłówków występujących tylko w kontekście składniowym czasownika (tzw. przysłówki predykatywne), np. **przyjemnie 2**.

Źródłem informacji składniowej w WSJP PAN jest przede wszystkim obserwacja poszczególnych jednostek leksykalnych w tekstach NKJP, w pewnym stopniu kompetencja własna redaktorów. Wcześniejsze słowniki składniowe, z których wspomnieć należy przede wszystkim o [Słowniku syntaktyczno-generatywnym czasowników polskich](#), traktujemy pomocniczo.

2.12.2 Stosowane konwencje i oznaczenia

Mając na uwadze przede wszystkim wygodę czytelnika, zdecydowaliśmy, że w informacji składniowej w WSJP PAN symbole i skróty ograniczymy do minimum, przy oznaczaniu otwieranych pozycji składniowych posługujemy się:

- zaimkami, które intuicyjnie można skojarzyć z frazami rzeczownikowymi w odpowiednim przypadku, przymiotnikowymi, przysłówkowymi, np.:
 - KOGO, CZEGO – fraza rzeczownikowa w dopełniaczu;
 - KOMU, CZEMU – fraza rzeczownikowa w celowniku;
 - KOGO, CO – fraza rzeczownikowa w bierniku;
 - KIM, CZYM – fraza rzeczownikowa w narzędniku;
 - JAKI, CZYJ, KTÓRY – fraza przymiotnikowa;
 - JAK – fraza przysłówkowa (frazami przysłówkowymi są również, zgodnie z tradycją, podrzędniki czasowników dopuszczających uzupełnienie grupą przyimkową, ale niewymagające jednego konkretnego przyimka; przeważnie są to frazy zaliczane do okoliczników miejsca, np. *mieszkać* → *w akademiku*, *na ulicy*, *za granicą*, *pod mostem*, *nad Wisłą*, oznaczane zaimkami GDZIE, DOKĄD, SKĄD, KTÓRĘDY, lub czasu, oznaczane zaimkiem KIEDY);
- wskazaniem konkretnego przyimka z następującymi po nim zaimkami identyfikującymi przypadek rzeczownika, np. *na* KIM, *na* CZYM, *o* KOGO, *o* CO;
- wskazaniem typu formy lub konstrukcji składniowej, jaka się ma w danej pozycji pojawić, np. ZDANIE (z bliższą charakterystyką w postaci spójnika otwierającego zdanie podrzędne, np. *że* ZDANIE, *aby* ZDANIE), ZDANIE PYTAJNOZALEŻNE BEZOKOLICZNIK, MOWA WPROST (tzw. tradycyjnie mowa niezależna).

Opisywana jednostka występuje w schematach składniowych zawsze w formie identycznej z formą hasłową i jest wyróżniona czerwonym kolorem. Inne oznaczenia stosowane w schematach składniowych są następujące:

_____	miejsce dla nadrzędnika danego wyrazu w schemacie składniowym
()	zapis w nawiasie oznacza frazę fakultatywną
+	następstwo elementów w schemacie
	wymienność elementów (grup składniowych) w danej pozycji
Rz	rzeczownik – stosowane: w hasłach czasownikowych przy charakterystyce podmiotu, z dodatkową informacją w indeksie dolnym, np. Rz _{osobowy} , Rz _{żywnoty}) w hasłach przymiotnikowych dla zaznaczenia, że przymiotnik występuje tylko w funkcji atrybutywnej, por. np. rzeczywisty 2 i 3.
Rz _{pl}	forma liczby mnogiej rzeczownika
Ø	oznacza obligatoryjne niewypełnienie pozycji; przede wszystkim dotyczy pozycji podmiotu przy czasownikach takich jak <i>mdlić</i>

2.13 Informacja normatywna

Wielki słownik języka polskiego PAN, jak zaznaczono już wcześniej, nie jest słownikiem normatywnym w takim sensie, w jakim się tego określenia używa w analizach językoznawczych. Ma on na celu przede wszystkim zanotowanie i opisanie tego, jak się języka polskiego rzeczywiście używa. Są więc w poszczególnych hasłach uwzględnione te zjawiska językowe, które znalazły wystarczająco liczne poświadczenia w tekstach, nawet jeżeli niektóre z nich uzyskały ocenę negatywną w dostępnych i mających moc obowiązującą źródłach poprawnościowych.

Nie oznacza to jednak, iżby WSJP PAN był zbiorem językowych dziwactw i wykołajeń, jakby mógł ktoś sądzić. Znakomita większość tekstów zawartych w NKJP i innych korpusach pisanych jest polszczyzną w miarę poprawną. Jak zaznaczono wcześniej, redaktorzy mają obowiązek pomijać cytaty zawierające ewidentne błędy czy wykołajenia językowe. Chodzi więc tu raczej o zjawiska upowszechnione od dawna, które nie zyskały aprobaty autorów *Wielkiego słownika poprawnej polszczyzny PWN* (WSPP PWN). Słownik ten jest wciąż uznawany za podstawowe źródło tzw. skodyfikowanej normy językowej w polszczyźnie, mimo że od jego ostatniej edycji – w 2003 roku minęło już wiele lat, a w swym głównym zarysie opracowywany był w drugiej połowie lat 90. XX wieku.

Ogólnie przyjęta zasada jest taka, że redaktorzy WSJP PAN nie dokonują własnych ocen dopuszczalności poszczególnych form i użyć, ale tylko przedstawiają rozstrzygnięcia zamieszczone w WSPP PWN, a w szczegółowych wypadkach również w *Wielkim słowniku ortograficznym PWN* z roku 2016 i w oficjalnych uchwałach Rady Języka Polskiego przy Prezydium PAN. Nie uwzględnia się natomiast ocen publikowanych np. w poradniach językowych czy na stronach internetowych prowadzonych przez językoznawców zajmujących się poprawnością.

Zespół WSJP PAN przyjął założenie, że kontrowersyjne pod względem poprawnościowym zjawiska językowe będzie się odnotowywać i opisywać, o wątpliwościach poprawnościowych zaś będzie się informować na dwa sposoby:

- 1) w postaci komentarzy zamieszczanych w osobnym polu-zakładce „Informacja normatywna”;
- 2) bezpośrednio w odpowiednich miejscach artykułu hasłowego.

2.13.1 Zakładka „Informacja normatywna”

Powtarza się tutaj rozstrzygnięcia zawarte w źródłach wymienionych w podrozdziale poprzednim. Odnotowuje się jednak tylko sytuacje, kiedy w słowniku tym dane zjawisko językowe jest oznaczone jednym z poniższych kwalifikatorów (czy quasi-kwalifikatorów):

nie:

błędne w zn.:

błędnie używane w zn.:

niepoprawnie:

niepoprawne w połączeniu:

Nie odnotowujemy natomiast komentarzy poprawnościowych wprowadzanych określeniami: *lepiej, częściej, nadużywane*, gdyż naszym zdaniem nie mają one charakteru obowiązującego, a są jedynie subiektywnymi wskazówkami kierowanymi przez autorów słownika do użytkowników polszczyzny.

Uwagi o niepoprawności dotyczą przeważnie zjawisk odnotowanych w polu-zakładce „Połączenia”, np: w haśle **spódnica** zanotowano kolokację *założyć spódnice*. Ponieważ WSPP uznaje za niepoprawne wszystkie użycia czasownika *założyć* z nazwami ubrań, w polu-zakładce „Informacja normatywna” WSJP PAN umieszczono adnotację:

Uważane za niepoprawne: *założyć spódnice*.

Niepoprawność może, oczywiście, odnosić się do całego wyodrębnionego znaczenia, jak chyba w najczęściej cytowanym przykładzie tego typu: **ubrać 2** ‘włożyć na siebie’. W polu-zakładce „Informacja normatywna” napisano zatem:

W tym znaczeniu uznawane za błędne.

2.13.2 Informacja normatywna w innych miejscach artykułu hasłowego

Ta postać informacji normatywnej została wprowadzona do słownika z początkiem roku 2017 pod wpływem sygnałów płynących od czytelników (wykonywane jest jej uzupełnianie w hasłach opracowanych wcześniej), i polega na oznaczaniu uznawanych za niepoprawne znaczeń, form fleksyjnych, połączeń i schematów składniowych:

a) kwalifikatorem *kwestion*.

b) znakowaniem w polach tekstowych.

Kwalifikator normatywny *kwestion*. występuje:

– w podhasłach opisujących znaczenia kwalifikowane jako niepoprawne – przed definicją, por. np.

ubrać 2 *kwestion*. ‘włożyć na siebie’

– przy wariantach jednostek jednowyrazowych i frazeologizmów, np.

podpatrzeć – *kwestion*. **podpatrzeć**

ktoś nie zasypia gruszek w popiele - *kwestion*. **ktoś nie zasypuje gruszek w popiele**

– w paradygmatach odmiany przy formach fleksyjnych, uznanych za niepoprawne, np.

koc – D. lm koców, *kwestion*. kocy.

Znakowanie polega na tym, że formy kwestionowane poprzedzone są wykrzyknikiem i pytajnikiem, por. np. w haśle **spódnica 1**:

→ *nosić; włożyć, !?założyć, zdjąć; zapinać/zapiąć,
obciągnąć, poprawić, wygładzić; podciągnąć,
podwinąć, zadrzeć, zakasać spódnice*

Zdecydowano ponadto, że informacja eksplicytna będzie towarzyszyć implicytnej, tak więc w przykładowo w hasło **spódnica** będzie zarówno oznaczenie w polu Połączenia, jak i komentarz w zakładce „Informacja normatywna”.

2.14 Noty o użyciu

W polu-zakładce „Noty o użyciu” są zamieszczone różnorodne informacje dotyczące opisywanej jednostki, takie, które nie mieszczą się w zakresie informacji standardowo umieszczanych w hasłach opisujących określony typ jednostki języka. Mogą to być na przykład:

- informacje pragmatyczne, które nie znajdują się w definicji ani w kwalifikatorach, np.
baran: Używane jako wyzwisko;
- informacje o użyciach rzeczownikowych przymiotników, które nie są odnotowywane w odrębnych hasłach, np. w podhasle **chory** 1:
Używane często w znaczeniu: ‘człowiek chory’;
- informacje o innych „domyślnych” zmianach zakresu znaczeniowego leksemów, jak np. w hasle *samochód*:
Wyraz często bywa używany w odniesieniu tylko do samochodu osobowego, zwłaszcza w opozycji do środków komunikacji zbiorowej;
- informacje o możliwości zapisu wyrażenia hasłowego wielką literą (chodzi o tzw. dopuszczalne użycie ze względów uczuciowych) i o inne możliwości wariantowego zapisu, np. w hasle **ojczyzna**:
Zapisywane również wielką literą;
- informacje o częstym użyciu wyrazu jako składnika nazw własnych (np. geograficznych, nazw firm), np. w hasle **rondo**:
Używane w nazwach własnych (np. *Rondo Kocmyrzowskie*, *rondo Waszyngtona*).
Zgodnie z zasadami polskiej pisowni powinno się w takich połączeniach pisać wyraz *rondo* małą literą;

Wpisy w polu-zakładce „Noty o użyciu” mają tematykę, charakter i formę zróżnicowaną w zależności od specyfiki konkretnego hasła; informacje powyższe więc należy traktować tylko jako przykłady.

2.15 Frazeologizmy i przysłowia

Jak już wcześniej zaznaczono, w WSJP PAN związki frazeologiczne oraz przysłowia są opisywane w samodzielnych hasłach o pełnej strukturze, reprezentującej typ NIECIĄGŁE. W hasłach opisujących wyrazy będące składnikami tych frazeologizmów lub przysłów znajdują się jedynie aktywne odsyłacze do tych haseł.

Odsyłacze te są widoczne:

- w widoku zakładkowym – w postaci przycisków: „Frazeologizmy” i „Przysłowia” znajdujących się w dolnej części ekranu początkowego hasła. Wciśnięcie danego przycisku powoduje wyświetlenie się w dolnej części ekranu wszystkich frazeologizmów lub wszystkich przysłów powiązanych z danym hasłem.
- w widoku „Pokaż wszystko” – na końcu hasła wyświetla się najpierw lista frazeologizmów, a następnie lista przysłów.

W widoku ustrukturyzowanym listy te mają charakter odsyłaczy interaktywnych, po kliknięciu więc w konkretny napis użytkownik zostaje przeniesiony do odpowiedniego hasła.

Warto zauważyć, że w WSJP PAN odstąpiono również od typowej w dawniejszych słownikach papierowych praktyki przypisywania frazeologizmów do konkretnych znaczeń wyrazu hasłowego. Jest to wynik postawy metodologicznej autorów koncepcji WSJP PAN, którzy skłaniają się raczej w stronę tezy, iż na płaszczyźnie synchronicznej frazeologizmy nie są motywowane, a tylko zawierają w swoim składzie elementy tożsame graficznie z pewnymi pojedynczymi wyrazami (por. np. Grochowski 1982), niż do opinii przeciwnej, zakładającej powszechność motywacji jednostek frazeologicznych przez określone elementy semantyki pojedynczych leksemów. Za tą decyzją przemawiają też względy praktyczne: przypisanie wszystkich frazeologizmów do konkretnych znaczeń ich składników wymagałoby przeprowadzenia dogłębnych studiów nad motywacją frazeologiczną, co przekracza zakres misji leksykografa.

Pewnego objaśnienia może też wymagać układ odsyłaczy na liście frazeologizmów (analogicznie – przysłów). Oto fragment listy frazeologizmów w haśle **leb**:

FRAZEOLGIZMY:

coś bierze w **leb**

coś przyszło do głowy komuś

*coś przyszło do **lba** komuś*

coś strzeliło do głowy komuś

*coś strzeliło do **lba** komuś*

coś uderzyło do głowy komuś

*coś uderzyło do **lba** komuś*

coś wzięło w **leb**

głowa pęka komuś

***leb** pęka komuś*

kocie **lby**

ktoś bierze się za **lby**

*ktoś wodzi się za **lby***

ktoś bierze za mordę kogoś/coś

*ktoś bierze za **leb** kogoś/coś*

*ktoś trzyma za **leb** kogoś/coś*

ktoś ciosa kołki na głowie komuś

*ktoś ciosa kołki na **lbie** komuś*

ktoś dostaje po łapach

*ktoś dostaje po **lbie***

ktoś dostał po łapach

*ktoś dostał po **lbie***

ktoś ma głowę

*ktoś ma **leb** na karku*

*ktoś ma **leb** nie od parady*

*ktoś ma **leb***

ktoś ma kielbie we **lbie**

[...]

Jak łatwo zauważyć, występują tu napisy antykwą (drukiem prostym) oraz – z niewielkim wcięciem od lewej – napisy kursywą. Te pierwsze informują, że dany obiekt jest wariantem głównym (hasłowym) frazeologizmu, drugie zaś, że jest jego wariantem pobocznym, niehasłowym (o zasadach hasłowania i opisu frazeologizmów por. niżej w rozdz. 3.1.4).

Kliknięcie jednak w którykolwiek napis przenosi użytkownika do właściwego hasła, przykładowo kliknięcie w *leb pęka komuś* przenosi do hasła **głowa pęka komuś**, gdzie jest także ujęty wariant *leb pęka komuś*. W odsyłaczach kolorem czerwonym jest wyróżniona forma hasła, w którym aktualnie się znajdujemy (a więc w tym wypadku hasła **leb**).

Frazeologizmy i przysłowia można oczywiście wyszukiwać w słowniku także bezpośrednio, wpisując wyraz będący ich składnikiem w okienko wyszukiwarki.

2.16 Odesłania

Wielki słownik języka polskiego PAN wyposażony jest w system odsyłaczy, który dla czytelnika jest w pewnym sensie niewidoczny. Liczne bowiem obiekty w różnych zakładkach są wyposażone w hiperłącza, dzięki którym można się przenieść do innych haseł. Dotyczy to takich pół-zakładek, jak Wariant, Relacje semantyczne, Frazeologizmy. Aktywne linki występują także w polach-zakładkach Pochodzenie oraz Fleksja (tutaj link dla odpowiednika aspektowego).

Oprócz tego w niektórych hasłach pojawia się odsyłacz (czy odsyłacze) w postaci osobnej zakładki. Dotyczy to haseł (ściślej: podhaseł opisujących dane znaczenie), podczas opracowania których stwierdzono, że odesłanie do innego hasła byłoby przydatne, a nie jest to hasło, które pojawiłoby się jako odsyłacz w innym miejscu opisu.

Przykłady:

roztrzępanie – roztargnienie – rozkojarzenie. Hasła te wydają się dość bliskie sobie pod względem znaczeniowym, jednak analiza semantyczna wskazała, że nie mogą być uznane za synonimy. Dla lepszego uzmysłowienia czytelnikowi podobieństw i różnic między nimi postanowiono więc je połączyć przez odsyłaczami. Stąd w zakładce Odesłania w hasle **roztrzępanie** znajdujemy wpis:

Zob. też:

[roztargnienie](#)

[rozkojarzenie](#)

Odpowiednio wypełnione zakładki znajdziemy też w hasłach **roztargnienie i rozkojarzenie**.

Żywieckie – Żywiecczyzna. Odsyłacz wskazuje na tożsamość odniesienia dwóch nazw (zła nazw własnych nie postuluje się relacji semantycznych, takich jak dla wyrazów pospolitych).

Niemcy Zachodnie – RFN – NRF. Użycie odsyłaczy pozwala dodatkowo uświadomić odbiorcy skomplikowane stosunki między zakresami odniesienia i użyciem tych nazw.

3. Frazeologizmy i przysłowia

W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN*, inaczej niż w większości słowników ogólnych, frazeologizmy i przysłowia opisywane są w samodzielnych artykułach hasłowych. Czytelnik może je wyszukiwać na trzy sposoby:

- A) wpisując dowolny ich człon w okienko wyszukiwania;
- B) wybierając przycisk „Frazeologizmy” lub „Przysłowia”, znajdujący się w dolnej części początkowego ekranu hasła (widok zakładkowy)
- C) przechodząc do odpowiedniej sekcji w końcowej części hasła w widoku rozwiniętym.

W wypadku A) wyświetlone zostają wszystkie hasła, które mają dany człon w swojej formie hasłowej (wyszukiwanie uwzględnia również formy fleksyjne), w wypadku zaś B) i C) – te, które zostały przez redaktora danego hasła wskazane jako frazeologizmy lub przysłowia związane z danym hasłem. Wybranie (kliknięcie) poszczególnych form hasłowych powoduje wyświetlenie się całego hasła.

3.1 Zasady opisu frazeologizmów

3.1.1 Rozumienie pojęcia frazeologizmu (związku frazeologicznego) w WSJP PAN

Opracowując koncepcję WSJP PAN, przyjęto, że za frazeologizmy uznawać się będzie te ciągi, które spełniają definicję jednostki leksykalnej zaproponowaną przez M. Grochowskiego:

Jednostka leksykalna to ciąg elementów diakrytycznych mający znaczenie globalne, czyli ciąg niepodzielny semantycznie na takie podciągi znaczące, które byłyby elementami klas substytucyjnych niezamkniętych (Grochowski 1982: 28),

przy czym przez *ciąg elementów diakrytycznych* rozumie się dowolny układ liter (w języku pisanym); przez *znaczenie globalne* – znaczenie owego ciągu jako całości, nie jego poszczególnych składników. Klasa substytucyjna to klasa, której elementy podlegają operacji wzajemnego zastępowania. Klasa zamknięta to zbiór elementów, którym nie da się przypisać żadnej charakterystyki ogólnej i można tylko je wyliczyć. Klasa niezamknięta to taki zbiór, którego elementy można scharakteryzować przy użyciu jakiegoś ogólniejszego określenia.

Śledząc tok dowodzenia autora definicji, pokażemy, w jaki sposób pozwala ona odróżnić nieciągłe jednostki leksykalne od struktur składniowych. Jeśli zanalizujemy ciąg *mały chłopiec*, stwierdzimy, że zawiera dwa elementy znaczące, które reprezentują klasy niezamknięte: klasę przymiotników nazywających cechę (*mały*) oraz klasę rzeczowników nazywających obiekt osobowy (*chłopiec*). Jednocześnie w ramach tych klas możliwa jest praktycznie nieograniczona substytucja (por. *mały*, *wysoki*, *niski*, *gruby*... oraz *chłopiec*, *dzieciak*, *nastolatek*, *mężczyzna*...). Analizowany ciąg nie spełnia zatem warunków definicji jednostki leksykalnej.

Zupełnie odwrotną sytuację mamy w przypadku ciągu *przyrodni brat*. Jeśli podzielić go na dwa segmenty: *przyrodni* i *brat*, okaże się, że segment pierwszy należy do klasy jednoelementowej bez charakterystyki ogólnej, niezależnej od wyrazu *brat*. Możliwości substytucji rzeczownika obejmują tylko dwa elementy, por. *przyrodni brat*, *przyrodnia siostra*, *przyrodnie rodzeństwo*.

Z kolei próba delimitacji zdania: *Janek robi w balona Piotra prowadzi do następujących wniosków*:

Niewątpliwie ciągi *Janek i Piotra* są elementami klas substytucyjnych niezamkniętych (ich ogólna charakterystyka to: rzeczownik osobowy). Wyrazy te możemy bez przeszkód zastępować innymi należącymi do tej samej kategorii, por.:

Janek	robi w balona	Piotra
Marysia		Tomka
Jurek		Marysię
Kowalski		Nowaka
Nowak		ludzi
Uczeń		nauczyciela

Wystarcza to do konstatacji, że wyrazy te reprezentują odrębne jednostki leksykalne.

Kontrowersyjny pozostaje status ciągu *robi w balona*. Próba jego segmentacji pokazuje, że istnieją tu pewne możliwości, por.:

robi	w balona
	w konia
	w jajo
	w bambuko

Lista dopuszczalnych uzupełnień wydaje się jednak skończona; ponadto nie jest możliwe przypisanie wyrażeniom z prawej kolumny żadnej charakterystyki ogólnej. Mamy zatem do czynienia z klasą zamkniętą, a więc ciąg *robi w balona* reprezentuje pojedynczą jednostkę leksykalną.

3.1.2 Problem granicy związków frazeologicznych

Zaproponowany wyżej test teoretyczny wymagał pewnego uzupełnienia, aby go zastosować w praktyce. Napotkawszy w materiale korpusowym powtarzalne ciągi wyrazowe, tworzące całość semantyczną, sprawdzano, czy któryś z elementów tego ciągu nie jest wymienny. Jeśli tak, należało ustalić, czy elementy wymienne tworzą klasę otwartą w rozumieniu definicji M. Grochowskiego, czy klasę zamkniętą. W pierwszym wypadku analizowany ciąg oczywiście nie zyskuje statusu jednostki leksykalnej i w WSJP PAN może ewentualnie zostać zanotowany w polu-zakładce „Połączenia”. Jednakże z podobną sytuacją możemy mieć do czynienia, gdy element podlegający substytucji tworzy klasę zamkniętą, a mimo to nie uznajemy go za integralną część jednostki, ale za jej kolokację. Taką procedurę stosowano w sytuacjach, gdy pozostały po «odcięciu» elementu wymiennego ciąg da się sensownie zdefiniować. Wówczas przyjmowano, że hasłem jest ten ciąg, a segmenty wymienne stanowią jego kolokacje. Jeśli nie – hasłami są całe ciągi (tzn. z uwzględnieniem elementów wymiennych). Porównajmy dla przykładu dwa ciągi wyrazowe różnego typu, tworzące całości znaczeniowe. Analiza ciągów *chwycić byka za rogi*; *złapać byka za rogi*; *wziąć byka za rogi* dowodzi, że:

- segmenty wymienne tworzą klasę zamkniętą,
- ciągi te w całości, tj. razem z elementami czasownikowymi, tworzą jednostki leksykalne, gdyż nie da się sensownie zdefiniować połączenia: **byka za rogi*.

Natomiast w przypadku połączeń: film *plaszcz* i *szpady*, kino *plaszcz* i *szpady*, powieść *plaszcz* i *szpady*, romans *plaszcz* i *szpady*, pomimo że segmenty «film, kino, powieść, romans» wydają się tworzyć klasę zamkniętą, to jednak na tyle liczną, iż warto się zastanowić,

czy wynika to z ich faktycznej ograniczonej łączliwości, czy też być może jest podyktowane sensem tkwiącym w ciągu *plaszcz i szpady*. Racjonalniej jest w takim wypadku przyznać wymienionym elementom status typowych połączeń związku frazeologicznego *plaszcz i szpady*, który łatwo poddaje się zdefiniowaniu: ‘opowiadający o romantycznych przygodach bohatera-rycerza, którego rekwizytami są płaszcz i szpada’. Ponadto zbiór rzeczowników, do których może odnosić się ciąg *plaszcz i szpada*, może być przez mówiących rozszerzany o inne nowe elementy mieszczące się w ogólnej charakterystyce semantycznej klasy rzeczowników nazywających utwory przekazujące jakąś treść, np. nie tylko *film*, *powieść*, *romans*, ale też *książka*, *gatunek*, *utwór* (innowacyjne połączenia z tymi rzeczownikami poświadcza NKJP). To zaś mogłoby być argumentem na rzecz uznania tego zbioru rzeczowników za klasę otwartą.

3.1.3 Rola wiedzy językowej i pozajęzykowej w ustalaniu zasobu frazeologizmów kwalifikujących się do opisu w słowniku

Wielki słownik języka polskiego PAN jest słownikiem językowym w sensie, jaki temu określeniu przypisuje się dość powszechnie w polskiej lingwistyce ostatnich dekad: przekazywać ma wiedzę o wyrażeniach językowych, nie o ich desygnatach (obiektach im odpowiadających w rzeczywistości), a informacje te mają dotyczyć użycia tych wyrażen w języku polskim, nie zaś przekazywać specjalistyczną wiedzę z różnych dziedzin nauki. Nie jest zatem słownikiem encyklopedycznym. Widać to na przykład w zastosowanych w WSJP PAN definicjach, ale można znaleźć odzwierciedlenie tej tendencji również w jego komponencie frazeologicznym.

Istnieje na przykład we współczesnej polszczyźnie szereg połączeń takich jak: *plan Balcerowicza*, *plan Marshalla*, *plan Hausera*, *plan Rapackiego*, *plan Gomułki*; *lista Wildsteina*, *lista Schindlera*, *lista Macierewicza*; *wojna siedmiodniowa*, *wojna trzydziestoletnia*, *wojna stuletnia*; *powstanie listopadowe*, *powstanie styczniowe*, *powstanie warszawskie*, *powstanie wielkopolskie*; *wydarzenia marcowe*, *wydarzenia czerwcowe*, *wydarzenia grudniowe* itp., którym można przypisać znaczenie globalne jedynie na podstawie znajomości wydarzeń historycznych, kulturalnych czy ekonomicznych, i do tej wiedzy musiałyby się odwoływać próby definiowania powyższych połączeń. Tzw. zwykły użytkownik języka nie interpretuje owych połączeń inaczej niż jako: ‘plan (jakiegoś) Marshalla/Hausnera/Rapackiego/Balcerowicza/Gomułki’. Co więcej, nawet przy odwołaniu się do wiedzy z zakresu historii, ekonomii, politologii itp. nie jest możliwe zwięzłe, ale pozbawione uproszczeń objaśnienie, czym były te „plany”. Jest to domeną innych nauk, nie językoznawstwa, i w opracowaniach z zakresu tych nauk czytelnik powinien szukać odpowiednich informacji.

Połączenia oparte na takich schematach mogą być uznane za pojedyncze jednostki leksykalne, jeśli stwierdzimy, że nastąpił proces leksykalizacji, jak np. w odniesieniu do jednostki *gest Kozakiewicza* ‘obraźliwy gest, który polega na zgięciu jednej ręki w łokciu i skrzyżowaniu jej z drugą’. Świadectwem leksykalizacji jest tu fakt, że jednostka ta pojawia się w kontekstach odnoszących się nie do konkretnego zachowania Kozakiewicza w czasie igrzysk olimpijskich w Moskwie, ale do każdego podobnego zachowania, z jakim mówiący może się spotkać.

W innych wypadkach konstrukcje te są notowane w polu-zakładce „Połączenia” i traktowane jako produkt łączliwości leksykalnej wyrazów *plan*, *lista*, *wojna*, *powstanie*, *wydarzenia* i innych.

3.1.4 Forma hasłowa (podstawowa) frazeologizmu i jego warianty

3.1.4.1 Postać hasłowa

Postać hasłowa frazeologizmów tylko w jednym wypadku odbiega od tradycyjnie spotykanej w słownikach języka polskiego; jednostki mianowicie o postaci frazy czasownikowej (tzw. tradycyjnie zwroty frazeologiczne) są rejestrowane z etykietą hasła w postaci trzecioosobowej, z zaznaczonymi miejscami walencyjnymi, markowanymi przez zaimki *ktoś*, *coś* w odpowiednim przypadku, por. np. **ktoś zbija kogoś z pantafelu, ktoś kopie dołki pod kimś, ktoś robi interes na kimś/czymś** itd. Wyjątkiem jest sytuacja, gdy dany frazeologizm o postaci frazy czasownikowej występuje zasadniczo tylko w jednej konkretnej formie, innej niż forma trzecioosobowa, wówczas, rzecz jasna, ta jedyna forma jest formą hasłową, np. **stawiam dolary przeciwko orzechom**.

3.1.4.2 Warianty frazeologizmu i ich opis w słowniku

Wariancją we frazeologii nazywamy taką wymianę jednego ze składników jednostki nieciągłej na inny składnik, która nie pociąga za sobą zmiany znaczenia. Zjawisko to we współczesnej polszczyźnie ma ogromny zasięg; gdy sięgniemy do źródeł korpusowych, spotkamy zmienione postaci nawet – mogłoby się zdawać – najbardziej ustalonych frazeologizmów, np. *ktoś zbija kogoś z pantafelu* ma swoje postaci wariantywne takie jak *ktoś wybija kogoś z pantafelu*, *ktoś wytrąca kogoś z pantafelu*. To, oczywiście, wypadek skrajny i trudno by było takie jednostkowe wykołowania w słowniku uwzględniać. Ale np. frazeologizm *twardy orzech do zgryzienia* w pełnym NKJP występuje 713 razy, jego zaś postaci wariantywne: *trudny orzech do zgryzienia* – 392 razy, *ciężki orzech do zgryzienia* – 285, *nie lada orzech do zgryzienia* – 130 (przy czym dwa ostatnie są w WSPP uznane za niedopuszczalne). Poświadczenia wszystkich wariantów obejmują m.in. teksty prasowe, nie można więc raczej powiedzieć, że modyfikacje te bez wyjątku są wynikiem niestaranności czy niekompetencji językowej mówiących (piszących). Właśnie dlatego w WSJP PAN postanowiliśmy zarejestrować jak najwięcej wariantów frazeologizmów, które mają stosunkowo dużą liczbę poświadczeń korpusowych.

W związku z tym zdecydowaliśmy się w jednym artykule hasłowym umieszczać ciągi o tym samym znaczeniu, ale różniące się poszczególnymi segmentami. Formą hasłową w takim wypadku jest wariant główny frazeologizmu, czyli ten, który:

- jest wariantem najbardziej stylistycznie neutralnym, np. formą hasłową jest *ktoś udaje wariata*, a *ktoś udaje głupa* rejestrujemy jako wariant, ponieważ jest to jednostka wyraźnie nacechowana stylistycznie, z mocną uczuciową ekspresją, w przeciwieństwie do *ktoś udaje wariata*, wariantu najbardziej stylistycznie neutralnego;
- ma najwięcej poświadczeń w danych korpusowych;
- jest wariantem niekwestionowanym w WSPP co do poprawności;
- jest wariantem na tyle pełnym co do swego składu, że pozwala użytkownikowi uchwycić ewentualną motywację znaczenia metaforycznego danego frazeologizmu.

Wśród pozostałych wariantów danej jednostki frazeologicznej wyróżnić możemy:

- warianty fleksyjne, różniące się formą fleksyjną danego segmentu/segmentów, przy zachowaniu tożsamości znaczeniowej całego danego ciągu, np.: *bez zmrużenia oka* i warianty *bez zmrużenia oczu* (zmiana formy liczby), *bez mrugnienia okiem* (zmiana formy trzeciego segmentu, związana z wymianą leksykalną segmentu *zmrużenie* na segment *mrugnienie*);

- warianty słowotwórcze, np. *za kratami i za kratkami* ‘w więzieniu’, *ktoś przypiął komuś latkę* i *ktoś przypiął komuś latę*;
- warianty składniowe będące wynikiem przekształceń typu: *ktoś miota błyskawice z oczu i czyjeś oczy miotają błyskawice*;
- warianty leksykalne, powstałe w wyniku wymiany danego segmentu (segmentów) na inny (inne), najczęściej jakiś bliskoznaczny.

Uznajemy, że dane ciągi są wariantami leksykalnymi jednego i tego samego frazeologizmu, jeśli – przy zachowaniu tożsamości znaczenia – mają co najmniej jeden segment wspólny w ramach całej danej rodziny frazeologicznej (segment będący wyrazem semantycznie pełnoznacznym, a nie np. przyimkiem czy spójnikiem). Innymi słowy: jeżeli mamy frazeologizm składający się z dwóch segmentów A i B oraz jego wariant: A i B₁, a ten wariant także podlega wymianie, np. na C B₁, to i tak traktujemy wszystkie w danej rodzinie tą drogą derywowane frazeologizmy jako warianty. Mamy zatem jakby „wariantywność dwustopniową”, swoiste warianty wariantów. Spróbujmy proces ten prześledzić na hasle mającym stosunkowo bogatą wariantywność. Hasło *ktoś miele językiem* ma warianty bezpośrednie: *ktoś miele jęzorem*, *ktoś miele ozorem*. Te z kolei podlegają dalszej substytucji, gdzie wymianie podlega segment czasownikowy *miele* → *chlapie*, *trzepie*, *klepie*, *kłapie*, *paple*, *międli*, *pytluje*. W wyniku procesu derywacyjnego otrzymujemy więc: ciąg główny (główkę hasła): *ktoś miele językiem* oraz jego 13 wariantów (choć możliwości jest tu znacznie więcej, ale chodzi o wyłącznie o warianty poświadczone): *ktoś chlapie językiem*, *ktoś trzepie językiem*, *ktoś chlapie jęzorem*, *ktoś kłapie jęzorem*, *ktoś miele jęzorem*, *ktoś trzepie jęzorem*, *ktoś paple jęzorem*, *ktoś międli jęzorem*, *ktoś chlapie ozorem*, *ktoś kłapie ozorem*, *ktoś klepie ozorem*, *ktoś miele ozorem*, *ktoś pytluje językiem*. Podobnie np. w przypadku ciągów: *terapia szokowa* – *terapia wstrząsowa* – *kuracja wstrząsowa* – *kuracja szokowa*.

Warianty danego frazeologizmu wyświetlają się bezpośrednio pod formą hasłową (w kolejności alfabetycznej z uwzględnieniem ewentualnych kwalifikatorów), a ponadto są zamieszczone również w odpowiednim polu-zakładce w hasle, por.:

terapia szokowa

kuracja szokowa

kuracja wstrząsowa

terapia wstrząsowa

Przy takim uporządkowaniu materiału zakłada się, że opis w hasle zawierającym warianty obejmuje je wszystkie, w szczególności jest to odzwierciedlone w cytatach, które obejmują poświadczenia wszystkich wariantów; warianty przy formie hasłowej mogą być opatrzone kwalifikatorami, a w polach-zakładkach „Informacja normatywna” i „Noty o użyciu” mogą pojawić się adnotacje dotyczące poszczególnych wariantów zarejestrowanych w hasle.

System opracowania słownika umożliwia czytelnikowi znalezienie odpowiedniego artykułu hasłowego, nawet gdy wpisze w okienko wyszukiwarki wyraz będący członem frazeologizmu w jego postaci wariantywnej pobocznej, a nie hasłowej (np. w odniesieniu do powyższego przykładu – wyraz *kuracja*). Jest także możliwość przejścia do odpowiedniego hasła

frazeologicznego od hasła, które jest członem tylko frazeologizmu w postaci wariantywnej, a nie podstawowej, tzn. np. od hasła **kuracja**.

3.1.4.3 Wariantywność a synonimia związków frazeologicznych

Oprócz frazeologizmów wariantywnych istnieją również jednostki pozostające wobec siebie w stosunku synonimii (i oczywiście także w innych relacjach semantycznych, jakie w WSJP PAN odnotowujemy). Do synonimów będących jednostkami nieciągłymi zaliczamy tylko te ciągi, które mają identyczne znaczenie, ale żadnego wspólnego (bądź bliskoznacznego) znaczącego elementu leksykalnego, bowiem te – jak to zostało powiedziane – w WSJP PAN są uznawane za warianty. W związku z tym np. synonimami są: *z zamkniętymi oczami* i *z palcem w nosie*; *ktoś zrobił kogoś w konia* i *ktoś wpuścił kogoś w maliny*, ale już np. ciąg *ktoś zrobił kogoś na szaro* nie jest tu synonimem, ale wariantem w hasle *ktoś zrobił kogoś w konia*. Synonimy są opisywane w osobnych artykułach hasłowych.

3.1.5 Zakres informacji w artykułach hasłowych opisujących frazeologizmy i struktura tych haseł

Mikrostruktura artykułu hasłowego opisującego frazeologizm jest podobna do tej w hasłach opisujących pojedyncze wyrazy, zasady wypełniania niektórych pól-zakładek są jednak dostosowane do specyfiki opisywanego materiału.

W hasle takim można znaleźć następujące elementy:

A) Forma hasłowa (por. rozdz. 2.1).

B) Warianty (por. rozdz. 3.1.4.2).

C) Pochodzenie – na pochodzenie frazeologizmu z języka obcego wskazuje się tylko wtedy, gdy jest ono dobrze udokumentowane, a frazeologizm jest ewidentną pożyczką, kalką lub cytatem z tego języka. Dotyczy to przede wszystkim nowych anglicyzmów typu *akt mowy*, *białe kołnierzyki*, *niebieski ekran śmierci*, *sex appeal*. W polu-zakładce „Pochodzenie” podaje się także bardziej rozbudowane informacje dotyczące motywacji frazeologizmów, czy też ich pierwszego użycia w wypadku tzw. skrzydlatych słów, czyli wyrażeń, którym można przypisać autorstwo, pierwotnie użytych w określonej sytuacji przez konkretną osobę (przeważnie pisarza w utworze literackim, dziennikarza, polityka itd.), a potem upowszechnionych i funkcjonujących w oderwaniu od pierwotnego kontekstu, np.:

kołos na glinianych nogach: Pierwsze użycie przypisywane Denisowi Diderotowi, w odniesieniu do Rosji 2. połowy XVIII wieku.

pożyteczny idiota: ros. pol'eznyj idiot; Autorstwo przypisywane Włodzimierzowi Leninowi, który miał tak nazwać dziennikarzy z krajów zachodnich, piszących entuzjastycznie o osiągnięciach państwa bolszewickiego.

globalna wioska: ang. global village; Wprowadzone przez Marshalla McLuhana w 1962 roku, jako termin naukowy.

D) Definicja (z ew. kwalifikatorem lub kwalifikatorami) – por. wskazówki w rozdz. 2.6.3 i 2.7.

E) Relacje semantyczne – należy tu wspomnieć, że jako synonimy, antonimy itd. dla frazeologizmów podawane są również jednostki jednowyrazowe, jeśli tylko spełniają warunki nakładane na konkretną relację. Zapis jednostki jest zgodny z odpowiadającą jej formą hasłową. Tak więc wśród synonimów jednostki **ktoś kopnął w kalendarz** znajdzie się zarówno **ktoś odwalil kite**, jak i **umrzeć**.

F) Kwalifikacja tematyczna – zgodnie z zasadami przyjętymi dla wszystkich haseł w słowniku, por. rozdz. 2.8.

G) Połączenia – pogrupowane według struktur składniowych, jakie reprezentują. W wypadku haseł mających więcej wariantów notuje się tylko połączenia z wariantem głównym,

wychodzimy bowiem z założenia, że łączliwość z danym wyrazem obejmuje wszystkie warianty frazeologizmu, a nieobecność konkretnego połączenia w materiale może być dziełem przypadku.

H) Cytaty – ten segment hasła może być bardziej rozbudowany w wypadku frazeologizmów mających wiele wariantów, przyjęto bowiem zasadę, aby każdy zanotowany wariant zilustrować przynajmniej jednym autentycznym cytatem. W wypadku więc haseł o większej wariantowości liczba cytatów może znacznie przekroczyć pięć.

J) Odmiana – w polu tym występują chyba największe różnice w stosunku do haseł podstawowego typu. Nie ma bowiem gotowych paradygmatów, informację podaje się w sposób opisowy. Składa się ona z dwóch segmentów:

– typ frazy – informacja zamieszczona w tym miejscu jest swego rodzaju odpowiednikiem informacji o części mowy dla pojedynczych wyrazów. Mówi ona, jaki typ frazy reprezentuje, a co za tym idzie, jaką pełni funkcję w strukturze składniowej wypowiedzi opisywana jednostka. Mogą się tu pojawić następujące wartości:

- fraza zdaniowa,
- fraza czasownikowa,
- fraza rzeczownikowa,
- fraza przymiotnikowa,
- fraza przysłówkowa,
- fraza liczebnikowa,
- fraza wykrzyknikowa.

Kryterium zaliczenia obiektu do określonego typu frazy jest funkcja składniowa, nie zaś charakter formalny nadrzędnika danego frazeologizmu, tak więc np. frazami przysłówkowymi będą: **gołymi rękami**, **w drodze wyjątku**, **z pocałowaniem ręki**, gdyż w strukturze zdania pełnią one funkcję typową dla przysłówka – funkcję podrzędnika czasownika.

– szczegółowa informacja fleksyjna zależna od typu frazy i przedstawia się następująco:

dla fraz czasownikowych: odpowiednik aspektowy (cecha ta dotyczy całego frazeologizmu, a nie jego składnika werbalnego), informacja o aspekcie, o przechodności/nieprzechodności, wskazanie tych składników frazeologizmu, które podlegają odmianie. Przykłady:

coś spada na czyjeś barki: typ frazy: fraza czasownikowa
ndk, npch; odmienny: *spadać*;
odpowiednik aspektowy: coś spadło na czyjeś barki

ktoś przyprawia komuś gębę: typ frazy: fraza czasownikowa
ndk, npch, odmienny: *przyprawiać*
odpowiednik aspektowy: ktoś przyprawił komuś gębę

dla fraz rzeczownikowych: rodzaj gramatyczny (ustalony dla wyrażenia jako całości i w sposób zgodny z klasyfikacją w SGJP) i wskazanie elementów odmiennych, np.:

atrament sympatyczny: typ frazy: fraza rzeczownikowa
m3, odmienny: *atrament*, *sympatyczny*;

bracia mniejsi: typ frazy: fraza rzeczownikowa
p1, odmienny: *bracia*, *mniejsi*;

dziadek do orzechów: typ frazy: fraza rzeczownikowa
m2, odmienny: *dziadek*;

Występować mogą również dodatkowe noty:

Zwykle lp (dla tzw. tradycyjnie singulariów tantum), np. **Boże Narodzenie**;

Używane również w lp (dla wyrażen używanych typowo tylko w liczbie mnogiej, ale takich, że użycie w stosunku do pojedynczego obiektu jest możliwe i spotykane, np. **leśne dziadki, siostry syjamskie**).

dla fraz przymiotnikowych i liczebnikowych: wskazanie składników podlegających odmianie;

dla fraz przysłówkowych i wykrzyknikowych: tylko informacja o nieodmienności.

K) Składnia – informacja składniowa podawana jest w podobny sposób jak w hasłach typu ZWYKŁE, zob. rozdz. 2.12. Warto przy tym zaznaczyć, że w wypadku fraz czasownikowych obligatoryjne pozycje składniowe są już obecne w główce hasła, np. **ktoś gra komuś na nerwach**, a informacja składniowa obejmuje dopiero pozycje fakultatywne, np. w hasle **ktoś jedzie na jednym wózku** w zakładce „Składnia” znajdziemy wskazówkę o możliwości dodania pozycji: z KIM.

L) Informacja normatywna (zgodnie z zasadami podanymi w rozdz. 2.13.).

M) Noty o użyciu (por. rozdz. 2.14).

3.2 Przysłowia w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN*

Liczba przysłów uwzględnionych w WSJP PAN jest znacznie mniejsza niż w niektórych wcześniejszych polskich słownikach ogólnych. można nawet rzec, że jest ich bardzo mało, niewiele ponad trzysta, wliczając w to warianty. Wynika to wprost z przyjętej zasady odnotowywania w WSJP PAN jedynie faktów językowych poświadczonych tekstowo. Okazuje się, że warunek ten spełnia znacznie mniej przysłów, niżby się wydawało. Badacze przysłów (paremiolodzy) zgodnie uważają, że stanowią one element raczej biernego (jeśli w ogóle) niż czynnego słownika współczesnego Polaka. Jest więc haseł opisujących przysłowia stosunkowo mało, są to natomiast przysłowia – jak się wydaje – dość dobrze znane wykształconym użytkownikom polszczyzny i na tyle licznie poświadczone przede wszystkim w NKJP, że można się było pokusić o ich dokładniejszy opis. Mikrostruktura artykułu hasłowego opisującego przysłowie jest podobna do tej wprowadzonej w artykułach opisujących frazeologizmy. Specyficznym polem-zakładką w tych hasłach jest pole „Modyfikacje tekstowe”, w którym umieszcza się znalezione w tekstach (nie tylko pochodzących z NKJP) przekształcenia przysłów, celowe odstępstwa od postaci kanonicznej, czynione przeważnie w celach humorystycznych. Dostęp do tego pola uzyskuje się po kliknięciu przycisku „Modyfikacje” w głównym widoku hasła. Oto przykład zawartości pola w hasle **Mądry Polak po szkodzie**:

MODYFIKACJE:

Mądry rząd po szkodzie.

źródło: NKJP: Natalia Skipietrow: Mądry rząd po szkodzie, Gazeta Wyborcza, 1996-07-22

Mądry Sejm po szkodzie.

źródło: NKJP: Dawid Warszawski: Po szkodzie, Gazeta Wyborcza, 1992-07-29

Mądry bank po szkodzie.

źródło: NKJP: Jacek Brzuszkiewicz: Siła białych skarpetek, Gazeta Wyborcza, 1994-12-08

Mądry Słowak po szkodzie.

źródło: NKJP: Milan Kruml: Mądry Słowak po szkodzie?, Gazeta Wyborcza, 1996-11-23/24

Mądry Polak po errorze.

źródło: Internet

MODYFIKACJE

POKAŹ WSZYSTKO

4. Hasła typu SKRÓT

4.1 Co jest opisywane w hasłach typu SKRÓT

Za skróty uznajemy literowe oznaczenia wyrazów, które są odczytywane zwykle jako całe wyrazy, np. *dr* (= doktor), *prof.* (= profesor), *adm.* (= admirał; administracja; administracyjny; administrator) lub też wyrażenia, np. *cdn.* (=ciąg dalszy nastąpi). Odnotowywane w słowniku są tylko skróty upowszechnione i częściej spotykane w tekstach (co weryfikuje się na podstawie danych korpusowych). Nie umieszcza się w WSJP PAN skrótów o charakterze indywidualnym ani skrótów, a właściwie symboli, stosowanych w różnych dyscyplinach naukowych, jak np. symbole pierwiastków chemicznych, wartości fizycznych, matematycznych itp. Nie mają swoich haseł również oznaczenia graficzne typu % (= procent), \$ (= dolar USA).

Nie są opisywane w artykułach hasłowych skróty należące do metajęzyka opisu w słowniku, takie jak skróty nazw języków, kwalifikatorów. Ich rozwiązania znajdują się w odpowiednich sekcjach tego dokumentu.

4.2 Zasady hasłowania i kolejność podhaseł

Podstawowym kryterium jest kształt graficzny skrótu, w związku z czym:

1. Dla każdego kształtu tworzy się jedno hasło, niezależnie od tego, ile znaleziono rozwiązań danego skrótu, por. np. **adm.** – cztery możliwe rozwiązania (= admirał; administracja; administrator; administracyjny), **asyst.** – trzy rozwiązania (= asystent, asystentka, asystencki). Każde rozwiązanie ujęte jest i opisane w osobnym podhasle.
2. Tworzy się osobne hasła dla skrótów różniących się obecnością lub brakiem kropki, gdy mają różne rozwiązania w zależności od zapisu, np. *g.* (godzina), *g* (= gram), jak również wtedy, gdy są one tylko wariantami skrócenia jednego wyrazu, np. **s-ka, ska, sp.**
3. Kolejność podhaseł w hasle opisującym skrót ustala się na podstawie kryterium frekwencji w NKJP, w wypadku braku istotnych różnic frekwencji decyduje część mowy, jaką reprezentuje rozwinięcie danego skrótu (rzeczownik, przymiotnik, czasownik, przysłówki, liczebnik, funkcyjne), trzecim kryterium może być kierunek stosunków motywacyjno-derywacyjnych między rozwiązaniami.

4.3 Dalsze informacje w hasle

W hasłach opisujących skróty znajdują się następujące pola-zakładki:

Warianty

Podawane są w tym miejscu warianty graficzne skrótu (dla każdej interpretacji znaczeniowej odrębnie). Za wariant graficzny uznaje się inny skrót używany na oznaczenie tej samej jednostki, np. **fot.** - **fotogr.**

Rozwiązanie

Podaje się tu wyraz lub ciąg, którego skróceniem jest obiekt opisywany w danym hasle, a więc np. **tj.** = to jest, **tzn.** = to znaczy, **twz.** = tak zwany, **śp.** = świętej pamięci, **ww.** = wyżej wymieniony.

Jeśli rozwiązaniem skrótu jest wyraz lub ciąg, który może podlegać w tekście odmianie, jako rozwiązanie podajemy formę podstawową. Tak więc w polu-zakładce „Rozwiązanie” dla **dr** zapisano: doktor, dla **r.** – rok, dla **br.** – bieżący rok, mimo że empirycznie częstsze mogą być inne formy fleksyjne (np. dla **r.** i **br.** jest to forma dopełniacza).

Jeśli rozwiązaniem skrótu jest niepodstawowa forma leksemu (tylko w takiej on występuje w tekstach), podaje się tę właśnie formę, np. **zob.** – zobacz.

Kwalifikatory

Ich zakres oraz zasady użycia nie różnią się od ogólnych. Należy jednak zwrócić uwagę, że jeśli kwalifikator w takim haśle się pojawia, dotyczy on skrótu, a niekoniecznie wyrazu lub wyrażenia będącego jego rozwiązaniem. Na przykład **m. 4** (=mięsień) ma kwalifikator *med.* a w haśle **mięsień** kwalifikatora nie ma, gdyż wyrazu tego nie uznano za specjalistyczny. Standardowo jednak dzieje się tak, że jeśli wyraz ma jakiś kwalifikator, zwłaszcza naukowy lub stylistyczny, przysługuje on także jego skróceniu.

Relacje znaczeniowe

Uwzględnia się tylko relacje między obiektami będącymi skrótami, a więc jako synonim w haśle **zob.** będzie **p.** [= patrz].

Składnia

Odnosi się wymagania składniowe poszczególnych skrótów, np. w haśle **im.** [= imienia] mamy wpis: +Rz [KOGO/CZEGO].

Noty o użyciu.

To pole jest w hasłach typu SKRÓT stosunkowo bogato wypełniane, przede wszystkim informacjami z zakresu:

- odczytywania skrótów – dla jednostek, które są skrótami leksemów odmiennych, np.:
 - oo.** – Odczytywany jako odpowiednia forma przypadku leksemu *ojcowie*;
 - abp** – Odczytywany jako odpowiednia forma przypadku leksemu *arcybiskup*.
- fleksji, np.:
 - abp** – W przypadkach zależnych w lp pisany z kropką *abp.* albo z końcówkami fleksyjnymi, np. *abpa*, *abpem*;
 - dr** – W przypadkach zależnych w lp r. m pisany z kropką *dr.*, albo z końcówkami fleksyjnymi, np. *dra*, *drem*, *drowi*, *drze*; w r. ż we wszystkich przypadkach pisany bez kropki;
- wymowy niewielkiej grupy skrótów, np.:
 - itp.*, *itd.*, *cdn.* które są czytane jako całe wyrażenie, ale wymawiane też w polszczyźnie potocznej jako: *itepe*, *itede*, *ce-de-en*;
- najczęstszych połączeń z innymi skrótami, w których występuje dany skrót, np.:
 - mgr**: Używany również w połączeniach, np: ks. mgr, mgr inż., mgr inż. arch., płk mgr

W hasłach opisujących skróty podana jest również ich klasyfikacja tematyczna oraz, rzecz jasna, ilustracja w postaci cytatów; obowiązują tutaj ogólne zasady, przedstawione wcześniej w rozdz. 2.8 oraz 2.10.2.

5. Hasła typu SKRÓTOWIEC

Skrótowce (zwane także akronimami) – w odróżnieniu od skrótów – traktowane są przez współczesnych językoznawców jak samodzielne wyrazy. Konsekwencje tego można znaleźć w opisie skrótowców w naszym słowniku. Liczba skrótowców we współczesnej polszczyźnie znacznie się powiększa, w WSJP PAN opisane są tylko te najbardziej upowszechnione.

5.1 Forma hasłowa i warianty

Forma hasłowa skrótowca jest tożsama z jego formą podstawową, a więc najczęściej mianownikiem liczby pojedynczej. Warianty skrótowca to przeważnie warianty ortograficzne, różniące się użyciem minuskuły lub majuskuły, np. **BHP** i **bhp**, **PDF** i **pdf**. Wariacja taka występuje rzadko, a tylko wyjątkowo (przeważnie pod wpływem obcym) do zróżnicowania takiego dochodzi wprowadzenie kropek rozdzielających składniki, np. **CV**, **cv** i **c.v.** czy nawet znaku pauzy, np. **WF**, **wf**, **w.f.**, **w-f**.

Za podstawową postać skrótowca przyjmuje się tę zapisaną wersalikami, a warianty odnotowuje się w polu-zakładce 'Wariant', oraz ilustruje przykładami, zgodnie z zasadami opisanymi w rozdz. 2.3.

5.2 Kolejność i numeracja podhasel

Numeracja podhasel w haśle opisującym skrótowiec jest jednostopniowa. Kolejnymi liczbami arabskimi oznacza się podhasła opisujące różne rozwiązania tego samego skrótowca;

Kolejność podhasel odzwierciedla:

- a. na poziomie pierwszym – frekwencję korpusową rozwiązań, ew. intuicję dzisiejszego użytkownika języka;
- b. na poziomie drugim – zasady pochodności semantycznej.

Por. np.

PIN: 1. numer (personal identification number); 2. Polski Instytut Naukowy [w Nowym Jorku]

SA 1. spółka akcyjna; 2. Sturmabteilung, oddziały szturmowe NSDAP; 3. sąd apelacyjny.

PESEL: 1. numer, 2. system.

5.3 Dalsze informacje w haśle

W hasłach opisujących skrótowce znajdują się następujące pola-zakładki:

Wymowa

Podawana systematycznie w każdym haśle (wraz z informacją o akcencie), na zasadach opisanych wcześniej w rozdz. 2.5).

Rozwinięcie

Podawana jest fraza będąca rozwinięciem skrótowca. Jeśli rozwinięcie jest wyrażeniem w języku innym niż polski, podaje się w nawiasie jego dosłowne tłumaczenie, np. **PIN** 1. (personal identification number) osobisty numer identyfikacyjny.

Definicja

Jest czymś odrębnym od rozwinięcia. Definicja opisuje znaczenie leksykalne skrótowca, najczęściej przez jego odesłanie do rzeczywistości pozajęzykowej, co można prześledzić na przykładzie hasła **PESEL**. Oba jego wyróżnione podhasła mają jako rozwinięcie: Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności, jednak definicje obu znaczeń są różne: 1.

jedenastocyfrowy numer wpisywany do dowodu osobistego służący do identyfikacji danej osoby; 2. baza danych, która zawiera numery PESEL.

Ponadto w hasłach opisujących skrótowce wypełniane są (w miarę potrzeby) następujące zakładki:

Kwalifikacja tematyczna.

Relacje znaczeniowe.

Połączenia.

Składnia.

Cytaty.

Odmiana.

Informacja normatywna.

Noty o użyciu.

We wszystkich tych polach obowiązują zasady opisane wcześniej w odpowiednich miejscach rozdziału 2.

6. Wyrazy i wyrażenia FUNKCYJNE

Zgodnie z opisem zaproponowanym przez Macieja Grochowskiego (Grochowski 1997: 36):

"Wyrażenia funkcyjne to jednostki leksykalne, które nie są zdolne do samodzielnego konstytuowania zdania (w terminologii tradycyjnej: do wypełniania pozycji orzeczenia i orzecznika) i jako takie nie mogą stanowić członów relacji odniesienia przedmiotowego, której przeciwczłonami są obiekty i stany rzeczy pozajęzykowe. (...) Wyrażenia funkcyjne wchodzą w relację wyłącznie z innymi obiektami językowymi jako wyrażenia metapredykatywne (jednostki leksykalne) lub części predykatów właściwych (części jednostek). Pełnią więc funkcję intratekstualną."

Do wyrażen takich zalicza się jednostki (jedno- i wielosegmentowe) tradycyjnie uznawane za przymyki, spójniki, partykuły, a także należące do innych klas tzw. części mowy, jak włącznik, operator metapredykatywny, modyfikator deklaratywności, relator, zaimek pytajny i komentarz metatekstowy. Objaśnienie tych terminów znajduje się niżej w rozdz. 6.7.

Opis tych jednostek w WSJP PAN ma nieco inny charakter niż opisy innych wyrażen, co jest podyktowane ich z gruntu odmiennym charakterem, z którego zdaje sprawę podana na wstępie definicja.

6.1 Forma hasłowa i zasady hasłowania

Forma hasłowa jest elementem rozpoczynającym artykuł hasłowy, wyświetla się w kolorze czerwonym.

Wielosegmentowe obligatoryjnie nieciągle jednostki funkcyjne mają w swojej formie hasłowej miejsca walencyjne (do wypełnienia) oznaczone jako *ktoś*, *coś* w odpowiednim przypadku (*niech komuś będzie*) lub *_* w wypadku, gdy miejsce walencyjne nie jest wypełniane jedynie przez obiekt: osoba/rzecz (*co _*, *to nie _*; *im _*, *tym _*; *zarówno _*, *jak _*).

Zgodnie z ogólną zasadą hasłowania przyjętą w WSJP PAN równokształtne jednostki należące do typów FUNKCYJNE i typu ZWYKŁE opisywane są osobno, przy czym hasła należące do typu ZWYKŁE mają niższe numery niż hasła należące do typu FUNKCYJNE, np.:

widocznie I (przysłówek) **widocznie II** (partykuła)

bez I (rzeczownik) **bez II** (przymek)

kiedykolwiek I (przysłówek) **kiedykolwiek II** (relator)

W obrębie hasła FUNKCYJNEGO opisywane są wszystkie jednostki o postaci równej formie hasłowej.

Kolejność opisywania równokształtnych jednostek funkcyjnych odzwierciedla pochodność semantyczną jednostek (jednostka semantycznie podstawowa ma niższy numer niż jednostka pochodna, por. **akurat 1** (jak w *Głupio byłoby, gdyby panu zwała się na przykład jakaś kontrola akurat w czasie załatwiania tej sprawy*). i **akurat 2** (jak w: *KARLOS - Robię to dla ciebie. NANA - Akurat!.*)

6.2 Identyfikator znaczenia

Identyfikatorem znaczenia dla jednostek funkcyjnych może być:

- 1) odwołanie się (w formie skrótowej) do funkcji danej jednostki, najczęściej w postaci skróconej definicji, także z odwołaniem się do wyrazu semantycznie podstawowego (o ile jest to możliwe)

szczególnie: 1. niezwykle
2. dotyczy w sposób szczególny

- 2) podanie synonimu, quasi-synonimu lub hiperonimu, np.:

w ogóle: 1. wcale
2. ogólnie

- 3) wskazanie typowego kontekstu użycia

niech: 1. Niech pan usiądzie
2. Niech los będzie dla ciebie łaskawy
3. Niech Q będzie naszą zmienną
4. Niech zachorują, a wszyscy zaczną panikować
5. Niech się rozchoruje, a i tak czapki nie włoży

6.3 Warianty

Za warianty haseł funkcyjnych uważa się:

- fonologicznie zróżnicowane formy danej jednostki (w – we), a także jednostki fonologicznie pokrewne, o tożsamej dystrybucji i znaczeniu (*jeżeli* – *jeśli*; *dość* – *dosyć*),
- jednostki wielosegmentowe zawierające człony alternatywne (*nie tylko ... , lecz/ ale także/ również/ też*); w tym jednostki zawierające wymienne *że / iż, by / aby / żeby*,
- jednostki wielosegmentowe zawierające człon fakultatywny, w tym wymienny do zera (*po jaką cholere* – *po cholere*) i wymienny na inny element fakultatywny (*a to ci dopiero* – *a to dopiero, to ci dopiero, to dopiero*; *od groma <i ciut-ciut>*, *od groma <i trochę>*).

Nie uznaje się natomiast za warianty par typu *prócz* – *oprócz* czy *dokoła* – *dookoła*, między członami których zachodzą pewne subtelne różnice znaczeniowe.

Nie są także wariantami

- możliwe użycia danej jednostki z korelatem *to* (*skoro* _, [*to*] _; [*ten,*] *kto*),
- różne możliwe układy linearne jednostki (*bez łaski i łaski bez*; *ogłędnie mówiąc i mówiąc ogłędnie*; *o tyle* _, *o ile* _ i *o ile* _, *o tyle* _).

6.4 Definicja

Ze względu na odmienną funkcję jednostek funkcyjnych, ich definicje nie spełniają warunku tradycyjnie rozumianej przekładalności i podstawialności. Dla wyrażeń funkcyjnych sformułowane zostały definicje metatekstowe, których zasadniczym celem jest wskazanie na związek definiowanych wyrażeń z mówieniem. Przykłady:

dokładnie II 1 ‘o tym, o czym mowa, nie można powiedzieć niczego innego niż to, gdyż tylko to jest w każdym szczególe zgodne z rzeczywistością’

szczególnie 1 ‘to, o czym mowa, ma daną cechę w stopniu szczególnym, dlatego mówiący sądzi, że przypisać temu daną cechę, to powiedzieć za mało’

lecz ‘mówiący uważa, że to, co zostało powiedziane, to za mało, żeby wiedzieć, że o tym, o czym mowa, nie można pod danym względem powiedzieć czegoś innego niż to, co mówi’

Część z nich wskazuje także na rolę nadawcy w procesie kognitywnym, np.:

niech 1 ‘nadawca chce, żeby ten, o kim mowa zrobił to, o czym mowa’

niech 4 ‘nadawca uważa, że aby było tak, jak w Zd.Nadrz., musi być najpierw tak, jak w Zd.Podrz.’

dokładnie II 2 ‘mówiący zgadza się z tym, co rozmówca powiedział, uważając, że to, co powiedział zgadza się w każdym szczególe z rzeczywistością’

akurat 2 ‘mówiący nie zgadza się z tym, co zostało powiedziane, uważając, że prawdziwe jest coś przeciwnego’

6.5 Kategoria znaczeniowa

Kategoria znaczeniowa wskazuje ogólną nadrzędną kategorię semantyczną, którą reprezentuje opisywane wyrażenie. Tym samym formom hasłowym o różnych cechach gramatycznych przypisywana jest ta sama kategoria znaczeniowa. Kategorie semantyczne nie są zatem wyznaczane dla poszczególnych klas gramatycznych, ale „idą w poprzek” wszystkich klas jednostek.

Przykładowe kategorie znaczeniowe:

- wykładnik lokalizacji przestrzennej, np. *ponad, nad, poza, za, na zewnątrz*,
- wykładnik równoczesności, np. *podczas, podczas gdy, gdy, jak, kiedy*,
- wykładnik ekwiwalencji lub quasi-ekwiwalencji, np. *czyli, to znaczy, to jest, innymi słowy*,
- wykładnik wnioskowania, np. *czyli, skoro, toteż, więc, widocznie, widać, najwyraźniej*,
- wyrażenie epistemiczne – wykładnik oceny prawdziwości sądu, np. *chyba, prawdopodobnie, naprawdę, ktoś przypuszcza, że*,
- wykładnik korekty wypowiedzi, np. *znaczy, to jest, tfu, wróc*.

6.6 Relacje znaczeniowe

W klasie wyrażen funkcyjnych wyróżnia się następujące relacje semantyczne:

- synonim
- (quasi)synonim
- konwers
- hiperonim
- sprzeczny
- antonim
- (quasi)antonim

Przyjmuje się, że relacje semantyczne zachodzą jedynie między jednostkami należącymi do tej samej klasy gramatycznej; z pokrewieństwa semantycznego jednostek należących do różnych klas należy zdawać sprawę w polu- zakładce Kategoria semantyczna.

Na temat synonimii, antonimii, sprzeczności i hiponimii zob. 2.9.

(Quasi)synonimy, (quasi)antonimy to jednostki posiadające wspólny nadrzędny komponent znaczeniowy (i poza nim komponenty znaczeniowe różne), w przypadku (quasi)antonimów raz rozstrzygnięty na tak, raz na nie (por. np. **szczególnie** – tak: wyróżnia, **nieszczególnie** – nie: wyróżnia), oraz odmienne pozostałe komponenty w swoich strukturach semantycznych (np. komponent oceny w **nieszczególnie** nieobecny w **szczególnie**).

Konwers danego wyrażenia to takie wyrażenie, które wskazuje na tę samą treść, ale odmienną jej hierarchizację, a ściślej – na odmienną hierarchizację obiektów, do których dane wyrażenie się odnosi. Przykładowo konwersem dla przyimka *nad* w znaczeniu przestrzennym jest *pod*, gdyż jeżeli wyobrazimy sobie jakieś dwa przedmioty: A i B, to o ich usytuowaniu względem siebie możemy powiedzieć albo: *A jest nad B* i równocześnie: *B jest pod A*. Relacja między takimi wyrazami jak *nad* i *pod* nazywa się konwersją leksykalną, a jej człony – konwersami. Konwersja występuje także w odniesieniu do innych wyrazów niż funkcyjne, jej typowym

przykładem jest para czasowników *kupić* – *sprzedać*. Oba odnoszą się do jednej i tej samej czynności, w której rolę odgrywają dwie osoby, a także pewien przedmiot. Mówiąc o tej sytuacji jakby z perspektywy jednej osoby, użyjemy czasownika *kupić*, a z perspektywy drugiej – *sprzedać*, np.

*Jan kupił samochód od Piotra.
Piotr sprzedał samochód Janowi.*

6.7 Odmiana

Leksemy funkcyjne w przeważającej części są nieodmienne. Dlatego też w zakładce Odmiana hasel typu FUNKCYJNE przedstawia się informacje o przynależności danej jednostki leksykalnej do jednej z klas jednostek (odpowiadających tradycyjnemu pojęciu części mowy):

- partykuła
 - a) właściwa
 - b) niewłaściwa
- spójnik
 - a) właściwy centralny;
 - b) właściwy szeregowy
 - c) niewłaściwy,
- przyimek
- łącznik
- operator metapredykatywny
 - a) operator gradacji,
 - b) operatory aproksymacji,
 - c) operatory limitacji,
- modyfikator deklaratywności
 - a) operatory przywyrazowe,
 - b) operatory zdaniowe,
 - c) operatory wypowiedzi: pytajnych
wykrzyknieniowych
 - d) operator negacji,
- relator
 - a) obiektu,
 - b) czasu,
 - c) miejsca,
 - d) sposobu,
 - e) krotności,
 - f) cechy,
 - g) ilości i miary,
- zaimek pytajny
- komentarz metatekstowy

Partykuła to paratactem otwierający jedną pozycję dla rematu zdania (czyli składnika, na który pada główny akcent zdaniowy), nienacechowaną gramatycznie ani semantycznie; dzięki swojemu stałemu odniesieniu do tego składnika mający ogromną swobodę pozycyjną w zdaniu, por. np. *zwłaszcza, też, chyba, mianowicie*. Wyróżnia się partykuły właściwe (w nienacechowanym prozodycznie wypowiedzeniu otwierają pozycję ze swojej prawej strony) – m.in.:

ANALOGII: *także, też, również*

EPISTEMICZNE: *właściwie, w zasadzie, rzeczywiście, istotnie, oczywiście, naturalnie, w rzeczywistości, naprawdę, doprawdy, chyba, na pewno, rzekomo, jakoby, podobno*

PRECYZUJĄCE: *dokładnie, właśnie, akurat*

RESTRYKTYWNE: *jedynie, tylko, wyłącznie*

WYLICZENIA: *między innymi, na przykład*

WYRÓŻNIAJĄCE: *przede wszystkim, głównie, szczególnie, w szczególności, zwłaszcza*
i niewłaściwe (występują jedynie przy rematach o postaci zdania; mają szyk zmienny względem zdania stanowiącego reumat, m.in. mogą wchodzić w głąb tegoż zdania, ale nie może być linearnie oddzielona od tego zdania): *zaś, niemniej*.

Spójnik to parataktem, operator metatekstowy, otwierający dwustronnie pozycje (nienacechowane ani semantycznie ani formalnie) dla innych wyrażań.

Ze względu na szyk spójników wyróżnia się następujące podklasy:

1) spójniki właściwe – implikują obecność obu członów, strukturalnie nie należąc do żadnego z nich; komentują oba człony we wzajemnej relacji.

szeregowe, np. *i, a, oraz, tudzież, lub, albo, bądź, czy, ni, ani*

– tworzą struktury wyliczeniowe, polirematyczne.

centralne, np. *czyli, jakoż, toteż, to, ale, lecz, gdyż, bo, albowiem*

– każdy człon reprezentuje odrębną strukturę tematyczno-rematyczną.

2) spójniki niewłaściwe, np. *skoro, jeżeli, jeśli, jakby, gdyby, byle, choć, chociaż, ponieważ, jako że*

– przynależą strukturalnie do jednego z członów, zajmują stałą pozycję na jego początku; komentują ten człon przez odniesienie do drugiego.

Jednostki tradycyjnie zaliczane do spójników podrzędnych – typu *że, żeby, aby, by, jakoby* – reprezentują klasę włączników.

Przyimek wymaga od rzeczownika, z którym współwystępuje, określonej wartości kategorii przypadku, np. *nad+KIM, CZYM, w przeciwieństwie do+KOGO, CZEGO*.

Relator to człon otwierający dwie nacechowane semantycznie pozycje po obu swoich stronach, przyłączający zdanie zależne do składnika zdania głównego lub do zdania głównego; sam zajmuje pozycję składnika zdania zależnego, np. *skąd, aż, który, co*. Wyróżnia się następujące grupy relatorów:

OBIKTU: *kto, co*

CZASU: *gdy, kiedy, odkąd, dopóki, aż*

MIEJSCA: *gdzie, dokąd, skąd, którędy*

SPOSOBU: *jak*

KROTNOŚCI: *ilekroć*

CECHY: *jaki, który*

ILOŚCI I MIARY: np. *ile*

Włącznik – np. *że (iż), żeby (aby, by, ażeby, iżby), czy, jakoby* – to wyrażenie, które prawostronnie otwiera miejsce dla zdania zależnego, wprowadzając je na miejsce otwierane dla niego przez jakiś predykat (semantycznie i składniowo nadrzędny).

Włączniki współwystępują z predykatami, w których skład wchodzi komponenty ‘mówić’, ‘wiedzieć’ i ‘chcieć’, np.

wiedział, że ... ; sądził, że...; nie sądził, żeby...; uważał, że...; dziwił się, iż...; chciał, żeby...; prosił, by...; polecił, aby...; nie wiedział, czy...; wątpił, czy...; zapytał, czy...; utrzymywał, jakoby...; cieszył się, że...;

I analogicznie: *uwaga, że...; stwierdzenie, że...; prośba, żeby...; pytanie, czy...; sugestia, jakoby...; radość, że...; najważniejsze, że/ żeby...; wszystko jedno, czy...; ciekawe, że/ czy...*

Wybór włącznika zależy od znaczenia poprzedzającego kontekstu, por. *wie, że... – nie wie, czy...; wątpi, czy... – wątpi, żeby... – nie wątpi, że...*

Zaimek pytajny to jednostka otwierająca miejsce dla co najmniej jednego wyrazu i wraz z odpowiednią intonacją konstituująca pytanie, np. *kiedy, kto, któredy*.

Komentarz metatekstowy to jednostka z poziomu meta, której podstawową funkcją jest komentowanie mówienia; w przeciwieństwie do partykuł i spójników jednostki te jako klasa nie mają ustalonej pozycji w strukturze zdania, np. *prawdę mówiąc, owszem, co do*.

Do klasy **modyfikatorów deklaratywności** zaliczane są zarówno syntaktemy, jak i parataktemy, a więc zarówno jednostki poziomu składniowego sensu stricto, jak i poziomu meta; ich wspólną cechą jest to, że wprowadzają do zdania nową ramę modalną; ich łączliwość w każdym wypadku jest inna, ale jednocześnie dla każdej jednostki silnie ograniczona, co odróżnia je chociażby od partykuł. Do klasy modyfikatorów deklaratywności należą np. jednostki *nie, niech, ale, oby*. Wyróżnia się następujące grupy:

OPERATORY PRZYWYRAZOWE: *-by, -ż(e), -li, no*

OPERATORY ZDANIOWE: *by, oby, niech, niechże, niechaj, niechajże, byle, bodaj, no*

OPERATORY WYPOWIEDZEŃ: pytajnych *czy, czyż, czyżby, a, albo, alboż, nie*

wykrzyknieniowych: *a, ale, ależ, no*

OPERATOR NEGACJI: *nie*

Operator metapredykatywny to wyrażenie otwierające jedną pozycję, nacechowaną wyłącznie semantycznie, dla wyrażeń zróżnicowanych formalnie (przede wszystkim pod względem przynależności do klas tzw. części mowy) i wchodzące z tymi wyrażeniami w relację jednostronną. Jednostki tej klasy nie wchodzą na pozycje otwierane przez jednostki inne niż partykuły, np. *bardzo* + cecha stopniowalna, np. *bardzo ładna, bardzo głośno, bardzo kocha*. Są to jednostki metatekstowe, ich funkcja polega na komentowaniu wyrażenia, z którym się łączą.

Wskazać można trzy podklasy:

1) operatory gradacji – łączą się z wyrażeniami semantycznie stopniowalnymi, np. *bardzo, całkiem, coraz, dostatecznie, dosyć, dość, dużo, mało, kompletnie, nader, nadzwyczaj, nazbyt, nieco, sporo, trochę, wielce, wysoce, zanadto, zbyt, znacznie, zupełnie, strasznie, fenomenalnie*.

Współwystępują z przymiotnikiem, przysłówkiem, niektóre z czasownikiem.

Tradycyjnie większość operatorów gradacji kwalifikowana była jako przysłówki.

Jednostki te opisywane są łącznie (przez jednego redaktora) z homograficznymi przysłówkami (o ile takie istnieją) oraz z pokrewnymi słowotwórczo przymiotnikami (np. *strasznie – straszny*).

2) operatory aproksymacji – współwystępują z wyrażeniami charakteryzującymi wielkość obiektu / stanu rzeczy pod względem ilościowym – z punktu widzenia liczby, miary i ilości, np. *bez mała, blisko, gdzieś, koło, mniej więcej, niemal, nieomal, niespełna, około, omal nie, plus minus, ponad, prawie, przeszło, z, z górą, z hakiem, z okładem*.

Najczęściej łączą się z wyrażeniem liczbowym określonym (reprezentującym różne klasy gramatyczne).

3) operatory limitacji – łączą się z wyrażeniami (reprezentującymi różne klasy gramatyczne), które opisują, zdaniem mówiącego, właściwość uznawaną w danym wypowiedzeniu za graniczną, to znaczy zajmującą wysokie / niskie miejsce na skali – w porównaniu z oczekiwaniami mówiącego, np. *aż, ledwie, ledwo, zaledwie, dopiero, już, jeszcze, wreszcie, w końcu, nareszcie, przynajmniej, co najmniej, chociaż, choć, zgoła, wręcz, wprost, iście*.

Nie wyróżnia się klasy dopowiedzeń. Jednostki tradycyjnie zaliczane do dopowiedzeń uznaje się bądź za partykuły, np. *oczywiście, naturalnie*, bądź za komentarze metatekstowe, np. *tak, a jak*.

6.8 Składnia

Każda jednostka jest tu zapisywana wraz z jej miejscami walencyjnymi oraz charakterystyką ich możliwych wypełnień. Wypełnienie charakteryzowane jest pod względem:

- kategorii przypadku
nad_: KIM/CZYM
w pozycji prawostronnej: Rz.^{konkretny}
w Zd. z Cz.^{ruchu ukierunkowanego} tylko w pozycji dookreślającej lokalizację Rz. wypełniającego miejsce „gdzie” tego czasownika
- klasy części mowy wraz z charakterystyką gramatyczną lub semantyczną
szczególnie_: Cz., Przym., Przys. nazwa cechy stopniowalnej
niech_: Cz.cz. przysz.
- typu zdania mogącego wypełnić miejsce walencyjne
Niech_: zd. z Cz.cz. przysz. | bezosob.
oby_: tylko w Zd. z Cz.cz. przesz. lub bezosob.

Ponadto dla jednostek kontekstowych charakteryzowany jest kontekst ich wystąpienia.

6.8.1 Szyk

Prezentowane są tu informacje dotyczące szyku zewnętrznego (pozycja jednostki wobec innych elementów zdania) oraz wewnętrznego (układ segmentów jednostki) dla jednostek wielosegmentowych. Informacja o obligatoryjnej, fakultatywnej bądź wykluczonej pauzie wewnątrz jednostki wielosegmentowej podawana jest poprzez wypisanie wariantów linearnych danej jednostki.

Szyk zewnętrzny dla jednostek wypowiedzeniowych z oczywistych względów nie jest opisywany.

Szyk jednostki jest charakteryzowany z uwzględnieniem następujących możliwości:

- szyk zewnętrzny stały: antepozycja,
postpozycja,
interpozycja
zmienny: neutralny:
nacechowany:
jednostka kontekstowa
blokada pozycji finalnej
nie na absolutnym początku zdania
parenteza
szyk wewnętrzny: stały: rozsunięte obligatoryjnie
fakultatywnie
nierozsuwalne
zmienny: rozsunięte obligatoryjnie
fakultatywnie

nierozsuwalne
przestawialne
nieprzestawialne

Jeżeli na możliwość przekształceń jednostki są nałożone ograniczenia, informuje się o nich za pomocą formuły „z ograniczeniami”, por. np. dla **aż** (operator limitacji) – szyk zmienny: neutralna antepozycja, nacechowana postpozycja – z ograniczeniami. Jeżeli możliwe jest scharakteryzowanie ograniczeń, o jakich mowa, taka charakterystyka jest podawana.

6.8.2 Ograniczenia zakresu użycia

Prezentowana jest tu informacja dotycząca typów wypowiedzi o określonych cechach prozodycznych i modalnych, w których dana jednostka nie może wystąpić. Ponadto informuje się o zakazie łączliwości danej jednostki z pewnymi grupami jednostek bądź określonymi konstrukcjami, charakteryzowanymi gramatycznie (przypadek, czas, tryb, itd.):

nad 6 nie: w pozycji prawostronnej: Rz.lp

przecież nie: z rozkaznikiem

wręcz II nie: Cz.rozk.

bądź semantycznie (np. nie z wykładnikami aproksymacji, nie z wyrażeniami określającymi wysoki stopień cechy):

akurat 2 nie: operatory modyfikujące stopień pewności nadawcy; nie: w kontekście pytań o uzupełnienie

6.8.3 Korelat

Informuje się tu o fakultatywnej bądź obligatoryjnej korelacji, tj. o wymaganiu specyficznego zaimkowego wykładnika zespolenia obecnego w zdaniu nadrzędnym (*ten, kto, tam, gdzie, o tym, o czym*)

a propos III 2 fakultatywny: *to*

kto II fakultatywny: *ten*

6.8.4 Aglutynacja

Informuje się tu o obligatoryjnej bądź fakultatywnej aglutynacji, tj. możliwości przyłączania części osobowych

oby w Zd. z Cz. cz. przesz. obligatoryjna: obym, obyś, obyśmy, obyście

6.9 Pragmatyka

Znajduje się tu informacja dotycząca typu aktu mowy, jaki może być dokonywany poprzez użycie danej jednostki, np.

tylko (*Tylko spróbuj jej o tym powiedzieć!*) – akt groźby

oby – wykładnik życzenia, groźby

prawda – (komentarz metatekstowy) używane także w pytaniach o potwierdzenie (*Przyjdziesz, prawda?*)

czy – w zdaniach interrogatywnych jako wykładnik prośby (*Czy możesz mi pomóc?*), propozycji (*Czy przynieść ci wody?*) i ekspresji emocji (*Czy ty zwariowałeś?*).

6.10 Noty o użyciu

Pole to prezentuje istotne informacje:

a) o prozodii dla wielosegmentowych haseł typu FUNKCYJNE, tj.

- informacja o akcencie wyrazowym dla jednostek wielosegmentowych, zwłaszcza tych,

których odmienne zaakcentowanie mogłoby doprowadzić do rozbicia jednostki jako całości, por. np.

a co [a co]: *Pójdę tam. A co.*

ale tam [ale tam]: – *Oddał pieniądze? – Ale tam.*

nie ma co [nie ma co]: *Trzeba wracać, nie ma co.*

coś tam coś tam [coś tam coś tam]: *Powiedział, że coś tam coś tam.*

ktoś/ coś jak nie [ktoś/ coś jak nie]: *Aż tu nagle jak nie trzaśnie, jak nie huknie.*

•informacja o obligatoryjnym i semantycznie relewantnym wydłużeniu głoski; por. np.

e tam [**e:** tam]

zaraz zaraz [zaraz za:**r**az]

bardzo śmieszne [ba:**r**dzo śmieszne]

b) dotyczące użycia zwokalizowanego wariantu przyimka, np.:

we – przed wyrazami zaczynającymi się od zbitek spółgłoskowych na w- i f-

ze – przed wyrazami zaczynającymi się od zbitek spółgłoskowych na z-, s-, ż-, sz-

c) o możliwych wariantach przyimka w identycznym kontekście, np. w (we) czwartek, w (we) trzech

d) dla jednostek otwierających pozycję dla zdania – informacja o tym, że możliwe jest jej użycie bez uzupełnienia zdaniowego, np. *nie ma mowy* może pojawić się bez wypełnionej pozycji dla zdania

e) na temat funkcjonowania jednostki w STR – dokonuje się wyboru pomiędzy wartościami:

tematyczna

rematyczna

komentarz przytematyczny

komentarz przyrematyczny

komentarz przyzdaniowy

komentarz do całych struktur tematyczno-rematycznych

Informacja ta jest podawana jedynie dla jednostek zajmujących niezmienną pozycję w STR wypowiedzenia, a więc dla jednostek, które bez względu na szyk zdania pełnią tę samą funkcję w STR. Dla jednostek pod tym względem obojętnych bądź – mimo predyspozycji do zajmowania określonego miejsca w STR – dopuszczających możliwość zajęcia także innej pozycji informacji o STR nie podaje się.

6.11 Pozostałe elementy hasła

W hasłach typu FUNKCYJNE występują także następujące elementy mikrostruktury: Wymowa, Pochodzenie, Chronologizacja, Kwalifikatory, Cytaty. Zasady ich opracowania są takie same, jak dla innych typów haseł.

7. Nazwy własne i wyrazy od nich pochodne

7.1 Zasób nazw ujętych w słowniku

Pojęcie *nazwa własna* jest intuicyjnie jasne, choć trudne do precyzyjnego zdefiniowania. Teoria semantyczna, do jakiej odwołuje się WSJP PAN, zakłada, że nazwą własną jest takie wyrażenie, które:

- może być użyte w zdaniu do wskazania jakiegoś indywidualnego obiektu, do wyróżnienia go spośród innych obiektów (przy czym za obiekty uznawane mogą być również osoby).
- jest obiektowi przypisane arbitralnie. (zob. [Karolak 1993](#)).

Zgodnie z polskimi przepisami ortograficznymi nazwy własne pisze się od wielkiej litery i w niektórych popularnych ujęciach właśnie tę cechę podaje się jako definicyjną, ale z naukowego punktu widzenia definicja taka nie ma sensu i grozi wpadnięciem w błędne koło. Polskie słowniki ogólne tradycyjnie albo nie odnotowują nazw własnych albo odnotowują je w bardzo ograniczonym zasobie. W *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* planowano początkowo uwzględniać systematycznie liczne typy nazw własnych, ostatecznie tego zaniechano.

Odnotowano tylko kilkaset najczęściej używanych nazw geograficznych (nazw miast, państw, kontynentów, nazw wodnych). Podstawowy zasób wybrano na podstawie frekwencji w Narodowym Korpusie Języka Polskiego. Znalazły się też w WSJP PAN niektóre nazwy firm i marek samochodów, ze względu na potrzebę odnotowania ich pisowni wielką literą, w odróżnieniu od nazw pojedynczych produktów tej marki, które polskie przepisy nakazują zapisywać małą literą (np. *Fiat* ‘marka samochodu’ *fiat* - ‘pojedynczy samochód tej marki’). Za nazwy własne należałoby też uznać obiekty odnotowane w osobnych hasłach, powiązanych z hasłami oznaczającymi wyrazy pospolite i różniące się od nich zapisem wielką literą, jak np. **Ziemia** ‘planeta’ vs. **ziemia**, **Księżyc**; ‘satelita ziemi’ vs. **księżyc** ‘satelita jakiejś planety, innej niż Ziemia’, nazwy znaków Zodiaku i inne. Hasła takie nie są jednak, jak dotąd, gromadzone w sposób systematyczny.

Nie są i nie będą przedmiotem opisu w słowniku nazwy osobowe, tzn. imiona, nazwiska, przezwiska, przydomki.

7.2 Zakres informacji w hasłach opisujących nazwy miejscowe

Pod względem ustrukturyzowania wyróżniają się hasła opisujące nazwy geograficzne (miejscowe). Spośród nich tylko kilka, np.: **Polska**, **Warszawa**, **Kraków** opracowano w sposób pełny, uwzględniający wszystkie składniki obecne w hasłach typu ZWYKŁE oraz pewne elementy charakterystyczne, pozostałe zaś - w sposób uproszczony. Na uproszczony sposób opracowania nazw geograficznych w WSJP PAN składają się następujące elementy:

Forma hasłowa

Definicja - stosuje się definicje bardzo ogólne, typu: ‘państwo w Europie’, ‘stolica Francji’, ‘miasto w Polsce’, ‘szczyt górski w Tatrach’

Odmiana - podaje się informację opartą na SGJP, tzn. pełny paradygmat odmiany oraz ew. uwagi dodatkowe, zgodnie z zasadami przyjętymi dla całego słownika

Pochodne - podaje się przymiotnik pochodny od danej nazwy oraz (w wypadku miast i państw oraz kontynentów) nazwę mieszkańca i mieszkanki. Źródłem tych informacji jest *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, *Mały słownik nazw polskich miast, państw Europy, ich stolic i mieszkańców* (Czopek, Bijak i Cieślíkowa 2010) oraz *Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części*, dostępny w Internecie pod adresem

<https://www.gov.pl/web/mswia/wykaz-urzedowych-nazw-miejscowosci-i-ich-czesci>.

Dopuszczalne jest dodawanie derywatów nieuwzględnionych w tych źródłach, ale poświadczonych w tekstach.

Kwalifikacja tematyczna - na zasadach ogólnych.

Informacja normatywna i Noty o użyciu – w miarę potrzeby, na zasadach ogólnych.

Frazeologizmy, jeśli występują, są wykazane przy tych hasłach także na zasadach ogólnych i tworzą osobne artykuły słownikowe.

7.3 Tzw. nazwy mieszkańców i przymiotniki od nazw miejscowych

Hasła pochodne od nazw miejscowych opracowuje się w podobny uproszczony sposób. Również tutaj jest widoczna systematyczna wieloznaczność trudna do ujęcia w hasła słownikowym. Tzw. nazwy mieszkańców np. *Polak*, *Niemiec*, *Słoweniec* itp. są opatrywane właśnie tą etykietką, ale często nawet na podstawie kontekstu nie da się odpowiedzieć, czy w danym użyciu chodzi rzeczywiście o mieszkańca danego kraju (który nie musi być jego obywatelem), jego obywatela ((który może mieszkać gdzieś indziej), człowieka danej narodowości, ale mającego obywatelstwo i miejsce zamieszkania poza odnośnym krajem, wreszcie reprezentanta drużyny sportowej mającej siedzibę w danym kraju (ale nie koniecznie jego obywatela, czy nawet mieszkańca – współczesny sport zna takie wypadki). Dlatego też przy definiowaniu leksemów pochodnych od nazw państw i miast, a także regionów historycznych posługujemy się ogólną definicją strukturalną (np. *Słoweniec* ‘nazwa osobowa od: *Słowenia*’, *katowiczanie* ‘nazwa osobowa od *Katowice*’, *Dalmatyńczyk* ‘nazwa osobowa od *Dalmacja*’; analogicznie *Słowenka* ‘żeńska nazwa osobowa od *Słowenia*; itd.).

Jeśli są odpowiednio poświadczone w korpusie, wprowadza się także nacechowane synonimy nazw mieszkańców, jak np. *poznaniak*, *toruniak* (< *poznanianie*, *torunianin*), *poznańczyk* (< *poznanianie*) opisując w sposób podobnie uproszczony z definicją odsyłającą do postaci nienacechowanych i odpowiednim, kwalifikatorem, stylistycznym albo frekwencyjnym. Nazwy takie są wykazywane w polu Relacje semantyczne wzajemnie jako swoje synonimy (np. *poznanianie* – *poznaniak* – *poznańczyk*).

Jeśli idzie o przymiotniki pochodne, stosuje się definicję strukturalną typu *katowicki* ‘przymiotnik od *Katowice*’ i nie wydziela się już szczegółowych znaczeń relacyjnych. Pozostałe elementy mikrostruktury są takie same, jak w wypadku nazw bazowych.

7.4 Hasła typu *Poznańskie*, *Lubelskie*, *Częstochowskie*

Zwyczajowo rzeczowniki typu *Poznańskie*, *Rzeszowskie* oznaczają pewne regiony, ukształtowane historycznie lub kulturowo, które się niekoniecznie pokrywały (czy pokrywają) z jednostkami administracyjnymi. W WSJP PAN są to osobne hasła rzeczownikowe. Do niedawna starano się te nazwy ściśle odróżniać od nazw województw (przed 1998 rokiem tworzonych głównie jako przymiotniki od nazw ich stolic, np. województwo poznańskie), co miała podkreślać także odmienna pisownia. Nigdy jednak chyba to rozróżnienie nie było zbyt wyraziste w wypadku, gdy chodziło o miasto będące jednocześnie stolicą regionu i województwa.

Opracowanie takiego hasła rzeczownikowego uznawaliśmy za zasadne, gdy w NKJP wystąpiły konteksty jednoznacznie wskazujące na rzeczownikowy charakter użycia, tzn. N., Ms. lp, np. z końcówką *-em*: (w) *Lubelskiem*, *Toruńskim*, *Częstochowskim*. W definicji takich haseł wstępuje informacja, że oznaczania one region, którego głównym miastem jest XXXX, np. *Lubelskie* ‘region, którego głównym miastem jest Lublin’, a dodatkowo w hasle umieszcza się

cytat pokazujący użycie wyrazu w kontekście z końcówką *-em*.

Literatura cytowana

- Batko-Tokarz B., 2018, *Klasyfikacja tematyczna w WSJP PAN*, w: Żmigrodzki P. i in., red.: *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, s. 79–92 ([PDF](#)).
- Batko-Tokarz B., 2019, *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego – teoria, praktyka, leksykografia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Bednarek A., Grochowski M., 1993, *Zadania z semantyki językoznawczej*, Toruń.
- Czopek-Kopciuch B., Bijak U., Cieślukowa A.: *Mały słownik nazw polskich miast, państw Europy ich stolic i mieszkańców*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- Grochowski M., 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Grochowski M. 1994, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grochowski M., 1997: *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. ([DjVu](#))
- Karolak S. 1993: *Imię własne*, w: Polański K., red.: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Ossolineum, Wrocław , s. 237–238.
- Mańczak W., 1956, *Ile rodzajów jest w polskim*, „Język Polski” XXXVI, s. 116–121. ([DjVu](#))
- Polański K., red., 1980–1992: *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, t. 1–4, Ossolineum, Wrocław; t. 5. Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. ([DjVu](#))
- SGJP: *Słownik gramatyczny języka polskiego*, Z. Saloni, W. Gruszczyński, M. Woliński, R. Wołosz, Wiedza Powszechna, Warszawa 2007.
- SJPDor: *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1–11, PWN, Warszawa 1958–1969. ([online](#))
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 1–5, PWN, Warszawa 2003.
- WSPP: *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Żmigrodzki P., 2009, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Wydawnictwo UŚ, Katowice, s. 79–81.